

VETENSKAP BILDNING TRADITION

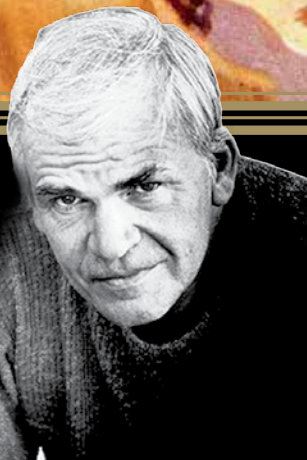
AXESS

AXESS MAGASIN NR 6 SEPTEMBER 2013 PRIS: 89:-

Det globala skiftet

Om den nya spelplanen för stormakterna

CHRISTOPHER COKER, ÖRJAN BERNER, PHILIP BOBBITT och RANA MITTER
granskar civilisationer i konkurrens och samarbete.

SAMHÄLLE

MONICA BRAW

ser hur Shinzo Abe
förändrar Japan.

FRIZON

MILAN KUNDERA

om avantgardets
svarta listor.

VÄRLDENS GÅNG

JOHAN HAKELIUS

stålsätter sig och
tänker på Lars Ohly.

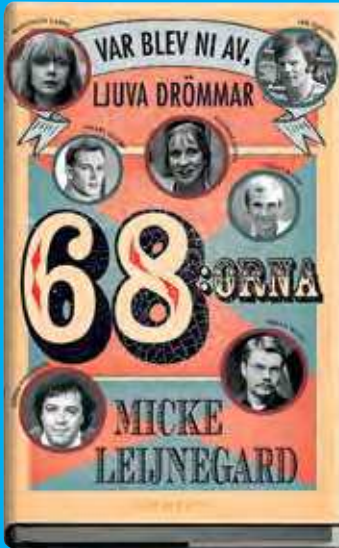
INTERPRESS 2804-06

7 388280 408901

RETURVECKA V 42

Höstens bästa lästips

68-vänsterns vassaste debattörer

Det är en spännande och mytomspunnen generation svenskar, den som blev vuxen i samband med vänstervindarna -68. Och trots att profiler som Jan Guillou, Claes Borgström, Pierre Schori och Suzanne Osten är i pensionsåldern blåser det fortfarande runt dem. I sin personligt hållna bok tar SVT-journalisten Micke Leijnegård avstamp i Tage Danielssons klassiska undran om vart vänsterns drömmar tog vägen.

Från svetsare till statsminister

Socialdemokraternas nye partiledare Stefan Löfven är ingen politiker, har aldrig suttit i riksdagen och saknar regeringserfarenhet. Ingen tidigare partiledare för Socialdemokraterna har varit så oprövad. I den första gedigna biografien om Stefan Löfven berättas historien om barnhemsbarnet från Stockholm som växer upp i Ådalen, blir fackligt engagerad som svetsare i Örnsköldsvik, ordförande för IF Metall och sedermera partiledare för Sveriges största parti.

Bli expert på 5 minuter!

Har du aldrig läst Marcel Proust? Vet du inte varför Alexander blev den store? Saknar du all susning om Frida Kahlo? Tror du att alla andra har kollen, bara inte just DU? Lugn, *Bildningsakuten* kommer till din undsättning! På endast fem minuter blir du expert på de mest skilda områden. En bok som lär dig det viktigaste, men också det oviktigaste! *Bildningsakuten* gör fakta till kunskap, och dig till expert ... på allt!

från Norstedts

Ikea efter Ingvar Kamprad

Ikea är ett kultföretag, älskat av många, och hatat av några. Kamprad är Ikea, och Ikea är Kamprad. Men han har haft svårt att släppa taget, vilket inte är ovanligt bland superentreprenörer. Vad händer den dag han inte kan ha sista ordet längre? Förmår hans söner att föra arvet vidare? Detta är boken om det annalkande epokskiftet, om riskerna och om möjligheterna. Men här berättas också om det företag Kamprad skapat och lämnar efter sig, och hur det gick till att bygga upp världens största möbelföretag.

Som taget ur en kriminalroman

Morgonen den 17 januari 2005 kidnappas Sibas vd Fabian Bengtsson av två män. Gärningsmännen kräver en lösensumma på drygt 50 miljoner kronor för att släppa honom. Journalisterna Andreas Utterström och Anna Wetterqvist berättar om hur svensk polis länge famlade i mörkret, om hur Fabian spelade Trivial Pursuit med en av gärningsmännen, om hur en falsk kidnappare försökte lura till sig lösensumman. Och om förhørsledaren som var tvungen att vinna i schack för att få svar på sina frågor och då fick fram sanningen.

Både en thriller och en tragedi

På morgonen den 23 september 2009 landar en helikopter på G4S tak i Västberga utanför Stockholm. En halvtimme senare lyfter den med bytet 39 miljoner kronor. Fem dagar senare griper nationella insatsstyrkan en man på Arlanda flygplats. Det är en välkänd tv-producent som arbetat med allt från Nobelmiddagar till Idol. Varför är denne framgångsrike tv-man inblandad i ett av världens mest spektakulära rån? Detta är berättelsen om ett rån och en osannolik rånare. En historia om moral, omoral, brott och straff.

**Peter
Elmlund**

Det är den fysiska närheten mellan människor och aktiviteter som är hemligheten. För fattiga är grannen en resurs på ett helt annat sätt än den är för en medelklassvensk.

Man får lust att gå till en bar

I en tid av *high tech*, spektakel och politiska utspel kan det vara värt att fundera över *low tech*, vardagliga händelser och tidens gilla gång. År 1821 fick den franske snickaren Emile Verrière en idé som – om man betänker de indirekta effekterna – kom att påverka världen i en omfattning som är svår att föreställa sig. Cafélivet i Paris var förvisso redan i blomstring men det var ingenting i jämförelse med vad som skulle hända de femtio åren närmast efter Verrières innovation. Nu skapades en plattform för ett nytt mänskligt beteende.

Vi flockas fortfarande kring denna märkvärdighet och kommer säkerligen att göra det så länge vår civilisation existerar. Vad jag syftar på här är alltså den moderna bardisken, eller zinkdisken som den döptes till efter det material den var gjord av. Tidigare hade bardisken enbart använts som en mellanstation dit servitörerna gick för att hämta vin till gästerna, men Verrière fick idén att det skulle vara mycket mer effektivt om en person kunde servera, diska och samtidigt samtala med gästerna på ett och samma ställe.

Det var det naturligtvis och femtio år senare fanns det mer än 70 000 bardiskari i Paris. Den franske statsmannen Léon Say konstaterade då nyktert att ”en halva av staden förgiftar den andra”.

Men det var inte bara bardiskens effektivitet som var drivkraften bakom denna utveckling utan också dess sociala funktion, dess förmåga att triangulera. Plötsligt fanns en plats där främlingar kunde umgås med varandra. Ett samtal med bartendern kunde lätt utvecklas till ett allmänt samtal. Med tiden utvecklades en särskild sorts bar-kultur, ett internationellt, standardiserat beteende som är hårt knutet till bardisken som sådan.

Det intressanta här är bardiskens mått. Den kan inte vara för bred – då kommer vi för långt från bartendern – och den måste ha en viss längd för att uppmuntra främlingar att tala med varandra. De korta bardiskar som fina restauranger använder för att placera gäster i väntan på bord signalerar inte gruppgemenskap på samma sätt som en ”riktig” bar.

Så, det finns alltså vissa mått i vår miljö och i våra städer som har stora socialpsykologiska och ekonomiska effekter därför att de relaterar till människan som kropp och som social varelse. Det märkliga är bara att denna sorts kunskap är satt på undantag. Den försvann med 1900-talets industrialism och modernism då våra städer planerades för bilar och tekniska system snarare än för människor. Den har heller inte återupptäckts under senare år trots att alla nu mer vurmar för staden som fenomen. Arkitektur och design handlar idag mycket om spektakel, konstnärliga objekt. Mänsklig skala

uppfattas av många i väst som något nostalgiskt.

Men ser vi till den globala utvecklingen kan vi konstatera att den stadsform som växer snabbast – kåkstäder – faktiskt byggs i mänsklig skala. De växer med två busslaster per minut och ser märkligt nog likadana ut varthelst man kommer, det vill säga som våra historiska städer. Drivkraften här är livschanser. Trots stora brister när det gäller sanitet och annat vi finner för självklart erbjuder kåkstaden större möjligheter än en fattig by på landet.

Det är närheten mellan människor och verksamheter som är hemligheten. För fattiga är grannen en resurs på ett helt annat sätt än den är för en medelklassvensk som strängt taget inte behöver grannar. Som en tumregel kan man säga att ju fattigare man är, desto närmare marken bör man bo. När man river fungerande kåkstäder och flyttar befolkningen till storskaliga huskroppar får det ofta katastrofala resultat därför att kåkstadens socioekonomiska struktur, som bygger på intensiv social interaktion i den offentliga miljön på marknivå, inte längre kan upprätthållas.

Av denna anledning är FN:s policy att kåkstäder bör bevaras och utvecklas hellre än att rivas.

Paradoxalt nog ligger kåkstäder mer i tiden än våra egna förorter. Liksom bardisken är kåkstaden *low tech* med stora sociala och ekonomiska implikationer. Deras finmaskiga struktur passar en företagande befolkning och i stort sett alla invånare är företagare; inom den informella ekonomin visserligen, men de arbetar med handel, service, innovationer eller arbetskraftsuthyrning. Tidskriften *The Economist* kallade nyligen Kibera, Afrikas största kåkstad belägen i Nairobi, för den mest företagsamma platsen i världen.

Det finns mycket för oss att lära av kåkstadsfenomenet, inte minst när det gäller hur våra segregerade och storskaliga miljonprogramsområden skulle kunna reformeras så att de möjliggör social och ekonomisk interaktion på ett annat sätt än idag.

Men de förändringar som borde göras ger ingen effekt på kort sikt, och då våra politiker är oförmögna att tänka längre än till nästa val får vi i Stockholm hålla tillgodo med spektakel som Nya Slussen och diverse bisarra höghusprojekt. Jag vet inte hur det ser ut i resten av landet men här i huvudstaden är både Moderaterna och Socialdemokraterna fast i 1900-talet.

Man får lust att gå till en bar.

»Politisk retorik har aldrig haft en chans mot benhård marknadsekonomisk verklighet«

Dagens lort-Sverige ligger gömt i mark och vattendrag, som på ytan kan se välmående ut. Det finns tusentals miljöklassade objekt som inte är sanerade. Myndigheterna utreder och utreder och går vidare till nästa projekt utan att sanera. Boken redovisar i detalj ett representativt exempel på denna oroande utveckling, spelet kring en pappersindustris nedläggning.

Samhällsintresset kolliderar ofta med särintressen av kommersiellt slag. Inte minst när det gäller miljöfarliga verksamheter. Ibland löses konflikter mellan myndigheter och näringsliv "pragmatiskt" mellan skål och vägg. Men efter sådana avtal kan det också finnas förlorare: människa och natur. Ur ett brett samhällsligt och kulturellt perspektiv lyft olika aktörer och synsätt fram i denna uppmärksammade bok.

Professorn och författaren Lars Gustafsson i Expressen:

»Det handlar om ansvarslöst ägande i storformat. Men det är också en historia om kommuner och länsstyrelser som tillåter en delvis irreparabel naturförstörelse till förmån för illa uppfattade samhällsintressen i form av snabba cash. [...]« »Trygve Bångs briljanta reportage visar än en gång hur brådskande det är att Sverige får en ny, aktiv, verklighetsorienterad miljörörelse ...«

Ur förordet av professor em. Sven Björk, Lunds universitet:

»Miljöbrottslighet har skildrats i åtskilliga romaner; i Bångs thriller är det verkligheten som kommer en att rysa. [...]« »Modersuggan är en njutning att läsa, stilistiskt, och faktamässigt.«

Ivo Holmqvist, professor em. i skandinavisk litteratur:

»Trygve Bångs noggranna genomlysning av en svensk miljöskandal [...] en högtintressant och oroväckande redogörelse för en industris katastrofala rovdrift på naturen, en industri som bara haft ett mål för ögonen: lönsamhet.«

»Modersuggan och det osynliga lort-Sverige« av Trygve Bång.

202 sidor. Rikt illustrerad. Format: 148 x 210 mm. Kartonnage.

Boken kan beställas från internetbokhandeln, förlaget eller från din lokala boklåda. Cirkapris 185 kr.

ISBN 978-91-977143-4-1

Frivolt förlag

Repslagaregatan 8a, 21121 Malmö • 0703-43 94 63 • trygve.bang@telia.com

10 SAMHÄLLE

- Afrika* Bengt Nilsson om rättvisa och afrikanska krigsförbrytare **10**
Tyskland Stephen Castle analyserar Angela Merkels diskreta ledarskap **12**
Japan Monica Braw frågar sig om Japan går mot en ny storhetstid **14**
Norge Claes Arvidsson noterar en ångestladdad norsk valrörelse **16**
Krönika Nick Cohen förklarar UKIP:s framgångar **18**
Notiser Baltikum, Turkiet och pressgrannar **19**

20 FRIZON

- Henrik Nilsson finner en briljant konversationspartner i Milan Kundera **20**
 Milan Kundera själv följer litteraturens modeväxlingar **25**
 Göran Hägg skriver om den svenska finansfamiljen Dickson **30**

34 OPINION

- Erik Eckerdal om varför Svenska kyrkan är odemokratisk.

TEMA: CIVILISATIONER I RÖRELSE

38 Slutet på en era

Krig och civilisation har alltid hört ihop. Frågan är vad som händer med civilisationen när krig slutar att föras av människor. **Av Christopher Coker**

43 Kina behöver västvärlden

Trots en enorm välståndsutveckling, intensivt utbyte med omvärlden och gemensamma globala intressen lär Kina förbli auktoritärt. Beroendet av den västcentrerade internationella ekonomiska och politiska ordningen kommer dock att präglade landets framtid. **Av Örjan Berner**

47 Marknadsstaten tar över

USA:s inflytande minskar gradvis. I dess ställe uppstår en ny ordning där nationalstaten ersätts av marknadsstaten. **Av Philip Bobbitt**

51 Om öst och väst möts

Kina hyser åter ambitionen att påverka den övriga världen. Det kinesiska samhället måste därför låta sig influeras både av egna traditioner och av intryck från väst. **Av Rana Mitter**

”

Vad beror kall-sinnigheten gentemot Kundera i Sverige på? Den mest banala förklaringen har att göra med det mediala klimatet.

Henrik Nilsson, sid 20

54 INTERVJU

Mats Wiklund samtalar med David Taylor.

58 TRADITION

Svante Nordin skriver om 200-åringen Søren Kierkegaard.

62 CIVILISATION

- Litteratur* Maxim Grigoriev om provokatören Eduard Limonov **62**
Litteratur Per Klingberg presenterar Tadeusz Różewicz **64**
Teater Roland Lysell bevittnar tysk dramatik **66**
Essäistik Kristoffer Leandoer läser om modernitetens födelse **68**
Krönika Theodore Dalrymple om makt **70**
Notiser Faktoider, deckare och kåserier **71**

72 RECENSIONER

- Martin Lagerholm synar dynamiken mellan politisk elit och väljare i Tyskland **73**
Mats Fält följer maktens göranden och låtanden i Frankrike **77**
Håkan Tribell söker orsaker till maktens tilltagande maktlöshet **79**
Lisbeth Lindeborg vittnar om nazistiska förbrytelser förklädda till sjukvård **80**
Svante Lovén skådar in i en teknofil framtid från igår **82**
Håkan Arvidsson presenterar det definitiva och Pulitzerprisade standardverket om Vietnamkriget **84**
Carl Rudbeck går till den kompiskapitalistiska korruptionens rötter **86**
Johan Hakelius studerar lantadligt familjeliv i Storbritannien **88**
Ivar Arpi följer den kulturella trafiken mellan öst och väst **90**
Östen Rapp varnar för framtida finansiella katastrofer **92**
Katrine Kielos ställer diagnos på brittisk identitetskris **94**
PJ Anders Linder välkomnar nya insikter om Mrs Thatcher **96**

98 VÄRLDENS GÅNG

Johan Hakelius funderar över tecken i tiden.

AXESS

Ansvarig utgivare och

tf chefredaktör: Peter Elmlund

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Thomas
Gür, Peter Luthersson, Nathan
Shachar och Isabella Thomas

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Redigering: J Losciale/P Carnhagen

Bildredaktör: Ellinor Carlsson

Nästa nummer: 30 september 2013

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte ansvar
för insänt obeställt material. Den som
skickar material till Axess anses medge
elektronisk lagring och publicering.

Vd: Kurt Almqvist

Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Scott, W.R.S./
Bridgeman Art Library/IBL Bildbyrå

Prenumerationsärenden: Helår

9 nummer: 624 kr. Kontakta Press-
data: tfn 08-799 63 31 E-post: axess@
pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display, Sans,
Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

David Andersson
Författare och redaktör
på Axess

Ivar Arpi
Ledarskribent i Svenska
Dagbladet

Claes Arvidsson
Journalist och författare

Håkan Arvidsson
Historiker och författare

Örjan Berner
Ambassadör

Philip Bobbitt
Professor i juridik vid
Columbia University

Monica Braw
Journalist och författare

Stephen Castle
Reporter på New York
Times

Nick Cohen
Kolumnist, författare
och debattör

Christoper Coker
Professor i internationella
relationer vid Londons
School of Economics

Theodore Dalrymple
Läkare, debattör och
författare

Erik Eckerdal
Doktorand i ekumenik vid
Uppsala universitet

Mats Fält
Fri skribent, inriktad på
internationell politik

Maxim Grigoriev
Översättare och
frilansskribent

Thomas Gür
Journalist och författare

Johan Hakelius
Skribent

Göran Hägg
docent i litteraturvetenskap

Mats Johansson
Riksdagsledamot

Anders Johnson
Journalist och författare

Katrine Kielos
Författare och krönikör på
Aftonbladets ledarsida

Per Klingberg
Frilansskribent

Milan Kundera
Författare

Lena Kåreland
Professor emerita
i litteraturvetenskap

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Kristoffer Leandoer
Författare

Lisbeth Lindeborg
Fil dr i statsvetenskap

PJ Anders Linder
Tillträdande chefredaktör
på Axess

Svante Lovén
Docent i litteraturvetenskap

Roland Lysell
Professor i litteraturveten-
skap, Stockholms universitet

Rana Mitter
Professor i modern kinesisk
historia och politik vid
Oxford University

Bengt Nilsson
Journalist och författare

Henrik Nilsson
Författare och essäist

Svante Nordin
Professor i idé- och
lärdomshistoria, Lunds
universitet

Östen Rapp
Professor emeritus i fysik

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Tyrgils Saxlund
Fil dr i litteraturvetenskap

Håkan Tribell
Chef för idéverksamheten
på Timbro

Mats Wiklund
Redaktör på Axess

Fel om geopolitik

I Axess nr 4 har Peter Landelius i en i övrigt intressant artikel råkat lägga in några förargliga faktafel. Den brittiske geografen Halford Mackinder höll redan 1904 ett föredrag för Royal Geographical Society (publicerad i *Geographical Journal* samma år), betitlat *The Geographical Pivot of History*, där han lanserade idén om landmaktens växande roll på bekostnad av sjömakten – bland annat i polemik mot den amerikanske amiralen A T Mahans stora arbete *The Influence of Sea Power upon History 1660-1783* (1890). Han hade även berört denna geografiska förskjutning i en uppsats i *Scottish Geographical Magazine* (också 1890).

Den eurasiska kontinenten var i Mackinders ursprungliga föredrag just den vridningsaxel kring vilken han – som framgår av illustrationen i artikeln – skisserade två bågar, en inre bestående av Europa och de kustnära delarna av Asien, och en yttre båge omfattande de amerikanska, afrikanska och australiska kontinenterna. Även om Ryssland geografiskt var den naturliga kandidaten för rollen som *pivot state*, stod det klart för Mackinder att även Tyskland skulle kunna spela denna roll, och därför var det centralt att förhindra Tyskland från att expandera ytterligare. Frankrike, fick, enligt Mackinder, ett särskilt ansvar som brohuvud mellan havet och den europeiska kontinenten, och att balansera den växande tyska makten i Europa. Allt detta sagt således redan 1904. År 1919, det vill säga efter det att ett världskrig passerat, och som delvis följt det mönster som Mackinder linjerat upp femton år tidigare, återkom han i boken *Democratic Ideals and Reality* till sin modell. Nu hade han förflyttat tyngdpunkten till ett "Heartland", i princip bestående av Östeuropa, i väster avgränsat ungefär

A T Mahan.

FOTO: LIBRARY OF CONGRESS

från Rügen till Adriatiska havet, och i öster från Finska viken till Svarta havet. Det är i detta arbete, som han utropar sin berömda trestegstes "Who rules Eastern Europe commands the Heartland... etc".

Landelius tar därefter upp begreppet *Lebensraum*, som han tillskriver "den svenske nazisten Rudolf Kjellgren". Troligen åsyftas den svenske statsvetaren Rudolf Kjellén, som, inspirerad av den tyske geografen Friedrich Ratzel, till exempel i *Politische Geographie* (1897) företrädde teorin om den organiska staten, i vilken just *Lebensraum* spelar en viktig roll. Kjellén var också den som myntade begreppet "geopolitik" i en artikel i tidskriften *Ymer* år 1899 – en term som Mackinder för övrigt aldrig accepterade

fen Friedrich Ratzel, till exempel i *Politische Geographie* (1897) företrädde teorin om den organiska staten, i vilken just *Lebensraum* spelar en viktig roll. Kjellén var också den som myntade begreppet "geopolitik" i en artikel i tidskriften *Ymer* år 1899 – en term som Mackinder för övrigt aldrig accepterade

Claes G Alvstam, professor i internationell ekonomisk geografi på Handelshögskolan vid Göteborgs universitet

Tack för en intressant kommentar.

Redan tidigare hade två professorer fäst sig vid min lapsus att kalla Kjellén Kjellgren. De ville inte ens kalla honom nazist eftersom han dog innan NSDAP bildades. Den invändningen fann jag irrelevant, för det fanns nationalsocialister i många av Europas länder redan före första världskriget. Mackinders spekulationer var dock föga upplysande ens på sin tid.

Trots sina geografiska kunskaper är varken Kjellén eller Mackinder några förebilder för den som vill tolka maktförhållandena i världen. Också idag dominerar mediasamtalet av ideologer: nyliberaler, fundamentalister, nygamla kommunister och nationalsocialister, världsförbättrare och räknemissar. Med utgångspunkt i geografi och samtidshistoria ville jag understryka att stater och statsförbund har intressen att försvara. De ser inte alltid ut som man tror, och det är bäst att grunda dem på fakta.

Trots sina geografiska kunskaper är varken Kjellén eller Mackinder några förebilder för den som vill tolka maktförhållandena i världen. Också idag dominerar mediasamtalet av ideologer: nyliberaler, fundamentalister, nygamla kommunister och nationalsocialister, världsförbättrare och räknemissar. Med utgångspunkt i geografi och samtidshistoria ville jag understryka att stater och statsförbund har intressen att försvara. De ser inte alltid ut som man tror, och det är bäst att grunda dem på fakta.

Peter Landelius

MÅNADENS PUDEL

Fel version

I Axess nr 4 om högern och rösträtten påstås att Sofia Arkelsten var pressekreterare. Hennes roll var partisekreterarens i Moderaterna. Redaktionen beklagar den felaktiga uppgiften.

Vi är inte så öppna

Thomas Gür hävdar i Axess nr 5, 2013 att svenskar är öppna och välkomnande mot invandrare. Slutsatsen grundas huvudsakligen på resultatet av olika enkätundersökningar som visar att svenskar är mer toleranta mot invandrare än befolkningen i andra länder. Flera iakttagelser talar emot denna slutsats och pekar mot att intolerans och diskriminering mot invandrare är minst lika vanligt i Sverige som i andra länder. Som exempel kan anges att sysselsättningsgapet mellan svenskar och invandrare är stort och större än i Tyskland där toleransen är lägre; att svenskar flyttar ut från de bostadsområden som invandrarna flyttar till; att invandrare är underrepresenterade på välbetalda jobb. En möjlig förklaring till att svenskar framstår som mer toleranta är att det stämmer överens med deras självbild och med vad man bör tycka.

George Bolcsfoldi

Den lågmälda jätten

12 Stephen Castle analyserar Angela Merkels diskreta ledarskap

Japan utmanat

14 Monica Braw undrar om Japan går mot en ny storhetstid

Ångestladdat norskt val

16 Claes Arvidsson följer den norska valrörelsen

Krönika

18 Nick Cohen förklarar UKIP:s framgångar

Notiser

19 Baltikum, Turkiet och pressgrannar

AFRIKA

En fråga om rättvisa

Internationella brottsmålsdomstolen har hittills bara åtalat afrikaner för brott mot mänskligheten och krigsförbrytelser. Frågan är om domstolen gör mer skada än nytta, skriver **Bengt Nilsson.**

Uhuru Kenyatta svärs in som Kenyas president.

FOTO: EYEVINE/IBL BILDBYRÅ

GULU I NORRA UGANDA var en stad i skräck när jag kom dit i början av oktober 2005. Jag möttes av berättelser om ond, bråd död. I de oändliga skogarna runt omkring lurade ondskan inkarnerad.

Varje kväll såg jag grupper av barn som vandrade in mot centrum. De spred ut sig i stadsbebyggelsen och övernattade varhelst de kunde hitta en lugn plats med tak över huvudet.

De kallades nattpendlare. De bodde i byar på landsbygden utanför staden men där vågade de inte sova. De fruktade att bli kidnappade av Herrens motståndarmé. Lord's Resistance Army, LRA. Små pojkar tvingades bli rebelsoldater. Flickor blev sexslavar. LRA:s terrorkrig hade pågått i decennier och förvandlat en stor del av norra Uganda till ett katastrofområde. De ugandiska myndigheterna flyttade folk till så kallade skyddade byar där de hölls instängda halva dygnet.

Samma dag som jag anlände spreds nyheten att ledaren för LRA, Joseph Kony ha-

de åtalats. Brott mot mänskligheten, fastslog den internationella brottmålsdomstolen International Criminal Court, ICC, i Haag. Jag trodde detta skulle utlösa glädjescener i Gulu. Istället fann jag tvivel och fruktan för mera våld.

Under många år hade ett mödosamt arbete pågått med att skapa förutsättningar för samtal mellan LRA och ugandiska myndigheter. Förhoppningen var att de skulle kunna utmyнна i en fredlig lösning innehållande amnestier och försoning.

ICC:s åtal krossade förhoppningarna. Joseph Kony meddelade omedelbart att han inte tänkte delta i några samtal så länge han riskerade att bli gripen och skickad till Haag.

Sju och ett halvt år senare stod jag i en vallokal i Nairobi, Kenya, och tittade på folk som röstade om ny president. Uhuru Kenyatta, son till landsfadern Jomo, var segertippad. Men inte bara det. Han var även åtalad av ICC. Han påstods vara organisatör av och därmed skyldig till det dödliga

ka röster uppmanar till vad som närmast kan liknas vid en revolt mot ICC. Rwandas president Paul Kagame har sagt att domstolen är en ny sorts imperialism.

Sydsudan har inte anslutit sig och enligt president Salva Kiir kommer landet inte heller att göra det. Kiir anser att ICC har skapats för att förödmjuka afrikaner.

Även Ugandas president Yoweri Museveni har kritiserat ICC. Det är naturligtvis bestickande att tre statschefer som har det gemensamt att de med vapenmakt bekämpar politisk opposition råkar vara så eniga i den här frågan. Det är ingen djärv gissning att de fruktar att snaran också kan dras åt kring någon av dem.

Trots det, när man tittar på vad ICC har åstadkommit så här långt så känns det som om det finns visst fog för kritik. Arton fall gällande åtta länder har hamnat hos ICC. Alla är afrikanska.

DEN ENDE SOM HAR DÖMTS HITTILLS är Thomas Lubanga som förra året fick 14 års fängelse för att ha tvångsrekryterat barn till strider i Demokratiska republiken Kongo i början av 2000-talet.

Man kan fråga sig om det verkligen är möjligt att det inte finns några förbrytare i andra delar av världen som är värda att åtala. Finns skurkarna bara i Afrika?

Den frågan är relevant men ännu viktigare är att utreda i vilken mån ICC:s åtal påverkar politiken i de berörda länderna. Richard Dowden som är chef för anrika brittiska Royal African Society menar att internationell lag som tillämpas på afrikanska tvister kan försvåra fredsöverenskommelser. Han tar norra Uganda och kampen mot LRA som exempel. Den universalistiska rättsprincipen kommer i konflikt med strävan efter försoning som ofta innefattar amnestier av olika slag. Det var just en sådan process som var i görningen gällande LRA när ICC utfärdade sitt åtal mot ledaren Joseph Kony. Vilket alltså fick denne att backa från alla sina inviter om samtal och uppgörelser.

När en väpnad motsättning i Afrika får sin lösning är det vanligt att förlorare inkluderas i vinnarnas lag och ges poster som tvinnar ihop dem med sina forna antagonister. Det är ett sätt att stryka ett streck över det som varit och gå vidare.

RICHARD DOWDEN har sagt att ICC måste förstå de afrikanska krigens lokala kontext och tänka igenom vilka konsekvenser ett åtal kan få på möjligheterna till försoning mellan förövare och offer. De så kallade gacacarétegangarna i Rwanda, där folkmördare har erbjudits straffindring om de gör avbön och uppriktigt ber om förlåtelse, kan tjäna som exempel. Även sannings- och försoningskommissionens arbete i Sydafrika efter apartheid.

ICC sysslar dock inte med sådant. Men >>

”När en väpnad motsättning i Afrika får sin lösning är det vanligt att förlorare inkluderas i vinnarnas lag.”

våld som bröt ut i Kenya efter det förra valet 2007.

På kvällen såg jag på kenyansk teve och lyssnade på valanalyserna. Kenyatta ledde. ”Borde inte ICC:s åtal ligga honom i fatet?” undrade programledaren.

”Det är inte säkert”, svarade en av analytikerna. ”Det kan vara tvärtom. Att rösta på Kenyatta kan vara ett sätt att visa fingret mot ICC och därmed mot Europa, mot den gamla kolonialmakten Storbritannien.”

Några dagar senare meddelades det att Kenyas nye president hette Uhuru Kenyatta.

ICC ÄR EN PERMANENT TRIBUNAL med syfte att lagföra skyldiga till folkmord, brott mot mänskligheten och krigsförbrytelser. Den har ända sedan sin tillblivelse 2002 varit omstridd. 122 länder är anslutna till domstolen men ambivalensen är stor hos somliga. Israel och USA signerade den överenskommelse som ligger till grund för ICC, men har sedan dess backat ur, av rädsla för att deras egna medborgare skall hamna inför skranket.

På senare tid har domstolen kommit att kallas ett europeiskt Guantánamo avsett för afrikaner. Allt fler protester mot det som upplevs som ensidigt fokus på afrikanska förbrytare hörs nu. Starka afrikans-

vad är meningen med rättvisa om den inte följs av fred och försoning? undrar Dowden. Den sortens rättsskipning som ICC tillämpar kanske inte är till för afrikaner. Den är kanske mera till för västerländska tevetittare som förfasar sig över sakernas tillstånd i Afrika. På sin hemsida skriver Dowden: "När ICC åtar George Bush och Tony Blair för deras olagliga invasion av Irak 2002, då kan rättvisa skipas och ICC kommer att uppnå trovärdighet i Afrika."

ICC: SMEST OMTALADE ÅTAL GÄLLER Omar Bashir, president i Sudan. I mars 2009 utfärdades en arresteringsorder på honom. Åtalet handlade om krigsbrott och brott mot mänskligheten i Darfur i den västra delen av landet.

Fyra år har gått sedan dess. Bashir är på fri fot. Han reser, skakar hand med andra stats- och regeringschefer och tycks på det hela taget vara ganska opåverkad av åtalet. Bashirs afrikanska och arabiska vänner har inte gjort någon ansats att gripa honom. Totalt sett är fallet ett jättelikt misslyckande för domstolen i Haag.

Både i och utanför Kenya har ICC:s åtal mot Uhuru Kenyatta vållat bekymrade miner. Ingen hade riktigt räknat med att en person som åtalats för brott mot mänskligheten skulle kunna väljas till ledare för ett land med starka band till både USA och Storbritannien. Ett land som är vitalt för säkerheten i Östafrika och stora delar av resten av världen. Uhuru Kenyatta är Östafrikas mäktigaste regeringschef och styr regionens mest expansiva ekonomi. Kenya kommer inom några år bli oljeexportör. Brittiska företag investerar mångmiljardbelopp i landet.

Kenyanska militära förband jagar islamister i Somalia och på den kenyanska kusten nära gränsen till Somalia finns en amerikansk militärbas. Kort sagt: varken Kenya eller Kenyatta kan ignoreras.

Storbritanniens David Cameron kan inte gå både Kenya och ICC till mötes. Han måste stöta sig kraftigt med den ena eller andra. Han har inte råd att alienera Kenya – vilket förväntas av honom eftersom ICC:s ord bokstavligen är lag. Men han har inte heller råd att trotsa ICC, genom att upprätthålla business-as-usual med en president som är åtalad för brott mot mänskligheten.

Den 12 november skall rättegången inledas. Anhöriga till dem som miste livet efter valet 2007 ser möjligen fram emot det, men inte så värst många fler.

En fällande dom mot Kenyatta i Haag kommer att vålla politiskt kaos i Kenya och kraftigt försämrade relationer till EU. Det är därför fullt möjligt att åtalet tillåts tyna bort för att slutligen läggas ned. Det blir i så fall det ultimata uttrycket för det som ICC är till för att bekämpa, nämligen straffrihet. ✱

TYSKLAND

Den lågmälda jätten

Efter en lång tid av tillbakadragande dominerar nu Tyskland Europas politiska landskap. Men det sker försiktigt och diskret, skriver **Stephen Castle**.

DEN POLSKE utrikesministern, Radek Sikorski, ingick tidigare i en regering ledd av premiärminister Jaroslaw Kaczynski och hans tvillingbror och president, Lech, en ståndaktigt nationalistisk politiker vars ogillande av Tyskland bara kunde jämföras med hans avsky för Polens andra historiska vedersakare, Ryssland.

När Sikorski, i Berlin i november 2011, reste sig för att tala om ämnet tysk makt var det därför inte många som förväntade sig att få höra det slående uttalande som följde.

"Jag kommer förmodligen att vara den förste polske utrikesministern i historien som säger det", sade han, "men så här är det: jag fruktar den tyska makten mindre än jag börjar frukta dess inaktivitet. Ni har blivit Europas outhärliga nation."

Medan avgörande parlamentsval i september närmar sig vändas Europa över hur man ska hantera ett fenomen som frammanar den europeiska historiens värsta spöken: Tysklands dominans.

Pågatorna i Sydeuropa, där ekonomier har kraschat och arbetslösheten skjutit i höjden, beskylls den tyska höger-mittens kanslern Angela Merkel för att förvandla eurozonens kris till en depression, då hennes regering ses som arkitekten bakom en åtstramningspolitik som har medfört misär för miljoner.

På demonstranternas plakat avbildas Europas mäktigaste politiker vanemäsigt i nazistisk uniform.

IDECENNIER HAR TYSKLAND varit EU:s *good guy*, en garant för europeisk enighet som också svarat för stöd till fattigare nationer. När Europa reste sig ur askan efter andra världskriget ökade Västtyskland ihop sig med Frankrike och accepterade de stora utgifterna för europeisk integration som en del av priset för sin internationella rehabilitering.

Tyskland må ha varit blockets största ekonomi och dess största nettobidragare, men öppet ledarskap var tabu. Ordet "ledarskap" har trots allt besvärande konnotationer i tysk översättning: "führern".

Bakom scenen var det fransk-tyska tandemspannet ofta en skakig konstruktion. De två nationerna skiljer sig åt inte bara kulturellt utan även

politiskt. I Frankrike är maktutövningen starkt centraliserad, medan den i Tyskland är rotad i federala strukturer, med betydande makt förlagd till landets regionala myndigheter. Men ironiskt nog visade sig denna kontrast vara en av de varaktiga styrkorna i den fransk-tyska alliansen: om dessa två högst olika länder kunde nå samförstånd i en fråga, var det vanligen en solid grund för resten av EU.

Berlinmurens fall blev emellertid en vattendelare. Över en natt fick Västtyskland, vars befolkning var ungefär lika stor som Frankrikes, runt 20 miljoner fler människor än sin västliga granne. Tyskland krävde och fick till slut (genom Nice-avtalet 2001) ett nytt röstsystem i EU som

"Den europeiska maktbalansens förskjutning mot Berlin förklarar till stor del förloppet i eurozonens kris. Åtgärder för att lösa krisen kom först vid en tid när det passade den tyska politiken."

Angela Merkel och François Hollande.

FOTO: MARKUS SHREIBER/SCANPIX

återspeglade befolkningsstorlek, varigenom man fick mer att säga till om än de tre andra största EU-staterna: Frankrike, Storbritannien och Italien. Denna förändring var så kontroversiell, även när den avtalades för över ett decennium sedan, att dess genomförande sköts upp till 2014.

Samtidigt som Tyskland började stiga fram och hävda sig gjorde återföreningen att man var mindre villig att stå för notan inom EU. Förklaringen kan sökas i det faktum att landets skattebetalare redan var hårt trängda, efter att ha absorberat det kommunistiska Östtyskland till en kostnad som uppskattats till omkring 1,3 biljoner euro. När Helmut Kohl avgick som kansler 1998 kom en ny generation till makten, mindre hemsökt av skuldkänslor från nazitiden. Först Gerhard Schröder och sedan Merkel satte punkt för en epok när Tysklands europeiska reflex var att öppna plånboken. Ett halvt århundrade efter andra världskriget var en del av Schröders projekt att förvandla Tyskland till ett normalt och därmed nyktert beräknande

EU-land. Även om Tysklands ekonomi hade det kämpigt vid det senaste decenniets början, lyckades Tysklands formidabla exportmaskineri spotta i gång, för att därefter lägga i överväxeln och lämna sina rivaler i eurozoner bakom sig.

Efterhand som Frankrike kommit på efterkälken ekonomiskt har den fransk-tyska relationen blivit alltmer osymmetrisk. Den förre franske presidenten, Nicolas Sarkozy, hade inte mycket gemensamt med Merkel på det personliga planet, men ansträngde sig hårt för att hålla henne på sin sida. I kontrast till det har François Hollande, Sarkozys efterträdare, uppvaktat sydeuropeiska ledare för att bilda en motvikt mot den tyska makten snarare än att försöka påverka hur den utövas.

Det har inte varit någon framgång.

ANDRA STORA LÄNDER har ingen möjlighet att konkurrera med Tysklands centrala roll i EU, ekonomiskt – och nu även geografiskt, efter blockets utvidgningar 2004 och 2007.

Italien och Spanien har försvagats ekonomiskt genom krisen i eurozonen. Storbritannien har marginaliserat sig själv genom sin interna debatt om att lämna EU helt. Och medan Polen har börjat uppträda som en europeisk makt, förblir landet utanför euron.

Den europeiska maktbalansens förskjutning mot Berlin förklarar till stor del förloppet i eurozonens kris. Åtgärder för att lösa krisen kom först vid en tid när det passade den tyska politiken. Tysklands väljare, med betalningen för Tysklands återförening i färskt minne, var särskilt motvilliga att ta på sig bördan att rädda Grekland. Det förklarar Merkels tuffa hållning, hennes beslutsamhet att påtvinga de sydeuropeiska länderna reformer, insisterande på strikta villkor för eventuella räddningspaket och beredskap till eftergifter först i sista minuten, när händelseutvecklingen såg ut att kunna gå överstyr.

För en stor del av Europa framstod detta kanske som handlingsförklaring. Men från Berlins horisont var det en form av ledarskap. Och det visade sig populärt bland de tyska väljarna. I efterspelet till en finanskris som har gjort det nästan omöjligt för europeiska ledare att bli omvalda, har Merkel behållit höga siffror i opinionsundersökningarna.

I det tysta har hon omdefinierat Tysklands roll i Europas mitt genom att komplettera det fransk-tyska samförståndet med en skiftande serie allianser. Medan hon har försökt räta ut fnurror på tråden med Paris har hon också satsat mycket på sina relationer till Warszawa. Tidigare i år bjöd hon in Storbritanniens premiärminister, David Cameron med familj, till sin tillflyktsort utanför Berlin, för att klargöra att hon vill att de atlantiska och frimarknadsvänliga britterna ska stanna kvar i EU.

BORTSETT FRÅN UTRIKESPOLITIKEN – där Frankrike och Storbritannien förblir de två dominerande staterna – är det inte mycket i EU som beslutas mot Tysklands vilja. Precis som hon sönder och härskar i sin koalitionsregering på hemmaplan – där hon undantagslöst får som hon vill bakom kulisserna – hanterar Merkel Europeiska rådet utan synliga makt demonstrationer.

Detta lågmälda men effektiva manövrerande är ett signum för Merkels politiska stil, men det är osannolikt att en annan regering skulle bete sig på ett radikalt annorlunda sätt. Det är en taktik som återspeglar det råd som kom från hennes politiska motståndare Gerhard Schröder, före detta kansler för de tyska socialdemokraterna. I en intervju nyligen hävdade han att "Tyskland, genom sin ekonomiska makt och politiska betydelse, just nu är bestämt att ta ledningen inom EU", bara för att raskt tillägga att "Tyskland kan bara leda Europa på samma sätt som piggsvin parar sig".

På frågan hur det gick till svarade han: "Mycket försiktigt." 🌸

Japan utmanat

Shinzo Abes reformer trotsar det ekonomiska och politiska etablissemangen. Frågan är om Japan går mot en ny storhetstid eller fortsatt stagnation, skriver **Monica Braw**.

JAPAN KAN "ÄNNU EN GÅNG leda världen", "uppnå en spetsposition i världen", "bli motorn för världens ekonomiska återhämtning", "vinna mot världen".

Japans premiärminister Shinzo Abe är sin egen hejklack. Hans slagord speglar minnen av det fantastiska 1980-talet då världen kom till Japan för att lära sig. Men bubblan sprack, och de senaste tjugo åren har Japan varit ekonomiskt förlamat.

Nu ska det alltså bli slut på det. I decem-

ber 2012 vann Abe och det liberaldemokratiska partiet (LDP) en jordskredsseger i underhusvalet. Därefter introducerade Abe sitt program "De tre pilarna" som sägs anspela på en samurajhistoria från västra Japan, Abes hemtrakt. Klanledaren uppmanade sina tre söner att bryta en pil. Inget problem för de starka pojarna. Sedan band han ihop tre pilar och begärde samma sak. Omöjligt. Sens moral: arbeta ihop.

De tre pilar som tillsammans ska sätta

fart på Japans ekonomi kallas, till och med i Japan, lite vitsigt för Abenomics. De två första pilarna, penning- och finansstrategi, fick som planerat Nikkei, börsen, att rusa och yenen att falla. Investeringar och export förväntas öka, deflation förvandlas till 2 procents inflation. Omvärlden betraktade satsningarna med bävan. Var de inte alltför djärva och manipulativa? Men både Abe och den nye chefen för Japans riksbank Haruhiko Kuroda stod på sig.

Japanska fiskare demonstrerar i Tokyo med krav på ökade statliga subventioner.

FOTO: ITSUO INOUE/AP/SCANPIX

Det var när den tredje pilen sköts av i juni som olyckskorporna fick något konkret att ta fasta på. Den handlar om strukturella reformer och eliminering av notoriskt krångliga regelverk, från utsliten infrastruktur till försäljning av medicin på internet, från särskilda zoner för utländska företag, ja till och med utländska läkare för deras utländska chefer, till väldig ökning av jordbruksexport och fler dagisplatser. Måldatum: 2020.

UNDER DE SENASTE FEM ÅREN har Japan haft sex premiärministrar. Cyniker log snett: Ska Abe sitta kvar i sju år? Andra sa krasst att Abes löften enbart avspeglade ministeriernas traditionella önskelistor.

En typisk fråga är hur infrastruktur, till exempel vägar, broar och tunnlar, ofta anlagda på 1970-talet, ska renoveras. I årtal har det skämtats om LDP-politiker som lovar sina lokala väljare en bro. "Men vi har ju ingen flod!" "Jamen då ska ni få det med, om ni röstar på mig." Symbios mellan politiker och byggindustri har lett till ett otal mutaffärer. Kort sagt, samtidigt som Abe ska spara på statens utgifter för att minska Japans statsskuld, den industrialiserade världens största, ska det pengar till för att uppgradera infrastrukturen. Lösningen tros heta PFI, Privatfinansieringsinitiativet, från 1999: det privata näringslivet ska stå för satsningarna. Men, påpekar kritiker, det är inte bygget utan driften som kostar i längden. Låt enskilda företag ta över flygplatser, hamnar, vägar, tunnlar. Vill de?

Inget blir lättare av Abes avsikt att dessutom göra Japan "globalt relevant".

Ta jordbrukspolitiken. Förberedelser pågår för att delta i förhandlingar om Trans-Pacific Partnership (TPP), en frihandelszon omfattande hela Stilla-havsområdet. Abe har sagt att det är livsviktigt för Japan att vara med. Andra länder är inte helt entusiastiska eftersom de är rädda för att Japan ska sinka förhandlingarna med sina ofrånkomliga förbehåll, till exempel för ris. Grunden för det japanska jordbruket är små lotter som numera huvudsakligen odlas av äldre bönder. Deras produkter är riktigt subventionerade och ibland exklusiva, äpplen för sjuttio kronor styck till exempel. Abes plan är att jordbruk slås ihop och effektiviseras så att exporten kan växa till mer än det dubbla. Men det skulle innebära en önskad förvandling för en viktig del av LDP:s väljarkår.

ABE BEGRÄNSAR SIG DOCK INTE till att förvandla Japans ekonomi. Som ingen japansk premiärminister tidigare är han febrilt verksam också på andra fronter.

Under ett veckoslut i juni ägnade han sig åt Afrika, i samband med en konferens i Yokohama. Målet är större japansk aktivitet, visserligen till godo både för afrikaner och för japanska företag men inte minst för att

mota Kina i grind som har stort försprång vad gäller både eftertraktade råvaror från och handel med den kontinenten.

De omtvistade Senkakuöarna i Öst-kinesiska havet (Diaoyu på kinesiska) är en brännhet fråga. Abes regering vägrar att diskutera den med motiveringen att det inte finns något att diskutera. Punkt. För att få stöd mot Kina som gör anspråk på öarna har Abe rest omkring i Sydostasien samt försäkrat sig om amerikanskt stöd.

Med två andra grannar, Sydkorea och Ryssland, finns också ötvister. Dispyten med Sydkorea om klippön Takeshima (Tok-do) har kört fast. Däremot lyckades Abe vid ett besök i Moskva få den ryske utrikesministern Sergej Lavrov att lova komma till Tokyo i höst för att tala om Kurilerna, en 1300 kilometer lång ögrupp mellan Kamtjatka och Hokkaido. Frågan om deras nationella tillhörighet är olöst sedan andra världskriget.

Sedan har vi kärnkraften. Man kunde tro att frågan var tillräckligt komplicerad på hemmaplan, där alla reaktorer utom två fortfarande står stilla. Abes regering vill starta de 48 övriga. Men Abe har nu dess-

"Abes plan är att jordbruk slås ihop och effektiviseras så att exporten kan växa mer än till det dubbla."

utom profilerat sig som internationell försäljare av kärnkraftverk. I möte med Frankrikes president François Hollande kom han överens om att gemensamt sälja kärnkraftsreaktorer till Turkiet och vid ett besök i Centraleuropa i sommar väckte han själv intresse för japanska kärnkraftverk också där.

Japanerna har dessutom ett extremt ideologiskt ämne att ta ställning till: ändringar i konstitutionen. Det är den fråga som ligger Shinzo Abe och andra nationalisterna allra varmast om hjärtat. Konstitutionen skrevs av amerikaner under ockupationen efter andra världskriget. Paragraf 9, "fredsparagrafen", är unik eftersom den förkastar krig som en lösning på konflikter. Denna paragraf borde skrivas om för att göra Japan till "ett normalt land", som det heter. Men också andra delar vill Abe och hans likasinnade ändra, bland annat att kejsaren ska kallas statsöverhuvud istället för "symbol för staten", att flagga och nationalsång ska respekteras och att yttrandefriheten ska kunna begränsas. Ett första steg för att ändra grundlagen är att ändra på reglerna för hur detta ska ske.

Kakor i butik i Tokyo som föreställer premiärminister Shinzo Abe.

FOTO: MONICA BRAW

Japansk politik har sällan handlat om så många stora och kontroversiella ämnen på en gång. Under den nu två decennier långa ekonomiska förlamningen har många utländska Japanbeundrare frågat sig vart all japansk överlevnads, handlingsförmåga och uppfinningsrikedom tagit vägen. De har inte bara associerat till Japans prestation att bli världens näst största ekonomi efter andra världskrigets totala nederlag utan också till Meijirestaurationen, då det tidigare isolerade samurajväldet på några få decennier blev en av världens stormakter.

Reaktionerna på hans politik är blandade. En del väljare är intensivt engagerade mot kärnkraft, mot förändring av grundlagen, mot dispyter med omvärlden. Men de flesta enskilda människor vill bara få det bättre: bättre arbetsförhållanden, höjda löner – speciellt om inflationen ska bli 2 procent – men inte högre moms och inte sänkta pensioner. Senkakuöarna bryr de sig inte om, och kärnkraft och energiförsörjning är svårt att greppa.

Jag frågade goda vänner om inte den här perioden när Japan kanske vaknar igen påminner om Meijirestaurationen när shoguns valde störtades av hans egna samurajer och ersattes med en ny, modern tid?

– Nej, blev det omedelbara svaret. Skillnaden är att vi inte har några ledare värda beundran. Våra politiker har bara ärvt sin ställning av fäder och förfäder. Shinzo Abe är politikeradel: far och farfar var politiker och hans hustru är dotter till Nobusuke Kishi, premiärminister både under och efter andra världskriget. Det garanterar ingen storhet.

För Shinzo Abe gäller därför bara en sak: Visa resultat. ✨

Ångestladdat norskt val

De borgerliga är favoriter i stortingsvalet. Nu varnar Arbeiderpartiet för att den svenska alliansens politik kommer att införas i Norge, skriver **Claes Arvidsson**.

PÅ ARLANDA MÖTS anländande resenärer av foton på kända svenskar i Stockholm Hall of Fame – alla under vinjetten *Välkommen till min stad*. På Gardemoen är budskapet *Welcome to the Home of the Scream*. Edward Munch skulle i år ha fyllt 150 år och det uppmärksammas stort inte minst med utställningar på Munchmuseet och Nasjonalgalleriet.

I sin dagbok den 22 januari 1892 skrev Munch om *Skriet*:

”Jeg gik bortover veien med to venner – solen gik ned – Jeg følte som et pust av vemod – Himmelen ble plutselig blodig rød – Jeg stanset, lænede meg til gjerdet mot til døden – så ut over de flammende skyerne som blod og sværd over den blåsvarte fjord og by – Mine venner gik videre – jeg sto der skjælvende av angst – og følte et stort uendelig skrik gjennom naturen.”

Ångest är också högaktuellt i politiken. Inför stortingsvalet i september har Arbeiderpartiets Jens Stoltenberg under lång tid kunnat se i opinionsmätningar hur solen håller på att gå ned över koalitionen med Sosialistisk venstre och Senterpartiet, men inte för att färgas röd utan blå.

Enligt en prognos från Norsk regnesentral i juli baserad på den amerikanske stjärnstatistikern Nate Silvers modell uppgår sannolikheten för att det blir en blåblå majoritet till 90 procent.

ATT VINNA TRE PARLAMENTSVÄL på raken är alltid en utmaning – även om arbetslösheten är låg, lönerna stiger och oljefonden bara växer. Det räcker inte med att Stoltenberg har slagit fast att det är som att vinna på lotto att bo i Norge. Väljartrötthet varvas lätt med regeringströtthet (AP:s valslogan är att man är ”partiet som säger ja”).

Men Stoltenbergs tillbakagång i opinionen ska även ses i perspektiv av det politiska ansvaret för att hindren inte var större och reaktionerna inte snabbare vid Anders Behring Breiviks terrordåd den 22 juli 2011.

22. juli-kommisjonen granskning av terrordåden i Oslo och på Utøya blottade ett pärlband av inkompetens, brist på genomförande av fattade beslut och beredskapsplaner som inte fullföljts. Som statsminister hade Stoltenberg det övergripande ansvaret, och han var dessutom direkt

involverad i arbetet med att säkra regeringskvarteret.

2004 fattade den dåvarande borgerliga regeringen beslut om att bland annat stänga av Grubbegata (där Breivik parkerade bomb bilen). Året efter tillträdde Stoltenberg som statsminister. Projektet, som hade startat med högsta prioritet, gick i stå. 2007 tog det ansvariga statsrådet upp saken med Stoltenberg, varnade för de katastrofala följderna av en bomb och avslutade med att be honom ta tag i frågan. Stoltenberg sade nej.

”Munchs Skriet skulle kunna bilda sätta det röd-gröna valbudskapet, men hittills verkar det snarare kontraproduktivt. Trovärdigheten saknas.”

22. juli-kommisjonen slog dessutom fast att polisen hade kunnat komma snabbare fram till Utøya – och därmed räddat unga liv. Kritiken har senare följts upp av den norska motsvarigheten till KU. Omdömena har inte varit nådiga.

DET FAKTUM ATT DE TVÅ ansvariga ministerna åter har nominerats på första plats i sina respektive valdistrikt kan knappast bättrat på ”Olas och Karins” (Medelsvensson) känsla av ansvarsutkrävande.

Den osminkade verklighetsbeskrivningen har eroderat den nimbus av överlägsen regeringsförmåga som AP tidigare kunnat leva högt på. En rad skandaler har dessutom kantat regeringens väg, bland annat utnämningar till statliga bolag med stark bismak av politisk och vänskapskorruption.

Det alltså inte förvånande att regeringspartierna trycker intensivt på panikknappen. Vid AP:s landsmöte i april slog Stoltenberg an tonen med påståendet att höstens val blir ett av de viktigaste vägvalen sedan kriget. Det är inte någon ände på förskräckelsen. Det kan rent av bli lika hemskt som i

det borgerligt styrda Sverige, lyder det underförstådda budskapet.

Wegard Harsvik är en tidigare AP-politiker med ett förflutet inom norska kommunal (Fagforbundet) som numera är rådgivare till LO-ordföranden Gerd Kristiansen. Han har skrivit en verklig brandfackla. Harsviks ångestladdade bok *Blåskopi. Høyres svenske strategi for et annerledes samfunn* (2013) är ren skrämselpropaganda inramad av en vag tanke om en konspiration utgående från Mont Pelerin-sällskapet med idétorpeder som Timbro och Civita i Norge och med politiska partier som verktyg (M och H).

En tes är att de nya moderaterna – och förstås även Høyre – bara har bytt språklig kostym för att komma till makten. Tanken ska gå till Orwells 1984 där ”krig” kallas för ”fred” – översatt till nymoderatska blir ”storkapitalets vinster” ”valfrihet”.

Harsvik tar sig tacksamt an *Dagens Nyheter*s avslöjande av den så kallade Caremaskandalen. Att *Dagens Samhälle* avslöjat att saken var långt mer mångbottnad väljer han att bortse från. Han för till exempel glatt vidare det som blivit DN:s vandringshistoria om kissblöjorna:

”Personalet har fått ansvar för å kartlegge den enkeltes urinering i en periode [...] På bakgrunn av denne kartleggingen ska man finne ut hvilken typer bleie som passer best – alt for å spare penger.”

PÅ AP:S LANDSMÖTE fanns Stefan Löfven på plats för att varna för den svenska faran. Löfven avfärdade Høyres politik som varande ”så kallade nya idéer” som i själva verket hämtats från alliansens misslyckade politik. Gå inte på det, manade han.

Löfven teg försiktigtvis – men väldigt talande – om att de svenska socialdemokraterna har ”gått på” det som är bärande inslag i alliansens politik. Han tog inte risken att dömas ut som en borgerlig systemvältare genom att berätta om att ja till inkomstskattesänkningar, rut och vinst i välfärden numera står på den egna agendan.

Munchs *Skriet* skulle kunna bilda sätta det röd-gröna valbudskapet, men åtminstone hittills verkar det snarare kontraproduktivt. Trovärdigheten saknas. Det gäller också när man skräms med att främlingspopulistiska

Jens Stoltenberg och Erna Solberg.

FOTO: KARL MELANDER/SYDSVENSKAN/SCANPIX

Fremskrittspartiet och dess partiledare Siv Jensen har förklarats regeringsfärdigt. Høyre har dock gjort det solklart att asylrätt, familjeåterförening och sociala rättigheter för invandrare inte kommer att ändras.

I SAMBAND MED ATT Socialistisk venstre-partis tidigare partiledare Erik Solheim i våras lanserade sin självbiografi fick han

en fråga om varningarna i *Blåkopi*. Solheim svarade: "Jeg kjenner ingen i hele verden som er redd for Fredrik Reinfeldt." Hur ska man då kunna känna ångest inför en kommande katastrof signerad lightnymoderaten Erna Solberg ("Min hjertesak er at vi alle skal ha ett samfunn som muligheter for alle.")?

Om inget helt oförutsett inträffar blir

det regeringsskifte. Solberg och Jensen kan få egen majoritet men en bredare sammansättning är att föredra. Om det kommer till kritan vill nog Venstre och även ett mer tvekanande Kristelig folkeparti hänga på men till saken hör förstås att båda partierna skvalpar nära spärigränsen. Oavsett konstellation blir det inte något dramatiskt systemskifte, men ändå skillnad. ✨

En studie i grått

Nick Cohen är kolumnist, författare och debattör. Hans senaste bok är *You Can't Read This Book* (2012).

Etablerade politiker vet inte hur de ska förhålla sig till UK Independent Party, som nu blivit Storbritanniens tredje mest populära part. Vänsteranhängare förkastar UKIP som ett "högerextremt" parti. Men även om alla möjliga sorters extremister har anslutit sig till partiet är etiketten felaktig, eftersom UKIP inte har någon koppling till Europas fascistiska tradition.

Samtidigt vet de konservativa inte om de ska hurra över partiet som vridit den brittiska politiken högerut eller bekymra sig över att det kommer att splittra högerens väljare. I sina mer optimistiska stunder säger de att UKIP:s anhängare kommer att inse att bara de konservativa kan leverera de tuffa åtgärder mot invandring och EU som de vill ha, och därför rösta på David Cameron.

Men medan det stämmer att de flesta som röstar på UKIP är emot EU och invandring, är deras främsta motiv en längtan tillbaka till en ordning från mitten av 1900-talet som nu försvunnit – en nostalgi som den urbane Cameron lär få svårt att tillfredsställa. Storbritannien skiljer sig från övriga Europa. Kommunisterna och nazisterna invaderade aldrig landet. Här fanns inga kollaboratörer. Till skillnad från Irland, Sverige och Schweiz undvek Storbritannien inte bara ockupation, utan kämpade och vann på den segrande sidan. Detta i sig själv förklarar varför britten är mer ovilliga än de flesta att låta sig uppslukas av EU. Vårt förflutna är inte fläckt – vill vi åtminstone tro.

I MIN UNGDOM PÅ 1970-TALET såg teve, film och press fortfarande till att andra världskriget och de värderingar som bar fram England till seger fanns överallt. Vi växte upp under deras långa skugga. Men alla skuggor bleknar, och den gamla patriotiska ordningen har ersatts av en socialt och ekonomiskt liberal elit.

När en rik brittisk konservativ betalade för en omfattande opinionsundersökning bland UKIP:s väljare fann han att de hyste en djup misstänksamhet mot den moderna världen. De menade att politiskt korrekta institutioner såg ner på patriotism och kristendom. Liberaler förbjöd skolor att sätta upp julspel för att inte uppröra muslimer, och behandlade Englands nationsflagga som ett rasistiskt emblem. Man kunde inte ens daska till sina barn nuförtiden utan att bli arresterad, eller få en kommunal bostad om man inte var invandrare.

Nu finns det faktiskt inga lagar mot att ordna julspel eller hissa flaggan. Men UKIP:s förföljelsemani är inte bara paranoia. Radio och teve, den akademiska världen och den progressiva byråkratin har ingen sympati för traditionell patriotism. Den etablerade ordningen, som tidigare stödde deras värderingar, förkastar dem nu.

Än sen då? frågar ni kanske. Gamla människor finner alltid det nya skrämmande. Men antalet gamla människor ökar och de finns kvar bland oss mycket, mycket längre. Storbritannien har dubbelt så många pensionärer (12 miljoner) som 18–24-åringar (5,9 miljoner). Dessa pensionärer är också långt mer benägna att rösta.

UKIP KOMMER ALDRIG ATT bilda regering. Kanske kommer partiet inte ens att vinna en plats i parlamentet. Men alla politiska partier vill ha de väljare som lockas av partiet. Politiker skär redan ned på bidragen till ungdomar men lämnar pensionärernas förmåner i fred, av rädsla för konsekvenserna i väljarkåren. De kommer att knäböja på nytt inför de grånade väljarnas makt. Vår framtid kommer inte att bli högerextrem, däremot misstänksam och grälsjuk. Jag kan inte se någon utväg. Inte heller kan jag se hur ett ledstytvt land på en ledstytvt kontinent kan göra annat än förfalla. ✨

Översättning:
Jim Jakobsson

I korthet

PRESSGRANNAR

"I samband med att den nye chefen för Bank of England, Mark Carney, börjar sitt nya jobb finns anledning att reflektera över innebörden och omfattningen av det arbete som ligger framför honom. Han kan i backspegeln se hur bankerna hamnade i sitt nuvarande tillstånd – en berättelse full av misstag, skandaler, girighet och inkompetens. Detta, vad gäller den övergripande bilden av det moderna Storbritannien, blir det roliga.

Det svåra blir att se framåt och försöka komma fram till vad som måste göras härnäst. Det beror på att bankerna i sitt nuvarande tillstånd utgör ett existentiellt hot mot brittisk demokrati, allvarigare än terrorism, såväl utländsk som inhemsk. Som Andrew Haldane, ansvarig för finansiell stabilitet vid Bank of England, uttryckte saken i en historisk genomgång för några år sedan: 'det finns en avgörande skillnad mot dagens situation och medeltiden. Då utgjordes det största hotet mot bankerna av

staten. Idag utgörs det största hotet mot staten av bankerna.

Kausaliteten är omvänd. Ja, det är den och den som löper störst risk är vi själva. Det beror på att bankernas tillgångar i Storbritannien uppgår till 492 procent av BNP. På klar och tydlig engelska innebär detta att våra banker är fem gånger större än hela vår ekonomi. (När bankerna på Island och Cypern kollapsade var siffrorna 880 och 700 procent.)

Vi vet på basis av 2008 års erfarenheter och vad som följde därefter att den finansiella sektorn, ja, hela världsekonomin, befinner sig i ett inneboende tillstånd av instabilitet.

Lägg samman storleken och instabiliteten och vi står inför ett hot som inte är mindre reellt bara därför att det inte är på förstasidan i just detta ögonblick. Detta måste man komma till rätta med, och det snart. Ingenting i uppgiften kommer att bli enkelt."

John Lanchester skriver i *London Review of Books* om vad som måste göras med bankerna.

Baltikums sak är vår

Det går en isande vind genom Hasselbackens välfyllda konferenssal när Lettlands försvarsminister Artis Pabriks berättar om ryska militära träningsläger för lettisk ungdom, ett led i återförandet av tidigare Sovjetrepubliker till imperiet genom skapandet av en femtekolonn. Det är i slutet av maj, några dagar före Försvarsberedningens omvärldsanalys. Pabriks håller ett för ministrar ovanligt öppenhetigt inledningsanförande vid tankesmedjan Frivärlds säkerhetspolitiska konferens om läget kring Östersjön, med fokus på de baltiska staternas utsatta situation i slagskuggan av det ryska rustningsprogrammet.

Pabriks timme handlar om ryska flygkränkningar, om ryska helikoptrar baserade vid gränsen, om rädslan inom EU att förarga ryssarna med Natos höstövning Steadfast Jazz, om allt det där som sällan rapporteras i svenska medier från vårt närområde.

Lettlands försvarsminister påpekar att man lever tryggare än någonsin säkerhetspolitiskt tack vare Natomedlemskapet. Ändå förbereder man sig för det värsta eftersom grannar som Ryssland och Vitryssland inte är stabila demokratiska stater.

Ett bekymmer är att Rysslands "soft power" ökar, inte minst tack vare Kremls propaganda tv Russia Today. Kanalens budskap att Putin sköter allt till det bästa, till skillnad från ledar-

Lettlands försvarsminister Artis Pabriks.

FOTO: NATO HQ JFC BRUNSSUM

na i det ineffektiva Europa, går hem hos den del av befolkningen där liberala värderingar aldrig slagit rot efter Sovjettiden.

Mot den bakgrunden ligger en diskussion om svenskt och finskt medlemskap i Nato helt i Lettlands nationella intresse, enligt Pabriks. Öppen debatt skulle motverka en krypande anpassning till ryskt inflytande i hela den nordisk-baltiska regionen, medan fortsatt tystnad i Natofrågan sänder fel signal till Kreml; mjukhet är svaghet, i ryska ögon.

Som arrangör gläds jag åt att dagen efter (SvD 30/5) läsa en stort uppslagen intervju med Pabriks, där hans budskap förmedlas av Mikael Holmström. Som medborgare tänker jag att en välinformerad befolkning är bra för svar, att det är bra att svenskarna får reda på vad ryssarna gör och att den kunskapen inte förbehålls den militära underrättelsetjänsten

och dess exklusiva krets av avnämare i kanslihus och riksdag.

Som politiker tänker jag att Baltikums sak är svår, men vår. Ett svenskt bidrag som vi föfogar över gratis, utöver behovet att stärka försvarsbudgeten, är just att bryta tystnaden om Natomedlemskapet. Som Försvarsberedningen skriver:

"Som ett led i att klargöra vilka prioriteringar Sverige bör göra gällande i det nordiska samarbetet är det viktigt att utvärdera hur Sveriges försvarspolitiska samarbete i Norden, inom EU, med Nato och andra berörda fora kan utvecklas. Hur dessa samarbeten ska kunna förbättras ytterligare, bör analyseras och utvecklas i *särskild ordning*."

Dags för en officiell svensk Natoutredning, således.

Mats Johansson

TID FÖR TURKISK MOGNAD

Till det skadliga arv som de återkommande militära ingripandena i Turkiet har lämnat efter sig ska också inräknas en outvecklad politisk miljö och en omogen väljarkår.

Erdogan-regeringarnas stora väljarstöd och gradvisa utveckling till majoritetsstyre med auktoritära drag, uppvisar vissa paralleller till den utveckling som Turkiet genomlevde efter sina första fria val 1950. Som en protest mot enpartidiktaturen sedan 1920-talet kom då Adnan Menderes och hans Demokratiska parti till makten med nästan 53 procent av rösterna. Valet därpå, 1954, fick man 57 procent.

Från mitten av 1950-talet utvecklade Menderes en alltmer auktoritär och populistisk ledarstil. Kulmen blev upploppen i Istanbul september 1955, som riktade sig främst mot stadens grekiska men också övriga icke-muslimska befolkning. Pogromerna organiserades av militärens säkerhetstjänst, med bistånd av Menderes' egen partiorganisation, för att avleda missnöjet med regeringens ekonomiska politik och som en styrkedemonstration mot Grekland och Storbritannien i

de då pågående internationella förhandlingarna om Cypern.

Menderes' popularitet föll, och i valet 1957 erhöll hans parti 47 procent. Under de sista åren av 1950-talet och fram till våren 1960 härldade den politiska polariseringen i Turkiet. Protesterna och demonstrationerna mot regeringen tilltog och polisvåldet började kräva dödsoffer. I slutet av april 1960 införde Menderes undantagstillstånd. Den 27 maj 1960 genomfördes en militärkupp, och en militärjunta ersatte Menderes' regering. I mitten av september 1961 avrättades Menderes (tillsammans med två andra ledande politiker från Demokratiska partiet) efter att ha befunnits skyldig i 12 av de 13 skådeprocesser som företogs efter kuppen.

Med kuppen 1960 inleddes det mönster av militära interventioner i turkisk politik vilka återkom 1971, 1980, 1997 och 2007. De militära ingripandena har lett till att det politiska systemet aldrig fått verka fullt ut för att finna metoder och principer med vilka det kan göra sig av med regeringar som utvecklats mot ett auktoritärt eller misslyckat styre. Den ständigt

närvarande möjligheten till militära inskrifanden ledde också till att väljarkåren ytterst inte behövde ta ansvar för sina valhandlingar. En återkommande hållning i Turkiet genom åren har varit: "Jag har röstat på XX-partiet, men jag vet att ifall det verkligen försöker genomföra sitt politiska program fullt ut, kommer militären att stoppa dem."

Erdogans tilltagande egenmäktiga maktutövning har inte nått Menderes' nivåer. Men protesterna och sammandrabbningarna i Istanbul och andra av landets storstäder i våras mellan demonstranter och ordningsmakten var långt våldsammare än någonsin under Menderes. Och trots att en minoritet av demonstranterna önskade att militären "tog sitt ansvar", skedde inte detta. För något sådant är jordmånen i Turkiet idag mycket karg.

Nu får samhälle och väljarkår i Turkiet på egen hand finna vägar att kanalisera missnöje, agera som opposition och avsätta impopulära eller illiberala regeringar. Med frånvaron av militära ingripanden inleds förhoppningsvis en sedan länge fördröjd politisk mognadsprocess.

Thomas Gür

Av Henrik Nilsson

1

Henrik Nilsson är författare och essäist.

Den bortglömde Milan Kundera

Henrik Nilsson förundras över den svenska kallsinnigheten gentemot Milan Kundera. Kanske beror den på hans vägran att delta den mediala ringdansen, kanske beror den på vår kulturs skepsis mot stilistisk elegans.

”Jag tycker om att läsa om kärlek.” En dag knackade min tjugoåriga granne på dörren och undrade om jag inte hade något bra lästips. Hon läste inte särskilt mycket, och jag ville gärna anpassa mig efter hennes önskemål, men samtidigt komplicera kärlekstemat något. Jag fundrade ett slag och gav henne sedan ”Varats olidliga lätthet” av Milan Kundera. En vecka senare knackade det på dörren igen. Min granne tackade för lånet och sade att boken hade varit intressant men att hon ändå inte hade läst ut den. Hon tyckte att personerna i den bededde sig konstigt mot varandra. Det var alldeles sant. ”Men”, invände jag, ”det gör ju människor i verkligheten också ibland.”

Jag hade glömt den här episoden, som ägde rum för en hel del år sedan. Men när jag nyligen plockade fram Kunderas roman igen upptäckte jag att någon vikt hundöron i den. Då drog jag mig till minnes min grannes avbrutna läsning. När jag den senaste tiden berättat för folk i min omgivning att jag ägnar mig åt Kundera igen – en del romaner läser jag om, andra läser jag för första gången – har jag mötts av en viss förvåning; det är som om Kundera försvunnit ur det allmänna synfältet. En del bekanta har med beundran i rösten nämnt någon titel de läst för längesedan, men samtidigt markerat en distans till författarskapet som helhet. Jag har också märkt att man numera sällan refererar till honom i det offentliga litterära samtalet. De flesta av hans svenska översättningar finns inte längre att tillgå – förlaget tycks inte våga sig på några nytryck. Nästa år kommer visserligen hans senaste essäsamling *Une rencontre* (2009) sent omsider i svensk översättning. Men ett Nobelpris i litteratur tycks alltså avlägset. Kanske har Kundera själv förflyttats till de svarta listor som han med sarkastisk glimt i ögat beskriver i den essä som publiceras i det här numret av Axess?

Ointresset är dock inte globalt; jag har själv kunnat konstatera att han är ett högst levande namn såväl bland författarkolleger som i den läsande allmänheten på flera andra håll i världen, inte minst i södra Europa. I en artikel om ny turkisk prosa i

den litterära tidskriften *Karavan* nämndes Kundera nyligen som en av de stora förebilderna för landets författare. Häromåret gavs hans samlade verk ut i Pléiadebiblioteket – det franska förlaget Gallimards ansedda klassikerserie – en sällsynt ära för en författare som ännu är i livet.

Vad beror kallsinnigheten gentemot Kundera i Sverige på? Den mest banala förklaringen har att göra med det mediala klimatet. Det är ett drygt decennium sedan hans senaste roman *Okunnigheten* kom på svenska; en evighet i kvartalslitteraturens tidevarv. Därtill har vi att göra med en författare som under lång tid dragit sig undan offentligheten för att låta sina verk tala för sig själva. I en tid då intervjuer, författarframträdanden och bokturnéer tycks vara en lika viktig del av författarrollen som själva skrivandet, glöms Kundera lätt bort – inte minst i Sverige, där mediernas litteraturbevakning blivit starkt nyhetsinriktad. Redan i essäboken *Des vikna arven* (på svenska 1993) konstaterade Kundera för övrigt att litteraturkritiken förvandlats till ”senaste litteraturnytt”; en omvandling som knappast slagit av på takten sedan dess.

Det är därför symptomatiskt att den största uppståndelsen kring Kundera i svensk press på senare år inte alls rört innehållet i hans roman- och essäkonst, utan istället handlat om anklagelsen – som aldrig kunnat bevisas – om att han i sin ungdom skulle ha gjort sig skyldig till ett fall av angiveri år 1950 i Tjeckoslovakien. Jag syftar på uppgifterna som publicerades i den tjeckiska tidskriften *Respekt* 2008 om att Kundera på ett indirekt sätt skulle ha angivit en student som senare dömdes för spioneri. Kundera själv lät kort meddela att anklagelserna var grundlösa, samtidigt som en rad framstående författare i världen ryckte ut till hans försvar.

Men kan det också finnas litterära, estetiska anledningar till att Kundera förpassats till marginalen? Jag tror det. En vän i Malmö, vars omdömesförmåga jag håller högt, började liksom jag själv läsa om *Varats olidliga lätthet* nyligen, men avbröt snart läsningen. Det var när han kom till början av

>>

Milan Kundera.
FOTO: AFP/SCANPIX

det tredje kapitlet som han ilsknade till och övergav berättelsen: *Jag har tänkt på Tomas i åtskilliga år. Men det är först i luset av dessa tankar, som jag ser honom klart. Jag ser honom stå vid ett fönster i sin lägenhet och se, över gården, på husväggen mitt emot och fundera över vad han skall göra.*

Min vän irriterade sig på den berättartekniska piruetten, författarens uppvisande av konstruktionen – något som han menade var onödigt, förlegat och alltför elegant. Jag håller med om att greppet idag, efter alla metalitterära vändningar som gjorts inom prosan, inte längre ter sig särskilt innovativt. Ändå tilltalas jag av passagen där romangestalten Tomas gör sin entré, kanske för att få författare hanterar sådana element med samma mästerliga lätthet i handlaget som Kundera.

Något liknande händer på de första sidorna av *Odödligheten*, där författaren ser en äldre kvinna gå vid kanten av en simbassäng. Plötsligt vänder hon sig om och vinkar mot någon, hennes hand flyger upp "som om hon på lek kastat en färggrann boll till sin älskare". Denna charmfulla rörelse, oberoende av hennes ålder, bländar honom. Ur denna minimala åtbörd föds en av romanens gestalter:

"Jag var sällsamt rörd och ordet Agnès dök upp i mitt sinne."

Dessa båda ögonblick vittnar om den fascinerande dubbla rörelse som aktiveras vid skapandet av en litterär gestalt. Författaren uppfinner Tomas och Agnès, men dessa går också honom till mötes med en märklig självständighet. Konstruktionerna får liv. Här tangerar Kundera den gåtfulla, tudelade kärna som utgör själva hjärtat i den litterära skapelseprocessen och som är romanförfattarens stora tröst. Medvetenhet och förförelse, kontroll och ingivelse – samtidigt.

Det finns en skepsis i det svenska litterära klimatet mot stilistisk elegans och vackra formuleringar – en skepsis som jag tror drabbar Milan Kundera, och särskilt då hans senare romaner. Generellt sett är det naturligtvis klokt att vara på sin vakt mot skönhet som bara är ornamentik och tom vältalighet. Men det här är också en hållning som kan slå över och leda till en alltför räddhågsen och försiktig litteratur. Dessutom sitter kravet på psykologisk realism djupt hos många läsare; ett krav som Kundera i hela sin essäistik vänder sig mot. Istället hävdar han konsekvent Cervantes och Rabelais tvetydiga och ironiska arv, som förvaltades av 1700-talsförfattare som Lawrence Sterne och De-

”

Det finns en skepsis i det svenska litterära klimatet mot stilistisk elegans och vackra formuleringar – en skepsis som jag tror drabbar Milan Kundera, och särskilt då hans senare romaner.

Lena Olin i *Varats olidliga lätthet*.

FOTO: EVERETT/IBL BILDBYRÅ

”

Jag instämmer;
Kundera är som
en konversa-
tionspartner
som man ibland
håller med,
andra gånger är
oense med
– men sällskapet
är alltid briljant.

nis Diderot men som Kundera menar sedan förskingrades under artonhundratalet, då prosan i högre grad underordnade sig realismens krav på psykologisk trovärdighet och kronologisk logik.

Under hans eget 1900-tal fanns det naturligtvis en hel centraleuropeisk romantradition – Hermann Broch, Robert Musil och Franz Kafka – som på olika sätt vände sig mot realismens krav. Ändå hade de första romanförfattarnas oskuldsfulla lekargång förlorade för alltid. Tanken på denna omöjliga återkomst svävar som en melankolisk dröm över hela Kunderas författarskap. Ändå innebär inte detta att han är blind för andra traditioners tillgångar; exempelvis har han gjort känsliga läsningar av Lev Tolstoj's *Anna Karenina*.

Det essäistiska, resonerande inslaget hos Kundera kan nog reta en del, liksom hans till synes obekymrade användning av ordet ”vi” i vissa reflekterande partier; ett problematiskt sätt att ta läsarnas gemenskap för given. Kundera är Hemingways motsats i nittonhundratalslitteraturen. Hans prosa redovisar allt, och då vill det till att de uppvisade tillgångarna har ett genuint värde. Det finns en anledning till skrivarkursernas mest grundläggande regler som ”show, don't tell” och ”less is more”. De flesta misslyckas om de bryter mot dem. Men Kundera är en tillräckligt skicklig författare för att ta risken att vända upp och ned på sådana regler, och komma undan med det.

Från feministiskt håll har ibland en annan kritik hörts mot Kundera. Den har att göra med de erotiska inslagen som är en så viktig del av Kunderas berättelser. Framför allt är det de återkommande kvinnojägarerna bland Kunderas manliga gestalter som sätter käppar i hjulet för honom. Men om man läser uppmärksamt märker man att deras manschauvinistiska drag problematiseras snarare än förskönas, och därför kommer den feministiska kritiken av sig. I exempelvis *Livet är någon annanstans* sker en högst intressant problematisering av manligheten. Här är handlingskulen och modet intimt förknippat med det politiska medlöperiet och viljan att bli beundrad. I en isande passage, när poeten Jaromil kommer ut från polisstationen där han lånat sina tjänster åt makten, låter det så här: ”Han drog in den kalla luften och kände sig överfull av manlighet som trängde ut ur alla porer och ville sjunga.”

Som Birgit Munkhammar en gång påpekade i DN-essän ”Mansgris att älska” (som ingår i hennes samling kritiska texter *En piga läser*) drar sig alltså Kundera inte för att exponera de mer löjeväckande sidorna hos dessa moderna Don Juan-gestalter. Munkhammar påminner oss också om den rad oförglömliga kvinnoporträtt som Kundera gett läsarna – till exempel Sabina och Teresa i *Varats olidliga lätthet*, liksom den redan nämnda Agnès i *Odödligheten* – och för fram dem som det bästa beviset mot författarens påstådda manschauvinistiska attityd. Kundera formulerade själv en gång sin ambition på ett träffande sätt i en intervju med Lois Oppenheim i *Review of Contemporary Fiction*: ”Alla stora romaner, alla sanna romaner är bisexuella. Det innebär att de ger uttryck för både ett kvinnligt och manligt perspektiv på världen.” Kanske

går därför en återupptäckt av Kundera genom en grundligare och mer uppmärksam läsning av hans kvinnoporträtt. Läst i sin helhet blir det tydligt att Kunderas verk inte väjer för de mindres smickrande sidorna i den mänskliga komedin – vare sig det nu är män eller kvinnor som uppvisar dem. Kunderas romangestalter är inga föredömen eller moraliska ledstjärnor – utan högst ofullkomliga varelser: det är just detta som gör dem mänskliga och snarlika de flesta av oss själva.

All kritik mot Kundera skjuter emellertid inte bredvid målet. Med ett visst tidsmässigt avstånd till hans romaner tror jag att vi nu bättre kan bedöma dem; deras tillgångar och brister, deras sammanlagda vikt. Har kanske då vissa av dem drag av *period pieces*, alltså verk som fyllt en viktig funktion i sitt historiska sammanhang, men som svårigen kommer att överleva tidens tand? Det antydde åtminstone den amerikanske litteraturvetaren Harold Bloom för några år sedan, när han till viss del reviderade entusiasmen i sina första Kunderaläsningar. Själv kan jag irriteras över en återkommande tendens till kulturella generaliseringar hos Kundera, som när en schweizisk manlig gestalt i *Varats olidliga lätthet* eller en svensk i *Okunnigheten* på klichémässiga sätt får representera en sorts västeuropeisk rationell stelbenthet i kontrast till de tjeckiska huvudpersonernas mer komplexa förhållande till tillvaron och historien. Ett par av de korta romaner som Kundera skrev under senare delen av 90-talet, efter att ha bytt språk från tjeckiska till franska – *Långsamheten* och *Identiteten* – hör heller inte till hans mest minnesvärda. Visst finns här lysande passager men också en upphöjd nostalgi, som när 1700-talet förhållas i *Långsamheten*, parad med en något förutsägbar modernitetskritik.

Det var dessa romaner som fick författaren Anders Paulrud att ta avsked av sin gamla kärlek Kundera i en artikel i Aftonbladet 2007. Ändå intar också dessa böcker sin plats i helheten. Personligen håller jag dessutom den senaste romanen *Okunnigheten* högt. Denna berättelse om hur ett par människor efter sammetsrevolutionen återvänder till Prag efter många år i exil läser jag som en åldrad mästares visa och sorgsna betraktelse över återkomstens erfarenhet.

Paulrud irriterades också över de ständiga upprepningarna i Kunderas essäböcker. Men i en essä i Dagens Nyheter 1996 menade tvärtom den turkiske författaren Orhan Pamuk att det är just den frenesi med vilken Kundera förfäktar sina åsikter som skiljer honom så starkt från andra författare. Hit hör försvaret för ett essäistiskt färgat romanskrivande och humorns centrala roll, samt det Pamuk kallade ”ett lidelsefullt intresse för kompositionsproblem”. Kundera vill slå ett slag för en tänkande och resonerande roman-konst, som samtidigt aldrig underordnar sig en viss idé eller politisk ideologi. Denna vägran till underordnande är naturligtvis inte detsamma som att ett litterärt verk inte kan sprudla av idéer och politisk verklighet. Den viktiga balansen håller alltid Kundera, liksom för den delen hans turkiske kollega. Pamuk skriver: ”När det gäller att provocera

>>

till invändningar, besvikelser, ilska, förvirring, beundran och beröm är Kunderas essäer perfekta." Jag instämmer; Kundera är som en konversationspartner som man ibland håller med, andra gånger är oense med – men sällskapet är alltid briljant. Om han upprepar sig förlåter jag honom eftersom de ämnen han återvänder till är så väsentliga. Han påminner en om vad ett samtal faktiskt kan vara.

En bit in i *Livet är någon annanstans* händer något överraskande. Det här är en av de platser jag allra helst återvänder till i hela Kunderas författarskap. En gestalt vid namn Xaver dyker upp. Vi vet ännu inte vem han är eller vilken plats i berättelsen han kommer att inta. Vi vet bara att han den här vårdagen har skolkat från skolan i Prag och gått ner till Moldaufloeden och nu står på Karlsbron. Som vanligt tittar han på ett gult hus som ligger helt nära bron, och fantiserar om vem som bor där. För första gången är fönstret öppet och han är övertygad om att detta är "en uppmaning, en tyst, förtrolig vink åt honom". Utan att ha en aning om vad som finns där inne, vilka äventyr som väntar honom, tar han sin portfölj och kastar in den genom det öppna fönstret och hoppar sedan själv efter.

I lägenheten som Xaver hamnar i utspelas en absurd och komisk historia som slutar med att han somnar på en främmande kvinnas säng, där han drömmer en rad drömmar som sträcker sig över flera kapitel. Frågan är om vi här ändå inte får en fläkt av den tidiga romankonstens lekfullhet, den som det enligt Kundera egentligen inte går att återvända till. Det är Don Quijote, förklädd till Xaver, som hoppar in genom fönstret vid Karlsbron. Han har klarat sig oskadd genom seklerna; rustningen har rostat och ryggen krokmat, men när han väl tar språnget är det med en förunderlig vighet.

Kundera har själv i en intervju liknat sådana här platser i romanerna – där en helt oväntad gestalt dyker upp – vid fönster som öppnas. Kundera är en mästare på att öppna sådana oväntade fönster, som låter frisk luft nå kompositionen. Xavers språng in i romanen och i huset vid Moldaufloeden har dock också en politisk sida. När han till slut vaknar är det till ljudet av skottlossning i fjärran. Kommunisterna är på väg att genomföra en kupp, året är 1948. Vid maktövertagandet som äsyftas var Kundera – som föddes i staden Brno 1929 – knappt nitton år gammal. I sin ungdom omfattade han som poet den nya socialistiska ordningen med entusiasm. Men efterhand blev Kunderas penna alltmer kritisk, och några år efter att han belagts med skrivförbud flyttade han definitivt till Frankrike 1975. Det är dessa Kunderas egna erfarenheter som gör att han förmår skildra de mänskliga konsekvenserna av ett totalitärt system med sådan skärpa – missförståndet, skammen, lögnen och de absurda labyrintherna. Auktoriteten och självständigheten, kollaborationen och motståndet: i *Livet är någon annanstans* representeras dessa båda hållningar av Jaromil respektive Xaver – poeten som viker sig för makten respektive hans drömda, andra jag – den Jaromil skulle kunna ha varit. Och när Jaromil möter sin undergång på en iskall balkongi slutet av romanen, där han såväl bokstavligen som symboliskt blivit utestängd från festen –

då ser han genom ett fönster det andra livets rörelser, som skulle kunna ha varit hans egna.

Men är det kanske rent av Kunderas skildringar av livet före järnridåns fall som gjort att han inte längre är lika aktuell? När kommunismen försvunnit från Europa, och kalla krigets konfliktlinjer ersatts med andra, har hans relevans möjligen bleknat? Jag tror att det skulle vara ett misstag att reducera Kunderas betydelse till den historiska epok som han skrev sina främsta romaner i. Ett misstag av det slag han själv berör i "De svarta listorna eller Divertimento till Anatole Frances ära" och som kan uppstå om man lägger tonvikten vid författarens förhållande till sin tid och sitt samhälle, istället för att läsa själva romanerna. Lika mycket som jag läser Kundera för hans blick på de samhällsliga skeendena, läser jag honom för de enskilda existentiella iakttagelserna som fyller hans berättelser, och som idag tycks helt intakta. Som när en av huvudpersonerna efter hustruns död i *Okunnigheten* frågar sig hur mycket tid det skulle bli kvar om han skulle ställa samman de få minnen han har kvar av deras liv tillsammans. En minut? Två minuter?

På samma sätt frågar jag mig hur mycket det kommer att bli kvar av mina sammanlagda läsningar av Kundera, när de bleknat i minnet. Kanske bara en minut. Men denna enda minut gnistrar av skepsisen mot den kollektiva förförelsen, mot det Kundera vid några tillfällen kallar *ringdansen*, den gnistrar av den suveräna känslan för komposition, av det finkänsliga nystandet i kärlekens och erotikens mörka härva. Och alldeles avgörande: när jag läser honom får jag känslan av att min föreställning om vad en människa är inte förminskas, utan vidgas. Det är som när huvudpersonen i novellen "Låtsasliften", som ingår i samlingen *Kärlekens löjen*, i ett klarsynt ögonblick inser att allt finns i hans flickvän, även de mest motstridiga drag och känslor, och att hennes själ är "fruktansvärt amorf". Också Kunderas romankonst är i sina bästa stunder fruktansvärt amorf.

Kanske är det därför som jag har tänkt på Milan Kundera i åtskilliga år. Men det är först i ljuset av dessa tankar som jag ser honom klart. Jag ser honom stå vid ett fönster i sin lägenhet i Paris, han ser både gammal och ung ut, både ömsint och rasande. Han blickar ut mot staden. Han funderar på vad han ska göra. Sedan drar han sig in i lägenheten, som om han fått nog av något han sett därute. Men han har lämnat fönstret öppet. ✧

Milan Kundera på svenska:

Livet är någon annanstans (1976)
Avskedsvalsen (1978)
Skrattets och glömskans bok (1981)
Kärlekens löjen (1982)
Varats olidliga lätthet (1984)
Skämtet (1987)
Romankonsten (1988)
Odödligheten (1991)
De svikna arven (1995)
Långsamheten (1996)
Identiteten (1999)
Okunnigheten (2002)
Ridån (2007)

”

Och alldeles avgörande: när jag läser honom får jag känslan av att min föreställning om vad en människa är inte förminskas, utan vidgas.

De svarta listorna **eller** Divertimento till Anatole Frances ära

Av Milan Kundera

Översättning:

Anna Petronella Foulter. Texten är hämtad från essäsamlingen *Une Rencontre*, som utkommer på svenska under 2014. Publicerad efter överskottskommelse med The Wylie Agency.

2

Milan Kundera
är författare.

1.

En dag för länge sedan kom en fransk vän till Prag tillsammans med några landsmän, och jag hamnade i en taxi med en dam som jag – emedan jag inte visste hur jag skulle hålla igång konversationen – frågade (enfaldigt) vilken fransk kompositör hon tyckte bäst om. Hennes svar var omedelbart, spontant, energiskt och stannade kvar i minnet: "Absolut inte Saint-Saëns!"

Jag var nära att fråga: "Och vad har du hört av honom?" Sakerligen skulle hon ha svarat i ett ännu mer upprört tonfall: "Av Saint-Saëns? Absolut ingenting!" Ty det handlade för hennes del inte om motvilja mot en musik, utan om en allvarigare sak: att inte förknippas med ett namn som inpräntats på svarta listan.

2.

De svarta listorna. Redan före första världskriget var de avantgardernas största passion. Jag var kanske trettiofem år, jag översatte Apollinaires poesi till tjeckiska och det var då jag stötte på hans lilla manifest från 1913 där han delar ut "skit" och "rosor". Skit på Dante, Shakespeare, Tolstoj, men också på Poe, Whitman, Baudelaire! Rosor till sig själv, till Picasso, Stravinsky. Detta förtjusande och roliga (rosen som Apollinaire ger till Apollinaire) manifest gjorde mig upprymd.

3.

Ett decennium senare, då jag nyligen blivit utvandrare, pratade jag i Frankrike med en ung man som utan omsvep frågade: "Tycker ni om Barthes?" På den tiden var jag inte så naiv längre. Jag visste att jag gick igenom ett prov. Och jag visste också att Roland Barthes just då stod överst på alla gyllene listor. Jag svarade: "Det är klart att jag tycker om honom. Verkligen! Ni tänker väl på Karl Barth! Skaparen av den negativa teologin! Ett geni! Kafkas verk är otänkbart utan honom!" Min examinator hade aldrig hört talas om Karl Barth, men eftersom jag hade läst Kafka, den mest oantastliga av de oantastliga, hade han inget mer att tillägga. Diskussionen gled över till andra ämnen. Och jag var nöjd med mitt svar.

4.

Vid samma tid genomgick jag under en middag ett annat prov. En musikälskare ville veta vilken fransk kompositör jag tyckte bäst om. Åh, hur situationerna upprepar sig! Jag skulle ha kunnat svara "absolut inte Saint-Saëns", men jag lät mig frestas av ett minne. På tjugotalet hade min far tagit med sig Darius Milhauds pianostycken och spelat dem i Tjeckoslovakien inför de samtida musikkonserternas tunnsådda (mycket tunnsådda) publik. Rörd av minnet bekände jag min kärlek till Milhaud och till hela gruppen Les Six. Jag var alldeles sär- >>

skilt hjärtlig i mitt beröm som jag var full av kärlek till det land där jag just börjat mitt andra liv och ville delge min beundran på detta sätt. Mina nya vänner lyssnade välvilligt på mig. Och det var med välvilja som de lät mig förstå, taktfullt, att dem jag betraktade som moderna inte varit det på länge och att jag borde leta efter andra namn för mitt beröm.

Faktiskt händer det hela tiden att namn förflyttas från en lista till en annan, och det är där de godtrogna blir fast. 1913 hade Apollinaire gett en ros till Stravinsky utan att veta att Theodor W Adorno 1946 skulle ge den till Schönberg medan han högtidligt skulle utdela en skit till Stravinsky.

Och Cioran! Alltsedan den epok vi lärde känna varandra har han oavlatligt vandrat från den ena listan till den andra tills han i sitt livs skymning inrättades på den svarta. Det var för övrigt han som, när jag nyligen kommit till Frankrike och inför honom nämnde Anatole France, böjde sig mot mitt öra och viskade med ett slugt leende: "Uttala aldrig hans namn högt här, alla kommer att driva med er!"

5.

Begravningsståget som följde Anatole France var flera kilometer långt. Sedan slog allt över. Fyra unga surrealistiska poeter skrev uppeggade av hans död en pamflett mot honom. Eftersom hans stol i Franska akademien stod tom blev en annan poet, Paul Valéry, invald för att sätta sig där. Han blev tvungen att i enlighet med ceremonin hålla ett hyllningstal till den bortgångne. Under hela sin lovprisning, som blivit legendarisk, lyckades han tala om France utan att uttala hans namn och glorifierade denna anonyma person med uppenbart förbehåll.

Faktum är att vandringen mot den svarta listan för honom började så snart likkistan vidrörde gropens botten. Hur då? Hade yttrandena från några poeter med ganska begränsad läsekrets kraften att påverka en publik som var hundrafalt större? Vart tog beundran hos dessa tusentals människor vägen, som vandrade bakom hans kista? Var hämtar de svarta listorna sin kraft någonstans? Varifrån kommer de hemliga befallningar som de lyder?

Från salongerna. Ingenstans i världen har de spelat så stor roll som i Frankrike. Tack vare den aristokratiska tradition som har flera sekler på nacken, och så tack vare Paris, där landets hela intellektuella elit flockas och tillverkar åsikter: inte genom kritiska studier, lärda diskussioner utan genom förbluffande formuleringar, ordlekar, briljanta taskigheter (så är det: decentraliserade länder späder ut elakheten, medan de centraliserade koncentrerar den). Eller apropå Cioran. Vid den tid då jag var övertygad om att hans namn skulle stråla från alla gyllene listor stötte jag ihop med en ryktbar intellektuell: "Cioran?" sa han och betraktade mig ingående. Sedan, med ett långt och kvävt skratt: "Intighetens dandy..."

6.

När jag var nitton år gammal bekände en vän som var några månader äldre än jag, övertygad kommu-

nist (som jag), medlem i motståndsrörelsen under kriget (en sann motståndsmann som hade riskerat livet och som jag beundrade för det), sin plan: att ge ut en ny version av kortleken där alla damer, kungar, knektar bytts ut mot stachanovister, partisaner eller leninister; var det inte en fantastisk idé att koppla samman folkets gamla förkärlek för kortspel med politisk fostran?

Så en dag läste jag Frances *Gudarna törsta* i tjeckisk översättning. Huvudpersonen Gamelin, ung jakobinsk målare, uppfann ett nytt kortspel där kungarna, drottningarna, knektarna ersatts av Friheter, Jämlikheter, Broderskap ... Jag blev förbluffad. Är historien blott en lång räcka av variationer? Ty jag var säker på att min vän aldrig läst en enda rad av Anatole France. (Nej, aldrig, jag har frågat honom.)

7.

Som ung försökte jag orientera mig i den värld som höll på att stiga ner i en diktators avgrund vars konkreta verklighet ingen hade förutsett, önskat eller föreställt sig, i synnerhet inte de som eftertraktat och bifallit upprättandet av den. En enda bok hade förmågan att säga mig något klarsynt om denna okända värld, och det var *Gudarna törsta*.

Gamelin, denna målare som uppfann en ny version av kortspelet, är kanske det första litterära porträttet av en "engagerad konstnär". Hur många såg jag inte omkring mig i kommunismens begynnelse! Ändå var det inte Gamelins *angivelse* som fångade mig i Frances roman, utan Gamelins *mysterium*. Jag säger "mysterium" eftersom denne man som till sist skickade tiotals personer till giljotinen i en annan epok säkert hade varit en snäll granne, en trevlig kollega, en begåvad konstnär. Hur kan en obestridligen hederlig man gömma ett monster inom sig? Skulle monstret ha varit närvarande i honom också i politiskt fredliga tider? Omöjligt att upptäcka? Eller ändå förnimbart? Har vi som känt de *skrämmande* Gamelinerna förmågan att upptäcka det monster som slumrar i de *snälla* Gameliner som omger oss i dag?

Under det att folk gjorde sig av med de ideologiska illusionerna i mitt fädernesland upphörde "Gamelinmysteriet" att intressera dem: en skitstövel är en skitstövel, det är väl inget mysterium? Den existentiella gåtan har hamnat i skuggan för den politiska övertygelsen, och övertygelserna skiter i gåtor. Det är därför folk trots rikedomerna i den erfarenhet de genomlevt stiger ut ur en historisk prövning lika dumma som när de kom in i den.

8.

På vinden just ovanför Gamelins lägenhet finns en stackars liten kammare som bebos av Brotteaux, en före detta bankir vars egendomar nyligen exproprierats. Gamelin och Brotteaux: romanens två poler. I denna märkliga antagonism är det inte dygden som står emot brottet, inte heller kontrarevolutionen som bekämpar revolutionen; Brotteaux driver ingen kamp, han har inte ambitionen att göra sitt eget tänkande gällande gentemot det

”

Under det att folk gjorde sig av med de ideologiska illusionerna i mitt fädernesland upphörde Gamelinmysteriet att intressera dem: en skitstövel är en skitstövel, det är väl inget mysterium?

förhärskande tänkandet. Han kräver bara sin rätt att ha oacceptabla idéer och att inte bara tvivla på revolutionen utan också på människan sådan som Gud har skapat henne. Vid den tid då min hållning inför världen höll på att formas fascinerade mig denne Brotteaux, inte för den ena eller andra konkreta idén utan för hans hållning: *människan som vägrar att tro*.

När jag senare tänkte på Brotteaux insåg jag att det under kommunistepoken fanns två huvudsakliga former för oenighet med regimen: den oenighet som har sin grund i tro och den som har sin grund i skepticism, den moraliserande oenigheten och den immoralistiska, den puritanska oenigheten och den fritänkande, den ena som förebrår kommunismen att inte tro på Jesus, den andra som anklagar den för att förvandlas till en ny kyrka, den ena upprörs över att den tillåter abort, den andra anklagar den för att försvåra den. (Besatta av den gemensamma fienden ser dessa två hållningar nästan inte skiljaktigheten dem emellan: denna framträder med intensiv skärpa då kommunismen gått om intet.)

9.

Och min vän och hans kortspel? Han lyckades inte sälja sin idé bättre än Gamelin. Men jag tror inte att han blev deppig för det. Ty han hade sinne för humor. När han berättat för mig om sin plan minns jag att han skrattade. Han insåg det lustiga i sin idé, men i hans ögon kunde väl en lustig idé samtidigt tjäna en god sak? När jag jämför honom med Gamelin så tänker jag att det var sinnet för humor som skilde dem åt, och med all säkerhet skulle min vän, tack vare sin humor, aldrig ha kunnat bli bödel.

I Frances romaner är humorn ständigt närvarande (samtidigt som den är diskret). När det gäller *Drottning Gåsfot* kan man inte annat än glädja sig åt det, men vad har humorn att göra på det nedblodade området för en av historiens värsta tragedier? Ändå är det just detta som är unikt, nytt, beundransvärt: att kunna motstå den nästan obligatoriska bombasmen hos ett så allvarligt ämne. Ty endast sinnet för humor kan röja bristen på humor hos andra. Och röja den med fasa! Endast humorns klarsynthet kunde urskilja Gamelins svarta hemlighet i djupet av själen: *allvarsandens öken, öknen utan humor*.

10.

Kapitel 10 i *Gudarna törsta*: det är här den lätta, muntra, lyckliga atmosfären koncentreras, det är härifrån ljuset sprider sig över hela romanen som utan detta kapitel skulle bli dyster och förlora sin charm. Under skräckväldets mörkaste dagar gör några unga målare, Gamelin med sin vän Desmahis (sympatisk skämtare och kvinnojägare), en berömd skådespelerska (åtföljd av andra unga kvinnor), en konsthandlare (med sin dotter Élodie, Gamelins fästmö), och till och med Brotteaux (som för övrigt också är amatörmålare) en utflykt utanför Paris, för att tillbringa ett par muntra dagar tillsammans. Det de upplever under denna korta tidsrymd är bara små all dagliga händelser, men det är

just denna alldaglighet som strålar av lycka. Det enda erotiska äventyret (Desmahis samlag med en flicka som var större på bredden än på längden på grund av sitt monstruöst fördubblade skelett) är lika obetydligt som groteskt, och ändå lyckligt. Gamelin är nybliven medlem av revolutionstribunalen och trivs bra i detta sällskap, precis som Brotteaux, hans framtida giljotinerade offer. De är alla förbundna genom en ömsesidig sympati, en sympati som underlättas av den likgiltighet som majoriteten fransmän redan känner för revolutionen och dess retorik; en likgiltighet som naturligtvis varsamt döljs, så väl att Gamelin inte lägger märke till den: han är nöjd med de andra, även om han samtidigt är alldeles ensam bland dem (ensam, utan att ännu veta om det).

11.

De som under ett helt sekel lyckades sätta Anatole Frances namn på den svarta listan var inte romanförfattare, de var poeter: Aragon (hans stora omvändelse till romanen hade ännu inte inträffat), Breton, Éluard, Soupault (alla har skrivit varsin text för den gemensamma pamfletten).

De var alla unga, övertygade avantgardister och irriterade på en alltför officiell berömmelse, de var verkliga lyriska poeter och koncentrerade sin motvilja i samma nyckelord: Aragon förebrår den döde för "ironin", Éluard för "skepticismen", Breton för "skepticismen, realismen, bristen på hjärta". Deras våld hade alltså en innebörd, en logik, även om denna "brist på hjärta" för att komma från Bretons penna uppriktigt sagt förbryllar mig en smula. Ville den store Icke-konformisten gissla liket med ett så urvattnat kitschigt uttryck?

I *Gudarna törsta* talar France för övrigt också om hjärtat. Gamelin sitter bland sina nya kollegor, revolutionens domare, som i all hast är tvungna att döma de anklagade till döden eller frikänna dem. Så här beskriver France dem: "Man såg å ena sidan de likgiltiga, de ljumma, de förnuftiga, som icke drivs av någon lidelse, och å andra sidan de som lät sig ledas av känslan, visade sig föga mottagliga för argument och *dömde med hjärtat*. Dessa *sakfällde alltid*" (mina understrykningar).

Breton såg rätt: Anatole France högtaktade inte hjärtat något vidare.

12.

Det anförande där Paul Valéry elegant tillrättavisa Anatole France bildade epok av ännu en anledning: det var första gången ett tal hölls från Franska akademiens tribun som handlade om en romanförfattare, jag menar, en författare vars betydelse nästan helt och hållet vilade på hans romaner. Faktum är att romanförfattarna under hela 1800-talet, den franska romanens mest framstående århundrade, snarast negligerades av akademien. Är det inte absurt?

Inte fullständigt absurt. Ty romanförfattarens personlighet motsvarade inte idén om den som genom sina tankar, sin hållning, sitt moraliska exempel kunde representera en nation. Den ställning hos en "stor man" som Akademien helt na-

>>

”

De är alla förbundna genom en ömsesidig sympati, en sympati som underlättas av den likgiltighet som majoriteten fransmän redan känner för revolutionen och dess retorik.

turligt krävde av sina medlemmar är inte vad en romanförfattare traktar efter, det är inte vad han anstränger sig för: genom sin konsts natur är han hemlig, tvetydig, ironisk (ja, ironisk, de surrealistiska poeterna förstod det mycket väl i sin pamflett), och framför allt: eftersom han är gömd bakom sin gestalter, är det svårt att inskränka honom till en övertygelse, en hållning.

Om några romanförfattare emellertid trätt in i det gemensamma minnet i egenskap av "stora män", så är det bara resultatet av spelet av historiska tillfälligheter och alltid, för deras böcker, en katastrof.

Jag tänker på Thomas Mann när han vinnlade sig om att göra humorn i sina romaner begriplig: en lika rörande som fåfång ansträngning, eftersom han under den epok då hans fäderneslands namn besudlades av nazismen var den enda som kunde vända sig till världen såsom arvtagare till det gamla Tyskland, kulturlandet. Situationens allvar förmodade ohjälpligt hans böckers förföriska leende.

Jag tänker på Maxim Gorkij: då han ville göra något gott för de fattiga och deras misslyckade revolution (den från 1905) skrev han sin uslaste roman, *En mor*, som mycket senare (genom ett dekret från apparattjiks) blev den så kallade socialistiska litteraturens heliga förebild. Bakom hans person som upphöjts till staty, har romanerna (mycket friare och vackrare än man vill tro) försvunnit.

Och jag tänker på Solzjenitsyn. Var denne store man en stor romanförfattare? Hur skulle jag kunna veta det? Jag har aldrig öppnat någon av hans böcker. Hans uppseendeväckande ställningstaganden (vars mod jag gillade) fick mig att tro att jag på förhand kände till allt han hade att säga.

13.

Iliaden slutar långt före Trojas fall, i det ögonblick då kriget ännu är ovisst och den berömda trähästen inte ens finns i Odysseus huvud ännu. Ty så såg det första estetiska budordet ut som den första stora episka poeten fastställde: du skall aldrig låta de individuella ödenastid sammanfalla med de historiska skeendenas tid. Det första stora episka poemet rytmiserades av de individuella ödenas tid.

I *Gudarna törsta* halshuggs Gamelin under samma period som Robespierre, han dukar under i samma stund som jakobinernas makt: hans livs rytm har applicerats på historiens rytm. Förebrådde jag innerst inne France för att ha brutit mot Homeros budord? Ja. Men senare rättade jag mig själv. Ty det förfärliga med Gamelins öde är just detta: historien har svalt inte blott hans tankar, känslor, handlingar, utan också tiden, hans livs rytm; han är människan uppäten av historien, han är bara en mänsklig utfyllnad av historien, och romanförfattaren har haft fräckheten att fänga denna förfärlighet.

Jag säger alltså inte att sammanfallandet av historiens tid med huvudpersonens tid är en defekt hos denna roman, ändå vill jag inte förneka att det är dess *handikapp*: för sammanfallandet av dessa

två tider anmodar läsaren till att förstå *Gudarna törsta* som en "historisk roman", som en illustration av historien. En oundviklig fälla för en fransk läsare, eftersom revolutionen i hans land har blivit en helig händelse, förvandlad till en nationell diskussion som fortsätter in i evigheten, splittar människor, ställer dem mot varandra, så att en roman som framställer sig som en beskrivning av revolutionen omedelbart tuggas sönder av denna omätliga diskussion.

Det är detta som förklarar varför *Gudarna törsta* alltid har blivit bättre förstådd utanför Frankrike än i Frankrike. Ty det är den lott som faller på alla romaner vars handling sitter för tätt ihop med en avgränsad period i historien: landsmännen letar där spontant efter ett dokument över de själva upplevt eller lidelsefullt diskuterat, de frågar sig om den bild av historien romanen ger motsvarar deras egen, de försöker avkoda författarens politiska åsikter, otåliga att döma dem. Det är det säkraste sättet att missta sig på en roman.

Ty hos en romanförfattare syftar *lidelsen* att förstå varken på politiken eller på historien. Vad skulle också romanförfattaren kunna upptäcka som är nytt angående de skeenden som beskrivits och diskuterats i tusentals lärda böcker av alla slag? Det råder inga tvivel om att skräckväldet hos France verkar ohyggligt, men läs noga det sista kapitlet som utspelar sig i en fullkomlig kontra-revolutionär eufori! Den vackre dragonen Henry – han som hade angivit folk till revolutionstribunalen – strålar på nytt bland segrarna! De idiotiska och fanatiska sprättarna som bränner en docka föreställande Robespierre och hänger Marats *effigie* på en lyktstolpe. Nej, författaren skrev inte romanen för att fördöma revolutionen utan för att undersöka dess aktörers mysterium, och med detta andra mysterier, mysteriet hos det komiska som smugit sig in bland fasorna, mysteriet hos långtråkigheten som beledsagar tragedierna, mysteriet hos hjärtat som gläder sig åt de avhuggna huvudena, mysteriet hos humorn som är det mänskligas sista tillflyktsort ...

14.

Som alla vet aktade Paul Valéry inte romankonsten särskilt högt: detta märks tydligt i hans tal: endast Frances intellektuella hållning intresserar honom, inte hans romaner. I detta led han aldrig någon brist på nitiska anhängare. Jag öppnar *Gudarna törsta* i folioutgåvan (1989). I slutet, i bibliografin, rekommenderar man fem böcker om författaren, här är de: *Polemikern Anatole France*, *Anatole France – en passionerad skeptiker*, *Skepticismens äventyr*, *Essä om Anatole Frances intellektuella utveckling*, *Anatole France med egna ord*, *Anatole France. Bildningsåren*. Titlarna visar tydligt vad som ådrar sig uppmärksamhet: 1) Frances biografi, 2) hans inställning i förhållande till sin tids intellektuella konflikter. Men varför har man aldrig intresserat sig för det väsentliga? Bidrog han med något nytt till romankonsten? Och om ja, hur ska man beskriva, definiera hans poetik beträffande romanen?

Valéry ställer (i en enda kort fras) Frances böck-

”

Det råder inga tvivel om att skräckväldet hos France verkar ohyggligt, men läs noga det sista kapitlet som utspelar sig i en fullkomlig kontra-revolutionär eufori!

er bredvid Tolstojs, Ibsens, Zolas, och karaktäriserar de förra som ”lättviktiga verk”. Ibland kan elakheten obemärkt bli till lovord! Det beundransvärda är just lättheten hos Frances stil när han behandlar tyngden i skräckväldets tid! En lätthet som inte har sin like hos någon av de stora romanerna från hans sekel. Den kan vagt påminna om det föregående seklet, *Jakob fatalisten och hans husbonde* eller *Candide*. Men hos Diderot eller Voltaires svävar berättelsens lätthet ovanför en värld vars vardagliga verklighet förblir osynlig och outtryckt: den *vardagliga banaliteten*, denna 1800-talsromanens stora upptäckt, är däremot ständigt närvarande i *Gudarna törsta*, inte genom långa beskrivningar, snarare genom detaljer, anmärkningar, korta överraskande iakttagelser. Denna roman är en *sammanlevnad av den outhärdligt dramatiska historien och den outhärdligt banala vardagen*, en sammanlevnad som gnistrar av ironi, eftersom dessa två motsatta aspekter av livet ständigt krockar med varandra, motsäger varandra, gör varandra till åtlöje. Denna sammanlevnad skapar bokens stil samtidigt som den är ett av dess stora teman (*vardagligheten i massakrernas tidevarv*). Men nu räcker det, jag vill inte själv göra en estetisk analys av Frances romaner ...

15.

Jag vill det inte för jag är inte redo. Nog bevarar jag *Gudarna törsta* eller *Drottning Gåsfot* i minnet (dessa romaner var en del av mitt liv), men andra romaner av France har bara lämnat vaga minnesbilder och det finns de som jag inte läst alls. För övrigt är det så vi lär känna romanförfattarna, till och med dem som vi tycker mycket om. Jag säger: ”Jag tycker om Joseph Conrad.” Och min vän: ”Inte jag något särskilt.” Men talar vi om samma författare? Jag har läst två romaner av Conrad, min vän har läst en som jag inte känner till. Och ändå är vi båda, var och en på sin sida, i all oskuld (i all oskyldig näsvishet), säkra på att ha en riktig idé om Conrad.

Befinner sig alla konster i den situationen? Inte riktigt. Om jag sa till er att Matisse är en andra klassens målare så skulle det räcka med att tillbringa en kvart i ett museum för att inse att jag är en dumbom. Men hur kan man läsa om hela Conrad? Det skulle ta veckor! De olika konsterna får på olika sätt tillträde till vår hjärna, inrättar sig där med en annan lätthet, en annan hastighet, en annan grad av oundviklig förenkling, och med en annan beständighet. Vi talar alla om litteraturens historia, vi åberopar oss alla på den, säkra på att känna till den, men vad är *in concreto* litteraturens historia i det kollektiva minnet? Ett lapptäcke sytt av fragmentariska bilder som var och en av alla tusentals läsare har skapat sig själv, av en ren slump. Under den genomborrade himlen av ett sådant dimmigt och bedrägligt minne är vi alla utlämnade till de svarta listorna, deras godtyckliga och okontrollerbara domar, alltid redo att simulera deras enfaldiga elegans.

16.

Jag hittar ett gammalt brev daterat den 20 augusti 1971, och signerat: Louis. Detta ganska långa brev

är Aragons svar på det jag själv hade skrivit till honom (och som jag inte kommer ihåg någonting av). Han informerar mig om vad han upplevt den sista månaden, om sina böcker som är under utgivning (”*Matisse* som kommer den 10 september ...”) och i det sammanhanget läser jag: ”Men pamfletten om France är helt ointressant, jag tror inte ens jag har det där bladet själv, jag skrev en oförskämd artikel, det är allt.”

Jag tyckte mycket om de romaner Aragon författade efter kriget, *La semaine sainte*, *La mise à mort* ... Det var när han senare skrev ett förord till den franska översättningen av *Skämtet* som jag, överlycklig över att få lära känna honom personligen, försökte fortsätta att stå i förbindelse med honom. Jag betedde mig som mot den där damen i taxin som jag, för att upprätthålla konversationen, hade frågat vem som var hennes franska favoritkompositör. För att skrävla med att jag kände till surrealisternas pamflett mot Anatole France ställde jag antagligen en fråga till Aragon i mitt brev. I dag kan jag föreställa mig hans lätta besvikelser: ”Är det enda av allt jag skrivit som intresserar den där Kundera den stackars oförskämda artikeln?” Och sedan (betydligt mer melankoliskt): ”Är det bara det som är helt ointressant som blir kvar av oss?”

17.

Jag närmar mig slutpunkten och i stället för att ta farväl vill jag ännu en gång erinra om kapitel 10, denna glödlampa som tänds i romanens första tredjedel och som inte upphör att belysa den med sitt milda skimmer förrän den sista sidan är slut: en liten grupp vänner, bohemer, flyr iväg från Paris i två dagar och flyttar in i ett lantligt vårdshus, alla är på jakt efter äventyr och bara ett kommer att förverkligas: natten faller och Desmahis, älskvärd kvinnotjusare och skämtare, letar på loftet efter en flicka ur deras sällskap. Hon är inte där, men han finner en annan: ett hembitråde från vårdshuset, en monsterflicka som på grund av sitt fördubblade skelett är större på bredden än på längden; hon sover där med skjortan uppdragen och benen isär, Desmahis tvekar inte och älskar med henne. Detta korta samlag, denna älskvärda våldtäkt beskrivs lågmält i en kort passage. Och för att ingenting tungt, fullt, naturalistiskt ska bli kvar av den episoden tar samma flicka med dubbla kotor, upplättrad på en stege, på strålände humör, lycklig, farväl till alla genom att kasta ner blommor mot dem. Och kanske tvåhundra sidor längre fram, precis på slutet av romanen, hamnar Desmahis, som så vänligt knullat flickan med dubbla kotor, i samma säng som Élodie, fästmon till hans vän Gamelin som redan giljotinerats. Och allt detta utan någon bombasm, utan anklagelse, utan ansträngt skratt, blott med en lätt, lätt, lätt slöja av sorgsenhet ... ✿

Översättarens anmärkning: Citatet från *Gudarna törsta* efter Hugo Hultenbergs översättning, 1958, s. 160.

”

De olika konsterna får på olika sätt tillträde till vår hjärna, inrättar sig där med en annan lätthet, en annan hastighet, en annan grad av oundviklig förenkling, och med en annan beständighet.

Av Göran Hägg

3

Göran Hägg är docent i litteraturvetenskap.

Familjen Dickson och baggböleriet

Köpmannafamiljen Dickson var under 1800-talet en av Sveriges rikaste och mest beryktade familjer. Trots detta har det ännu inte skrivits någon biografi över släktens mest betydande personer.

Det tycks inte existera någon bok om den mest färgrika familjen inom tidig svensk kapitalism, rövarbaronerna Dickson. Inte ens den sorts köpta förfadershyllning som senare finansfurstar brukat måttbeställa hos ekonomihistoriker.

Stamfadern, James Dickson (1748–1826) tillhörde en smedsläkt från sydligaste Skottland och blev handlare med järnvaror i staden Montrose. År 1802 utvandrade hans äldste son Robert (1782–1858) till Göteborg.

Robert Dickson fick anställning hos skotska handelshus. Då hans chef David Airth avled i vattusot år 1807 övertog Dickson både firman och änkan. Robert inbjöd sin yngre bror James (1784–1855), oftast kallad James Dickson den äldre eller ”kommerserådet”, som 1810 etablerade sig med egen firma och senare ingick äktenskap med Margareta Eleonora Bagge, vars familj blev viktiga samarbetspartner för Dicksons.

Utom Robert och James Dickson fanns en tredje broder, Peter (1786–1867), som förblev ogift men etablerade sig som importör med egen firma i London, varigenom familjens nätverk för internationella affärer stärktes.

Bröderna Dicksons firmor förtjänade mellan 1810 och 1815 stora summor som blockadbrytare, det vill säga smugglare eller ”lurendrejare”. Man trotsade Napoleons kontinentalsystem och smyghandlade med England, där man hade försänkningar via Peter. Dicksons exporterade tackjärn, malm, spannmål och trävirke samt importerade tyger, te och kryddor. Varorna kunde köpas billigt. Producenterna på båda sidor om Nordsjön hade svårt att finna avsättning, utom via det göteborgska andningshållet. På bestämmelseorterna rådde däremot brist och motsvarande höga priser på smuggelgodset.

Emellertid varar inget krig eller den högkonjunktur det skapar för evigt. När freden kommit och handeln åter släppts fri drabbades handels-

husen av en djup kris. Robert Dickson tvingades 1816 göra konkurs. Han måste lägga ner sin egen verksamhet och inträdde istället i broderns firma som allt framgent blev centrum för släktens finansiella aktiviteter.

I firma James Dickson & Co ägde Peter en tredjedel och Robert en fjärdedel. Men det var James som förde verksamheten till oanade höjder. Allt eftersom industrialiseringen fortgick i England ökade behovet av trä som stödbjälkar till kolgruvorna, *pitprops*. Likaså syllar till järnvägarna och timmer till skeppsbygge med mera. Men Storbritannien var trädfattigt. Allt virke måste importeras, främst från Sverige. Dicksons blev pionjärer för den storskaliga handeln med trä. Virket i Göteborgstrakten räckte emellertid inte. Dicksons blev verkligt förmögna då man lyckades öppna även inlandets skogar för exploatering. Virke köptes i Värmland och forslades över Vänern vidare mot Göteborg. Längre hade forsarna vid Trollhättan hindrat för både flottning av timmer och fartygstransport av sågat virke. Familjen Bagge hade emellertid inflytande i det bolag som arbetade för en modern kanal med slussar förbi forsarna. James Dickson stödde projektet och drog nytta av de förbättringar av kanalen som kom i omgångar under 1800-talet.

Dicksons hade haft sitt sågverk vid forsarna i Trollhättan, dit timret flottats. Nu förvärvade familjen efter hand bruksegendomarna Dejefors, Edsvalla, Forshaga och Höglunda i Värmland och anlade vattendrivna sågverk för att såga timret inne i landet. Därpå skeppades det på skutor genom Trollhätte kanal till Göteborg för omlastning och export till England.

På familjen Bagges skeppsvarv kunde James Dickson & Co förmånligen låta bygga en egen flotta för transporter på Vänern och över haven. Vid mitten av 1800-talet var Dicksons rederi Skandinavien största. I Storbritannien försålades träet via Peter Dicksons firma. Med tiden skeppade man även svenskt trä till Australien och guld- och silverlanderna Kalifornien.

"Baggbölingarnes" tingsfärd.

På väg till högsta domstolen. James Dicksons sågverk i Baggböle skeppade mycket mer virke än vad som fick avverkas i närliggande statliga skogar. Han blev åtalad och fälld men kom undan genom att svära sig fri i Högsta domstolen.

Tjolöholm uppfört av James Dickson.

FOTO: TJOLÖHOLMS SLOTT

”

De flesta svenskar med rötter norr om Väner och Dalälven torde ha förfäder som berövats jord på detta vis, även om andra skogsbolag numera innehar marken.

Friherre Oscar Dickson, Charles Dickson, James Dickson och äldre bekant.

Vinsten kom dels genom en monopolställning i branschen, dels från James Dicksons ambition att kontrollera processen från kotte till pitprop, lyfta vinsten i varje led och dessutom skörda samordningsfördelar. Den brittiska marknaden tycktes omättlig. Transporterna gick lysande. Sågverken arbetade för högtryck. Emellertid fattades fortfarande det viktigaste ledet. Kontroll över råvaran. Det gällde att få markägaren att vilja avverka. Dessutom behöver nedhuggen skog avsevärt längre tid än skördad spannmål för att återväxa, vilket gör behovet av nya marker att exploatera stort för den som är ute efter snabba vinster.

Det var här som familjen Dickson under ett par generationer gjorde sig allra mest ryktbar eller berömd. I det första skedet är det svårt att belägga detaljerna, även om det finns en rik anekdotflora. Säkert är att James den äldre inledde verksamheten i Värmland, även om det är mindre troligt att han personligen skulle ha skött den smutsiga hanteringen ute i bygderna.

Vad som i Sverige uppfattats som ödemarker har från början tillhört staten. Ända sedan 1700-talet hade man dock "avvittrat" skog till bönder för att uppmuntra nyodling och öka skattebasen. För ödemarksbönderna tycktes den skog som inte kunde bli åker eller betesmark nästan värdelös. Nu fick de besök av firma James Dicksons & Co:s ombud som med till synes förmånliga kontrakt, uppräknig av silvermynt i en mängd som aldrig synt i trakten men var en spottstyver i jämförelse med skogens verkliga värde samt riklig traktering av konjak övertalade den drabbade att skiljas från utmarkerna. De flesta svenskar med rötter norr om Väner och Dalälven torde ha förfäder som berövats jord på detta vis, även om andra skogsbolag numera innehar marken.

När tillgången på skog började tryta i Svealand förflyttade Dicksons sin verksamhet till Norrland. Egendomarna i Värmland såldes med god vinst. Våldiga områden förvärvades i Ljusnans och Ljungans älvdalar. Sågverk anlades i Matfors, Gideå, Norrfors och Baggbö-

>>

le där man kunde utnyttja vattenkraften i älvarnas nedersta forsar. Vid älvmynningsarna fanns hamnanläggningar i Sandarne, Svartvik, Husum och Holmsund. I Matfors anlades även järnbruk och i Svartvik skeppsvarv. På 1850-talet infördes ångdrivna sågverk, som kunde läggas direkt intill hamnen vid kusten.

Den äldre brodern Robert tycks livet igenom ha behållit sin skotsk-puritanska barnatro. Före sin död donerade han som syndapengar 330 000 riksdaler för uppförande av bostäder åt "mindre bemedlade personer ur arbetarklassen", en stiftelse som ännu äger bestånd. Summan är inte enorm med tanke på de vinster som gjorts. Men i Göteborg fick namnet Dickson ändå en klang av kapitalism med mänskligt ansikte som det saknar i Norrland.

Familjen växte. Men av Roberts barn släpptes bara James (1810–73) in som delägare i firma James Dickson & Co. Han övertog 1840 driften i Norrland och kom att residera på herrgården i Svartvik. Framöver blir namnskicket en aning förvirrande med olika James och Robert. Den norrländske James kallas oftast James Robertson Dickson eller "brukspatronen".

I delar av inlandet och Västerbotten var kronoskogen ännu oskiftad och gick inte att förvärva med de vanliga metoderna. Istället skaffade sig den driftige brukspatronen privilegiet att mot en ringa ersättning årligen avverka ett visst antal träd ur kronoskogarna, ett gammaldags sätt för staten att främja bruksnäringen och samtidigt få ut åtminstone någon slant ur synes värdelösa ödemarker.

Men i det nyläget med industriell sågverkshantering öppnades oanade möjligheter för företagssamma entreprenörer. Till sågverket i Baggböle intill Umeå fick till exempel avverkas 17 000 träd. Men James Robertson nöjde sig inte med den legala biten utan tog i hemlighet för sig mångdubbelt mer. Från Baggböle utskleppades årligen via Holmsund plank från 150 000 träd! År 1843 stämde länsmannen Olof Bjuhr brukspatronen Dickson inför häradsrätten i Vindeln, för stöld av 30 000 träd, vilkas ursprung kunde styrkas genom vittnesmål. Baggböleri har alltsedan dess blivit namnet på rovdrift i skogen, främst i form av tjuvhygge men också i överförd bemärkelse på de Dicksonska metoderna för att förvärva bondeskog.

Häradsrätten fällde Dickson och dömde honom att betala för träden. Brukspatronen klagade till Svea hovrätt som friade eftersom ord stod mot ord. Men länsmannen gick vidare till Högsta domstolen, som ålade Dickson att antingen betala eller också gå ed på sin oskuld. Detta barbariska förfarande med "värjemålsed", där man litade på att ingen god lutheran skulle äventyra sin själs salighet genom att svära falskt spelade en avsevärd roll i äldre svensk rättskipning och avskaffades faktiskt först på 1940-talet. Möjligen har den enorma uppmärksamheten kring "baggböleren" Dicksons edgång spelat en roll för den skakande skildringen av en sådan juridisk fars i Selma Lagerlöfs *Tösen från Stormyrtorpet*.

James Robertson Dickson anlände till ting-

et i Vindeln den 17 juni 1850 i ett elegant ekipage, med domaren som passagerare. Kvinnor i den församlade folkmassan ska gråtande ha fallit på knä och bönfallit missdåderen att avstå och tänka på sin själ. Men brukspatronen lade lugnt fingrarna på Bibeln, begick eden och avreste i samma vagn som han kommit med. På väg ner till Svartvik noterade man i Härnösand att patronen nu nöjde sig med att åka efter två hästar istället för tre. Hans tyngande själ hade lämnats på tingsplatsen!

Firma James Dickson & Co fortsatte styrkta av framgången sin hantering, inklusive baggböleriet. Men brukspatronen hade blivit omöjlig i trakten. Han återvände till Göteborg för att med sedvanligt hårda nypor leda huvudkontoret. I sitt testamente donerade han en summa till ett bibliotek till "arbetarklassens och de mindre bemedlades nytta och nöje". Det kan knappast ha rört sig om religiös botgöring med tanke på hur han utnyttjat edgången vid tinget utan måste ha varit profan omtanke om det egna skamfilade eftermälet.

Ett illasinnat rykte gjorde gällande att han avlidit i "lussjukan", *phthiriasis*, en åkomma där den sjuke blir uppäten av löss. Bland prominenta fall märks den bibliske barnamördaren Herodes och den romerske diktatorn Sulla. Lyckligvis existerar sjukdomen inte i verkligheten, även om den är spridd i klassisk litteratur.

Av hans kusiner, James den äldres barn, släpptes två in som delägare, äldste sonen James Jameson den yngre (1815–85) och den dynamiske Oscar (1823–97).

Den senare övertog hanteringen i Norrland efter Baggböleren, innan han omsider efterträdde denne på huvudkontoret i hemstaden. Med dugliga disponenter skötte han sågverken, skeppsvarvet och de väldiga skogsegendomarna. Virkesstölderna kulminerade i "det andra Baggbölekriget" 1866. Denna gång blev det Dicksons flottningsschef som svor sig fri vid tinget. Samtidigt hade Oscar fräckheten att framlägga ett förlikningsförslag enligt vilket Dicksons sågverk i Baggböle skulle få behålla sitt rov och ta ut ytterligare 120 000 träd om året från kronoskogarna i Västerbotten till underpris.

Då kronan avböjde påbjöd Dickson, som i praktiken hade monopol på flottning och sågning i trakten, att inget av kronans avvercade timmer skulle köpas när det bjöds ut på auktion, varför staten tvingades elda upp det. Det ser ut som en handgriplig illustration till Karl Marx berömda ord om hur monopolkapitalet kan "brandskatta hela befolkningar".

Åbsurt nog arbetade Oscar samtidigt på att öka sin respektabilitet genom kontakter med kungahuset och regeringen. Han gav donationer till forskningsresor och friluftsmuseer. Till slut gav ansträngningarna utdelning. Oscar Dickson adlades av sin namne Oscar II samt upphöjdes 1885 till friherre.

En amerikansk ekonomihistoriker har påpekat det lustiga i att Oscar Dickson som gammal rövarbaron mot slutet av sitt liv även upphöjdes till

”

På väg ner till Svartvik noterade man i Härnösand att patronen nu nöjde sig med att åka efter två hästar istället för tre. Hans tyngande själ hade lämnats på tingsplatsen!

”

Vid James Fredriks beryktade, brutalt berusade fester, där han älskade att iscensätta smaklösa *practical jokes* mot värnlösa gäster, blandades pulveriserad haschisch i vinet.

verklig baron. Han etablerade sig som slottsägare och umgicks med kungen och prinsen av Wales.

I Göteborg uppförde han det magnifika Dicksonska palatset i imiterad renässansstil i hörnet av Nya Allén och Södra vägen, komfortabla 982 kvadratmeter. För en tid var friherre Dickson rikast bland svenska privatpersoner.

Brodern Robert den yngre (1819–1903) blev på egen hand den näst rikaste av Dicksons. Dels fick han ärva sin barnlöse farbror Peters förmögenhet. Dels gjorde han i London extremt lyckade spekulationer under Krimkriget. När det brittiska fälttåget tycktes sluta i katastrof 1854 föll priset på statsobligationer katastrofalt.

Roberts kompis, bankiren Lionel Rothschild, hade emellertid en privat telegrafinje och visste om de allierades segrar långt före övriga aktörer på marknaden. Han och Robert Dickson köpte hastigt för egna och lånade pengar upp en stor del av statsskulden till vrakpris.

Vid bättre nyheter steg obligationerna och avyttrades med enorm vinst.

Efter hemkomsten var Robert vid sidan av brodern Oscar antagligen Sveriges rikaste enskilda person. Att han omsider blev blind har troligen inspirerat en scen i Strindbergs *Ett drömspel*.

Brodern Axel (1826–99) var dock en tragisk figur. Med sin del av arvet efter James den äldre samt vad han kunnat processa till sig genom att ifrågasätta Baggbölarens testamente etablerade han sig som godsägare samt öppnade bank i Vadstena och gav ut sedlar. Men 1879 gick banken omkull. Axel blev i enlighet med dåtida praxis tvungen att betala innehavarna av bankens sedlar med egna medel. Hans familj blev nådahjon hos Oscar.

Av Axels 12 barn hade dottern Blanche oturen att bli gift med sin kusin James Fredrik Dickson (1844–98). Denne var son till James Jamesson den yngre och gjordes till delägare i firman av denne och farbror Oscar. Fadern hade genom tveksamma manövrer snuvat sina andra barn på det mesta av arvet, varigenom James Fredrik blev den siste verkligt förmögne Dickson. Ändå avvecklades alltmer av handelshuset under 1870- och 80-talen. Pengarna användes till godsförvärv. De yngre Dicksons ville leva som gammaldags ädlingar.

James Fredrik Dickson talade som de flesta Dicksons till vardags engelska. Han hade utbildats vid Eton och förvärvat den brittiska aristokratins later. Från en resa i Indien med leopardjakt hos maharadjor hemfördes exotiska föremål som överlämnades till hemortens museer. Samt en avsevärd kvantitet haschisch.

Vid James Fredriks beryktade, brutalt berusade fester, där han älskade att iscensätta smaklösa *practical jokes* mot värnlösa gäster, blandades pulveriserad haschisch i vinet, särskilt för skotsamma och måttliga personer, med påföljande dramatiska effekter. Till och med skalden Viktor Rydberg påstås vid ett besök på James Fredriks lustjakt ha utsatts för experimentet.

James Fredrik Dicksons privata hushåll om-satte årligen mångmiljonbelopp omräknat i dagens penningvärde. Vinkällaren värderades till

svindlande summor. Cigarrer och konjak var av högsta klass, resor och kläder ytterst kostsamma. En spelpassion tärde också på hans kassa. Likaså konst och lyxföremål till hans *town-house* i Göteborg som tävlade med farbror friherrens palats i elegans. Han jagade årligen med hertigarna av Hamilton och Shrewsbury i England. Friherren och dennes namne kung Oscar förebrädde honom för hans leverne. Men han upphöjdes ändå 1894 till kunglig hovstallmästare.

Hustrun Blanche tycks ha översett eller tvingats överse med det mesta, inklusive hans notoriska otroheter. De mest groteska festerna och haschischorgierna utspelades förstås i hennes frånvaro, men det hände att han blev överraskad i erotiska situationer med tjänstefolket. Men antagligen är en av de bästa historierna en vandringsägen. Hustrun överraskar maken i mörkret i aktion med kammarjungfrun. James Fredrik finner sig och säger: "I thought it was you, Blanche!"

James Fredriks dåliga rykte och ointresse för affärsliv fick med tiden friherre Oscar Dickson att tvinga bort honom från firma James Dickson & Co. Bristen på kompetenta arvtagare och bådas ambitioner att bli accepterade som lantadel fick honom dock att i samråd med den utsvävande brorsonen mot slutet av sitt liv avveckla familjeföretagen. De sista resterna av imperiet avyttrades 1897 och bytet delades av James Fredrik och Oscar. Friherren avled samma år. Friherretiteln ärvdes av äldste sonen med det äktgöteborgska förnamnet Osborn.

James Fredrik hade genom slakten på bolagen kunnat realisera de tillgångar som fadern smusslat till honom. Han var i kontanter åter en av landets rikaste män, men också en av de mest skuldsatta. Lyxlivet slukade ständigt större summor. Redan 1892 hade han köpt egendomen Tjolöholm i Norra Halland. Nu beslöt han att där förverkliga sina aristokratiska ambitioner genom att uppföra ett slott i engelsk tudorstil.

James Fredrik hann emellertid knappt se det kostsamma projektet påbörjas. I februari 1898 höll hans kusin baron Osborn Dickson en våldsam middag. James Fredrik ställde sig redlöst berusad på en stol med ena foten på bordet för att hålla tal varvid han föll ned i en hög med krossat glas. Han skar sig i ett finger, som förbands med lortig stanniöl från en champagnekork. Skadan negligerades under 14 dagars fortsatt festande. Blodförgiftning konstaterades. Efter ytterligare ett par veckor av verkningslös läkarvård och otäcka amputationer avled han i svåra plågor.

Förmögenheten var redan då i princip försvunnen. Vad som här och var återstod skingrades genom den ymniga nativiteten, även om slakten av samma anledning än idag är talrik. I James Fredriks generation var man redan uppe i 49 barnbarn till de två invandrade bröderna Robert och James. På 1970-talet räknade man totalt 876 avkomlingar till de båda bröderna. Idag är de mänskligt att döma ännu många fler. James Fredriks slott tillhör precis som Oscars palats numera Göteborgs stad.

Baggböle sågverk är sen länge försvunnet. Men namnet lever. ✿

Omorganiseringen av Svenska kyrkan har gjort den mindre demokratisk. Höstens kyrkoval visar varför politiseringen och partiernas inflytande måste upphöra.

Demokratis fånge

Av Erik Eckerdal

Vid förra sekelskiftet skildes kyrka och stat åt i de flesta Europeiska länder som ett led i demokratiseringen. I de nordiska länderna gick utvecklingen snarare i motsatt riktning och kyrkan sågs som ett verktyg för staten i uppbyggnaden av välfärden. I den långa process som ledde fram till ”förändrade relationer” mellan kyrka och stat 2000 genomfördes flera omorganiseringar av Svenska kyrkan. Men det var först sedan de politiska partierna hade tagit makten genom kyrkans ”demokratisering” som kyrka-stat-reformen tilläts.

VID KYRKOVALET den 15 september väljs 251 ledamöter till kyrkomötet, som är kyrkans högsta beslutande organ. Kyrkomötet omorganiserades 1982 och dess ledamöter fick full läromyndighet över kyrkan utan någon representation av biskoparna, i motsats till kyrkans beaktelse. Biskoparna hade närvaroplikt och yttranderätt, men inte längre någon rösträtt. Vid de förändrade kyrka-stat-relationerna 2000 tog de politiska partierna ytterligare ett fast grepp om kyrkan. Genom att kopiera de sekulära riksdagsvalen med direkta val via rikstäckande nomineringsgrupper, lades de politiska partierna, kan partierna försäkra sig om att endast personer som de själva har godkänt är valbara till kyrkomötet eller andra nivåer i kyrkan. Inför antagandet av ny kyrkoordning 2000 underkände 94 procent av prästerna den nya kyrkoordningen på främst två punkter: Dels att prästerna inte längre skulle vara anställda av biskopen utan av församlingen, vilket kraftigt urholkar kyrkans episkopala struktur, dels direktval till kyrkomötet. När ärkebiskop K G Hammar 1999 meddelade att biskopsmötet motsatte sig direktval

blev han åthutad att inte lägga sig i den demokratiska processen av socialdemokraten Torgny Larsson med ord som *Kyrkans Tidning* sammanfattade med ”håll käft”.

Kyrkomötet beslutade att införa direktval och att gå emot samtliga biskopar och nästan samtliga av sin kyrkas präster. Det vill säga de personer som är utvalda på grund av personliga kvaliteter och utbildats och vigts till ett personligt utövat ansvar för kyrkans liv och lära är i Svenska kyrkan utestängda från den egna kyrkans högsta beslutande organ. Internationellt sett en total anomali. Istället består detta organ av personer som i första hand inte representerar kyrkans församlingar och stift utan olika politiska partier. Förändringen kan beskrivas som att från att ha varit en kyrka underställd staten med visst självstyre förändrades Svenska kyrkan genom reformerna 1982 och 2000 till en kyrka totalt underställd de sekulära politiska partierna. Statskyrkosystemet outsourcat till de politiska partierna som håller kyrkan fången. Reformen motiverades med att den innebar en demokratisering av kyrkan. Och vem kan vara emot demokrati?

DET MÄRKLIGA ÄR att det partipolitiskt baserade kyrkomötet strider mot en av de mest fundamentala liberala principerna i det moderna samhället: Åtskillnaden mellan partipolitik och religion, en princip som stöds av kyrkan. Samtidigt försvarar samma politiker den totala sammanblandning mellan partipolitik och religion som råder i kyrkomötet. Biskoparna har sedan många decennier lämnat Sveriges riksdag. Frågan är varför partierna dagtingar med sin övertygelse och sitter kvar i kyrkomötet? Detta gäller så mycket mer då många partier leds av personer som själva inte är kyrkotillhöriga eller bekänner sig till andra religioner. Eller gäller förbudet mot sammanblandning endast åt ena hållet?

”

Vill du ha makt i Svenska kyrkan? Engagera dig då inte i din församling, utan bli medlem i ett politiskt parti!

Kyrkoval i Kirsebergs församling i Malmö 2009.

FOTO: DRAGO PRVULOVIC/SCANPIX

Säkert finns olika svar bland partierna men genom det partipolitiskt baserade kyrkomötet nyttjar partierna kyrkan för egna syften på samma sätt som äldre tiders monarker. Några exempel: Inför förra kyrkovalet besökte den dåvarande partiledaren Mona Sahlin, själv inte kyrkotillhörig, partiets kyrkopolitiska grupp och betonade vikten av fortsatt starkt socialdemokratiskt engagemang i kyrkan, eftersom "kyrkan är en viktig grund för värderingsförändringar i samhället". Hennes efterträdare Stefan Löfven betonade vid motsvarande upptakt 2012 att "Svenska kyrkan, med alla sina medlemmar, är en stor och viktig samhällsaktör som S-bör engagera sig i" (*Kyrkans tidning* 20/8 -12).

Den tidigare Centerledaren Maud Olofsson fastslår som försvar av den nuvarande ordningen att "kyrkan skall inte styras av dem som jobbar där utan av medlemmar-

na" (*Dagen* 5/4 -12) och "det viktigaste är att vi fortsätter att hävda den öppna folkkyrkan. Det är folkets kyrka och inte prästernas kyrka" (*Kyrkans tidning* 19/8 -09). Socialdemokraten Börje Henriksson, ledamot i stiftsstyrelsen i Lund, frågar likaledes i en respons på kritik av det partipolitiska engagemanget: "Är det en mer personalstyrd kyrka ni vill ha?" (*Kyrkans tidning* 5/9 -12). Båda verkar missa att präster och anställda också är medlemmar och att alternativet till en problematisk demokratisk ordning inte nödvändigtvis är despotism utan snarare en välgrundad demokratisk ordning i överensstämmelse med kyrkans identitet.

DET SVENSKA SAMHÄLLET'S demokratiska organisation vilar på en agnostisk, i vissa fall även ateistisk, och skeptisk relativistisk ideologi som i sig själv står i motsätt-

ning till kyrkans religiösa grund. Det är därför problematiskt att Svenska kyrkans demokratiska system är formulerat inte bara med samhällets valsysteem som modell utan till och med baserat på det sekulära partisystemet och dess underliggande religiöst skeptiska ideologi. I kyrkans sammanhang blir detta system tvärtom odemokratiskt och elitistiskt, eftersom valet relaterar till politiska partier och inte till församling och stift och ingen är valbar utan att passera genom de politiska partiernas nålsöga. Som Börje Henriksson uttrycker det: Partierna håller "koll" på vilka som väljs in (*Kyrkans tidning* 5/9 -12). Frågan är varför partierna skall utföra denna inkvisitoriska uppgift i en annan organisation än den egna och som ingen har bett dem om. Problemet visar sig övertydligt om vi ställer partiernas grundläggande fråga, men som de flesta kristna inte ens ställer. Nämligen frågan om makt. Vill du ha makt i Svenska kyrkan? Engagera dig då inte i din församling, utan bli medlem i ett politiskt parti!

Genom ditt dop och församlingstillhörighet har du inget att säga till om. Endast den som själv har att vinna på detta system kan försvara den nuvarande "demokratiska" organisationen i Svenska kyrkan. Dessförinnan kunde enskilda personer påverka prästtillsättningar genom prästval och samtliga val skedde i församlingen. Idag fattas alla sådana beslut i slutna sammanträdesrum långt borta från medlemmarna. Den senaste omorganisationen i Svenska kyrkan innebär ytterligare minskad demokrati då många församlingar kommer att få sina kyrkoråd tillsatta uppifrån av partipolitiskt tillsatta styrelser. Detta må ligga i partiernas intresse, men knappast i kyrkomedlemmarnas. Svenska kyrkans "demokratiska" fångenskap är härutöver mycket kostbar och dränerar kyrkan på engagemang. Allt färre känner lojalitet mot en påtvingad partipolitisk ordning som de inte har bett om. En utveckling som varje organisationsledning borde iaktta med stor oro.

HÖSTENS KYRKOTAL ÄR fortfarande baserat på direktval av representanter för riksstäckande partier. Ju snarare Svenska kyrkans organisation reformeras och det införs en demokratisk ordning med indirekta val som väljer förtroendevalda som representerar kyrkan och hennes församlingar och inte de sekulära partierna, desto snabbare kan Svenska kyrkan vitaliseras och få större positiv betydelse för det svenska samhällets välfärd. Det nuvarande elitistiska och odemokratiska kyrkomötet stämmer dåligt överens med en kyrka som menar sig vara en öppen, demokratisk och riksstäckande folkkyrka. Än vilar Gustav Vasas skugga tung över Svenska kyrkan!

Erik Eckerdal är doktorand i ekumenik vid Uppsala universitet.

TEMA

CIVILISATIONER I RÖRELSE

Kina, en av världens äldsta civilisationer, tar nu upp den globala maktkampen mot USA. Väst står mot öst, den nya världen mot den gamla. Men motsatsparen och föreställningen om civilisationernas kamp är förenklade. I en värld där krig mellan stater blir alltmer sällsynt stärks ekonomiska och politiska beroendeförhållanden.

Slutet på en era

Krig och civilisation har alltid hört ihop. Frågan är vad som händer med civilisationen när krig slutar att föras av människor.

Av Christopher Coker

Den 15 april 2003 stod den amerikanske generalen Jay Montgomery Garner inom synhåll för den forntida ziqquraten i Ur i södra Irak; med fyrtio århundraden av historia svävande över sig hälsade han början till ett fritt Irak, "på civilisationens födelseplats". Förmodligen mindes han inte Napoleons åkallan i samband med slaget vid pyramiderna 1798: "Mina herrar, vi presenterar nu civilisationen för egyptierna", just innan en fransk kanonkula sköt rakt genom sfinxens näsa. Napoleon medförde 200 lärda män – professorer och intellektuella med uppgift att kartlägga landet intellektuellt. "Åsnor och professorer bakåt" var den befallning som utgick varje gång de framryckande franska kolonnerna attackerades av mamlukernas kavalleri på sin väg till Kairo. Civilisation var ett ord som hade myntats först nyligen. Bakom själva begreppet, skrev Bernard Williams, låg den allmänna upplysningsandan. Det rymde en helt ny moralisk syftning: historien som Framstegets historia. Och från första början har civilisation förknippats med två andra begrepp: barbari och krig. Att tämja barbarerna har varit en av civilisationens många uppgifter.

Om vi bara hade detta epigram och ingenting annat av Tacitus verk, vore det vårt det även om vi inte kände till sammanhanget. Det är något av det bästa som någonsin sagts om krig, och det krävdes en Tacitus för att säga det så direkt och oförglömligt. Orden läggs i munnen på en brittisk hövding; för honom finns ingen filosofi att hämta ur dem, men det finns det för oss. Fred är löftet om civilisation, och pacifisering är en form av fred – men en form som kan sluta med att bli självbeträffande.

I Tacitus verk kan vi förstås inte förvänta oss någon verklig sympati med "lägre folkslag nedom lagen". Det han egentligen talar om

är sina egna landsmäns laster. Som alltid är hans varning riktad till läsarna – allesammans romare, inte barbarer. Han använder också ett typiskt retoriskt grepp: inversion, omkastning av den förväntade ordföljden. Genom att blotta romarnas egen *ferocitas* (vildsinthet) och tillhörande brist på *humanitas* (medmänsklighet), hävdar han att de har upphört att vara "civiliserade". Vad hans historia visar är trots allt hur romare bekriagar varandra; barbariet, förstår vi, börjar på hemmaplan.

Krig och civilisation (liksom krig och medmänsklighet) har i själva verket varit sammankopplade ända från början – krig, långtifrån att vara "barbariskt", är en del av "civilisationsprocessen". "I begynnelsen" är den första raden i Gamla testamentet: skapelseakten handlar om att utvinna ordning ur livets kaos. För oss innebär det civilisationens födelse omkring 5000 f.Kr. Paleontologer har ägnat årtal åt att tala om för oss att förhistorien har en precis lika fascinerande historia; den "djupa historiens" historiker går ännu längre tillbaka, till vårt mest avlägsna förflutna. Men civilisation är det vi beundrar mest, och vi kan inte tänka på den utan att tänka på krig. Historien är historien om nedgång och fall. Krig är orsak och verkan: anledningen till att vissa civilisationer uppstiger och alla till sist faller. De förfaller om de är alltför krigiska eller inte tillräckligt krigiska; och med beklagande måste jag tillägga att civilisationen ännu inte är färdig med krig.

"Historien är historien om nedgång och fall. Krig är orsak och verkan: anledningen till att vissa civilisationer uppstiger och alla till sist faller."

Om Homeros är krigets store diktare, är civilisationens store diktare Hesiodos, författaren till en episk dikt kallad *Verk och dagar*. Hesiodos gjorde något som – enligt Nietzsche – föll sig naturligt för grekerna: de "organiserade kaos". Det speciella med »

CIVILISATIONER I RÖRELSE

Carl von Clausewitz.

FOTO: BRIDGEMAN ART LIBRARY/IBL BILDBYRÅ

Hesiodos världsbild är den vikt han tillmätte *sociala* värden. Värden blir mer "sociala" genom arbetsdelning; därav det värde Hesiodos tillmätte *arbete*. En människa är bara värd vad hon kan uppnå genom att arbeta i sitt anletes svett. Och eftersom det finns rättvisa i världen – något som inte finns i den homeriska världen, där gudarna är totalt nyckfulla – är det mödan värt att arbeta (annars kunde vi lika gärna ge upp). En rättträdig människa är en som arbetar hela sitt liv och sörjer för både sina egna och andras behov, även om arbetet kanske är utan slut. "Gudarna har givit människorna arbetet", förklarar han för sin late bror, Perses. Det är inte en bestraffning; det är något som hör till de mänskliga villkoren. De som i likhet med hans bror lever på andra människor liknar "gaddlösa drönare", vilka slösar bort den honung som samlats av den produktiva bikupan.

Vad Hesiodos förbisåg var att även kriget har sina specialiserade arbetare. I *Odysséen* erkänner Odysseus att han aldrig roats nämnvärt av lantbruk eller att sköta ett hushåll, trots att bådaderna sörjer för strålande barn; "Nej, istället stod alltid min håg till fartyg och åror, krig och vackert glättade spjut och båge och pilar – dessa fördärliga ting som hos andra blott väcker avsky. Dyligt lockade mig, och en gud har väl gett mig den lusten. Somliga har ju sin glädje i ett, och andra i annat."

Hesiodos erbjuder sina läsare en ännu viktigare insikt. Arbetsdelningen är en form av domesticering, och vi vet att domesticering möjliggjorde framväxten av hierarkiska samhällen, vilka föregick hövdinga- och kungadömen där makten går i arv. Men tämjandet av människor skiljer sig till sin karaktär från tämjandet av andra levande varelser. Människor är inte får. Fåraherdar ser efter sina flockar, håller dem varma och kör bort rovdjur. Till följd av detta utvecklade tämjda djur mindre hjärnor (vargar är till exempel listigare jägare än hundar). Domesticeringen fick oss också att avla bort aggression (hundar har med tiden blivit mindre bitska). Även boskapen förvekligades – de blev "nötaktiga" (mer tjockskaliga). Nötaktig är inte ett positivt ord när det används om en människa, särskilt inte om en krigare – i *Troilus and Cressida* kallar Shakespeare Ajax "biff-sint" (*beef-witted*).

Med andra ord, skriver filosofen Leszek Kolakowski, bör civilisationen inte betraktas som Freud gjorde i en av sina sista böcker, *Vi vantrivs i kulturen*, som ett instrument för att undertrycka instinkter; i stället bör vi se den som ett instrument som ersätter instinktiva förmågor och kanaliserar aggression till nyttigare sociala ändamål. Kanske har våra moraliska känslor och kulturella instinkter rentav varit vårt sätt att begränsa de försvagande effekterna av vår egen domesticering.

Mark Pagel beskriver denna process som en domesticering av våra förmågor. Specialisering odlar förmågorna, i termens båda bemärkelser – den samtidigt utvecklar och tyglar dem (de förmågor den främjar tenderar att vara sociala, använda för andras räkning). All domesticering främjar detta. Hundraser är genetiska variationer som vi själva har avlat fram och upprätthållit. Vi använder dessa raser i olika syften, särskilt för att jaga och vakta egendom (men jakthundar är inte idealiska vakthundar).

På liknande sätt gjorde specialisering i krig det möjligt för våra samhällen att blomstra. I sin *Essay on Civil Society* berättade Adam Ferguson historien om en amerikansk "rödskinshövding" som vände sig till (den brittiske) guvernören över Jamaica vid början av

ett krig mot Spanien. Hövdingen var förbluffad över att kolonins civila, särskilt köpmännen, inte hade rekryterats. Guvernören förklarade för honom att köpmännen inte deltog i krig. "När jag går ut i krig lämnar jag bara kvinnorna hemma", svarade hövdingen. Här intog Ferguson den civiliserade människans moraliskt överlägsna hållning och förklarade att den "simple krigaren" inte insåg att krig och kommers inte var två skilda ting i en sofistikerad nation. I civiliserade samhällen "kombineras det krigiska och det kommersiella på en mängd olika sätt; de formas i olika grader av omständigheternas inflytande".

På senare tid har specialiseringen underblåsts genom vårt samspel med tekniken, samtidigt som tekniken har fortsatt att domesticera oss. Den fråga vi bör ställa oss, skriver Kevin Kelly, är vad teknologin och civilisationen fortfarande vill ha av oss. Krig har i varje fall blivit alltmer specialiserat i ett viktigt avseende: de mänskliga insatserna minskar. Men vi bör också komma ihåg att civilisationsprocessen, redan från början, minskade det arbete som dödandet kräver. Och vapen gjorde en enorm skillnad. Det tar i genomsnitt 20 minuter för två eller tre chimpanser att döda en annan; det tar bara några minuter för en människa att döda en annan med ett spjut eller en pil.

Och sedan, på 1400-talet, ersattes muskelkraft av kemisk kraft. Jämför alla år av övning det krävdes för en engelsk långbågs-skytt (de år det krävdes för att finslipa hans fysik så han kunde spänna bågen) med det obetydliga fysiska arbete som krävs för att avfira en flintlåsmusköt.

Krigets fysiska möda har minskat under ganska lång tid, och kommer snart att reduceras än mer; inom en snar framtid kommer även de "meniga" att få sina färdigheter förhöjda genom exoskelett och möjligen prestationshöjande droger. Specialiseringen fortsätter att domesticera oss; i frontlinjen kräver krig fortfarande vad Pagel i sin bok

Wired for Culture kallar "en mer domesticerad uppsättning förmågor". Med "domesticerad" menas mer cerebral. Den "analytiska krigaren" håller på att ersätta forna tiders stereotyper. Mental rörlighet, kommunikationsförmåga och simultankapacitet är de dygder som fordras av morgondagens krigare.

Om cyberkrigföring är den mest cerebrala form av krig som någonsin uppfunnits, är det bara en del av den större cybernetiska värld till vilken vi låser morgondagens krigare. Inom science fiction har detta föregripits sedan länge. Ta till exempel O S Cards *Enders spel* (*Ender's Game*), en roman som ingår i kurslitteraturen vid Marine Corps University i Quantico. Den handlar om en ung kadett som deltar i ett simulerat slag mot en främmande art kallad "Formics", bara för att mot slutet av boken upptäcka att slaget inte är ett spel; det är verklighet. Halvvägs genom romanen finns en nykter kommentar. "Ender Wiggins är ingen mördare. Han vinner bara – grundligt." Och det är den främsta utmaningen. Wiggins är ett slående exempel på vad T S Eliot, i ett helt annat sammanhang, kallade "sensibilitetens dissociation".

Ända sedan vår äldsta förhistoria har våra medvetanden gynnat social intelligens, som Platon var den förste att notera i *Staten* (precis som han var den förste att notera att kvinnor också kunde delta i krig; vad civilisationen hade könsbestämt kunde den också avköna, som den nu har gjort). Psykologen Nicholas Humphrey beskriver odlandet av växter som ett "samtal", ungefär som en mor talar till ett två månaders barn; i båda fokuserar man på de "framväxande

>>

CIVILISATIONER I RÖRELSE

Odysseus och sirenerna. Illustration från en antik grekisk vas.

FOTO: BRIDGEMAN ART LIBRARY/IBL BILDBYRÅ

egenskaperna” hos växten respektive barnet. Han framkastar förmodandet att många av våra mest omhuldade teknologiska diskurser, från jordbruk till kemi, kan ha haft sitt ursprung i en lyckosam feltillämpning av den sociala intelligensen. Men vad kommer att hända när vi fokuserar på det nya, specialiserade kognitiva område som utgörs av den tekniska intelligensen: kommer vi att gå mot en socialt mindre intelligent värld, där krigarna kanske blir mer självupptagna och säkerligen mer självbelåtna?

Neurologer säger oss att hjärnans primitiva smärtcentrum aktiveras nästan omedelbart vid minnet av smärta, medan förmågan att empatisera med andras utdragna lidande utvecklas långsammare; det tar tid att förstå en situations moraliska dimension, något som till stor del förmedlas genom reflektion. Dissociation är med andra ord inte bara en sinnesinställning; det är en funktion av förändringar i hjärnan, och kanske har den digitala världen redan börjat förändra människohjärnans själva struktur, och därmed vad det innebär att vara människa.

Civilisationen har lärt oss – och detta är den stora brytningen med vårt förflutna som jägare och samlare – att vi bara är mänskliga i samma utsträckning som andra känner igen sin mänsklighet i oss. Det är i alla fall den historia som de västerländska samhällena har berättat för sig själva ganska länge nu, men som kan vara svår att framhärda i när soldater och robotar börjar dela samma slagfält. Och sedan 2007 har den amerikanska militären försökt programmera näst generations maskiner med ett ”samvete” (etisk styrmekanism är den vetenskapliga termen – en uppsättning dataalgoritmer i stället för de moraliska rättesnören som det naturliga urvalet byggt in i oss). I en inte alltför avlägsen framtid kan det finnas robotar med förmågan att utvärdera konsekvenserna av sina egna handlingar. En förmåga att fälla värdeomdömen kommer rentav att ingå i programmet. Det faktum att empati och medkänsla ligger bortom deras ”känslomässiga spektrum” kommer knappast att spela någon roll, får vi veta, eftersom båda delarna kommer att ”kompenseras” av det som verkligen räknas: ett konsekvent beteende. Robotar kommer inte att ha fördomar, personliga eller generiska, och de kommer inte att göra misstag under stress. Reduktionen i omänsklighet kommer att ”kompensera” förlusten i medmänsklighet; resultat kan bli en stridsstyrka som är mer medmänsklig än en som bara består av människor. ”Jag väljer min arti-

ficiella intelligens framför din medmänsklighet i alla lägen”, förklarade en viktig amerikansk militär kommentator nyligen, ”och säger dig att min AI kommer att [...] göra färre etiska felsteg än en människa”.

När vi nått så långt blir nyckelfrågan vad civilisationen fortfarande vill ha av oss. Robotar kanske gör det möjligt för oss att ersätta mänsklig rationalitet med *logik* – kall, kalkylerande och fullständigt obecklig, likt Immanuel Kants kategoriska imperativ (som instantieras i ”robotikens tre lagar” enligt Asimov). Det var

Kant som förklarade för oss att vi aldrig bör ljuga. Om vi ger en vän skydd från polisen är vi på en direkt fråga förpliktade att tala om för dem var han gömmer sig, även om de flesta av oss kanske menar att det vore moraliskt otillåtlit att göra det. I verkliga livet är vi inte konsekventa; även staten är ibland beredd att bortse från lagen för att större rättvisa ska kunna skipas. Till och med vetenskapsmän är miss-tänksamma mot logiska resonemang. Som kärnfysikern Niels Bohr en gång förebrädde en student: ”Sluta vara så jåkla logisk, och börja tänka!”

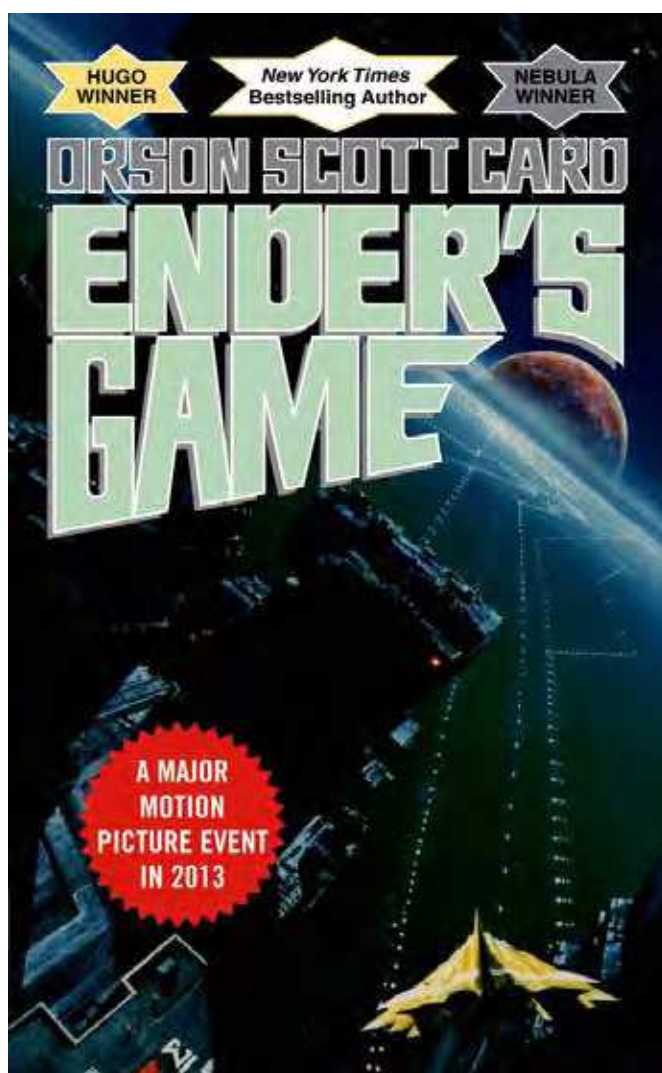
Om detta verkligen är den riktning vi är på väg i, skulle det ha gjort Clausewitz förvånad, om inte förskräckt. I sitt stora arbete *Om kriget* hävdade han att det var ett ”felslut att tro att kriget kan frigöras från mänsklig lidelse. Resultatet, om man kunde göra det, vore krig genom algebra.” Men just detta är kanske vad som avtecknar sig vid horisonten, vilket inger en viss anledning till oro – inte för att robotar inte kommer att kunna utföra de uppgifter vi ger dem, utan för att krig inte är algoritmiskt. Inte desto mindre har vi kanske nått slutet på krigets första fas – detta som Thukydides kallade ”den mänskliga saken”, den enda definition han var beredd att ge. Det kan hända att civilisationsprocessen inte eliminerar krig; i stället hjäl-

per den oss kanske att övervinna (eller ”upphäva”, i Hegels bemärkelse) vår egen felbarhet som art. Och vad skulle detta stå för, om inte civilisationens slutliga ”triumf”?

Christopher Coker är professor i internationella relationer vid London School of Economics.

Översättning: Jim Jakobsson

Citatet ur *Odysséen* i Ingvar Björkesons översättning (Natur & Kultur, 1995).

Enders spel: bok, film och stridsmanual.

FOTO: MACMILLAN PUBLISHERS

Kina behöver västvärlden

Trots en enorm välståndsutveckling, intensivt utbyte med omvärlden och gemensamma globala intressen lär Kina förbli en auktoritärt styrd stat. Beroendet av den västcentrerade internationella ekonomiska och politiska ordningen kommer dock att präglade landets framtid.

Av Örjan Berner

Kineserna har föga skäl att uppskatta den särskilda form av västerländsk civilisation som de mötte under 1800- och 1900-talen. Under tre år som diplomat i Kina under kulturrevolutionen, en mardröm för det kinesiska folket vilken dock banade vägen för Deng Hsiaopings radikala omvälvning av Kina, fick jag ofta påminnelser härom. Så till exempel brukade jag promenera vid Gamla sommarpalatset norr om Peking, vars namn på kinesiska, Yuanmingyuan, betyder Det fullkomliga ljusets trädgårdar. Denna väldiga anläggning av palats och trädgårdar byggdes på 1700-talet för Qingdynastiens kejsare som bostad och för skötsel av regeringsärenden. Under det andra opiumkriget, när britterna tvingade Kina att öppna landet för den lukrativa handeln med opium, gav den brittiske High Commissioner, lord Elgin, order om att palatsen skulle raseras, något som därefter grundligt verkställdes av brittiska och franska trupper. Idag återstår bara ruiner av detta en gång magnifika byggnadskomplex.

Hur ser Kina nu på västvärlden? Misstänksamhet och fientlighet vore naturligt. I sin bok om Kina citerar Henry Kissinger en studie (*China Dream* av Liu Ming-fu) som gör gällande att västvärlden aldrig kommer att tillåta Kina att resa sig, att den västerländska oreda och förvirring som de senaste årens ekonomiska kollaps visat prov på bara kommer att göra västländerna mer angelägna att slå vakt om sin överlägsenhet, att särskilt USA vill hämma Kinas tillväxt och hålla tillbaka landet, som man gjorde med Sovjet, att västländernas påstridighet ifråga om Tibet och Taiwan har visat deras intresse av

att bryta upp och försvaga Kina, att Kina måste hävda sig, befria sig från alla mindervärdeskomplex och återta sin historiska ställning som Mittens rike. Denna nationalistiska hållning är förvisso inte den officiella, som i stället betonar samarbete med omvärlden och global harmoni. Huvudlinjen har varit att undvika konfrontation i större skala. Deng Xiaopings berömda mantra från 1980-talet, ”Kina måste dölja sin styrka och storhet och bida sin tid”, återspeglade misstänksamhet inför västvärldens avsikter. Denna misstänksamhet må kvarstå, men dagens mäktiga Kina har mindre skäl att oroa sig och uppenbart mindre önskan att dölja sin makt.

Vad önskar Kina från västvärlden? Kan denna påverka Kina? Mittens rike var inte intresserat av att föra in andra kulturer eller politisk-sociala idéer i det egna landet. Den enda ideologi som Kina hittills importerat, kommunismen, har omvandlats på kinesiskt sätt. Kineserna är praktiskt lagda affärsmänniskor. Från omvärlden vill de ha teknologi och affärsinvesteringar, förutsatt att de tjänar kinesiska intressen. Detta ingår i en tradition. Man kan citera minister Li Hong-zhang, i ett memorandum till kejsaren omkring år 1900: ”Att stärka vår egen kraft bör ske genom att vi lär oss vad barbarer kan göra och övertar vad de förlitar sig på [...] om vi kan förstå deras metoder och utveckla dem längre, kan vi efter något århundrade kasta ut barbarerna och stå på egna ben.” Kommer kinesernas behov av att söka råd och hjälp utomlands att minska efterhand som kinesisk vetenskap och teknologi når internationell standard? Hittills har det inte varit så – istället översvämmas våra toppuniversi- »

tet av kinesiska studenter – förra året nästan 400 000, som led i en systematisk ansträngning att öka Kinas vetenskapliga och teknologiska framsteg. Detta lär fortsätta.

Kommer Kina att importera demokrati av västerländsk modell, så som hänt i länder världen över när medelklassen där blomstrar och får kännedom om hur andra lever? 100 miljoner kineser företog förra året utlandsresor och spenderade 100 miljarder dollar. Landets 500 miljoner internetanvändare kan också bekanta sig med andra länder och utbyta åsikter om sitt eget – detta trots en ständigt aktiv censur. Likväl måste man fråga sig: Varför skulle Kina spegla den västerländska erfarenheten, när landet i varje fas av sin utveckling har varit annorlunda? Kina är ensamt i sitt slag – landet skiljer sig inte bara från väst utan också från andra nationer i öst, som Indien och Japan. Landets unika karaktär hör inte enbart till det förflutna, utan också till nuet. Vilket annat land med en befolkning på över en miljard och en femtusennårig civilisation har på tre decennier genomgått en förvandling från en totalitär och vänsterextremistisk stat till ett guldgrävar-kapitalistiskt samhälle? Min gissning är att den kinesiska regimen, samtidigt som den gör uttalanden om demokratiska ambitioner, kommer att hålla fast vid sin modell av auktoritär kapitalism, en central roll för partiet och staten, kringskuren yttrandefrihet och vägran att acceptera utländsk kritik av sin hållning i fråga om mänskliga rättigheter. Det handlar inte bara om att bevara makten hos en privilegierad grupp och för 65 miljoner partimedlemmar, utan också om fruktan för centrifugala krafter i ett gigantiskt land med många etniska minoriteter, för spänningar i ett högst ojämlikt samhälle och för det ännu levande exempel, som utgörs av Sovjetunionens kollaps. Jämfört med det Kina jag lärde känna är detta ändå ett enormt och mirakulöst framsteg. Den fattiga, fientliga, dystera och isolerade nation i vilken jag då bodde, där ”de proletära massorna” samlades i väldiga obligatoriska marscher för att skrika ut sin beundran för ”den store rorsmannen”, den åldrande diktatorn Mao Zedong och där alla icke godkända kontakter med utlänningar var förbjudna, var en helt annan värld än dagens avslappnade, öppna, konsumistiska, relativt liberala samhälle. Likväl är många av dem som skrek, den tidens unga rödgardister, nu Kinas ledare.

Vad kan Kina erbjuda västvärlden? Om den västerländska civilisationen befinner sig på nedåtgående så beror det inte på konkurrens från Kina. Våra universitet, idéer, medier, böcker, varumärken, språk dominerar den globala diskussionen. Vad kan dagens Kina exportera på det politiska, kulturella eller intellektuella området, utöver det anmärkningsvärda bidrag som dess antika och klassiska kultur står för? Var finns ”the soft power”, den mjuka makten? Knappast i maoismen – en blodig och grym ”ständig revolution” som i praktiken helt övergivits till förmån för kapitalism i västerländsk stil. *Konfucianism*? Det vore bara att välkomna om respekt för äldre, studievilja, familjesammanhållning, flit och hårt arbete sprids över världen. *Den politiska modellen i dagens Kina*? Möjligen tilltalande för Putins Ryssland och liknande halvdiktaturer, men inte för västvärlden. Däremot är den kinesiska modellen ett belägg för att snabb ekonomisk tillväxt inte kräver demokrati, inte ens på ett ganska avancerat stadium. *Kinas konst, litteratur, hantverk, mode, musik, arkitektur*? I varierande grad beundrade i väst, troligen mindre än i forna århundraden, när ”chinoiserie” var högsta mo-

de. Fortsatt kommer våra marknader att översvämmas av kinesiska produkter men de är, en viss tid än, västerländska i design och teknologi. Snart kommer många fler kineser förvisso att göra sig gällande vid våra universitet, i våra konsertsalar, våra konstgallerier liksom våra banker och internationella institutioner – men de sugs upp av vår kultur, inte av sin egen.

Relationen till kineser i forskningsringen är ett specialfall – de var avgörande i begynnelsen av Kinas ekonomiska mirakel genom att tillhandahålla kommersiella kunskaper och ursprungliga investeringar. 50 miljoner människor av kinesisk härkomst lever utom-

lands. Nu är de stolta över att kulturellt och språkligt vara medborgare i en av världens mest framgångsrika stormakter. Är de en del av en kinesisk ”inflytandesfär”? Ibland har de uppträtt som om de vore det, till exempel genom att i västländer demonstrera för Kinas överhöghet över Tibet. ”Dubbla lojaliteter” är ett komplicerat och farligt begrepp, men kineser utomlands, särskilt i Sydostasien, har naturligtvis ofta band till sitt ursprungliga hemland. Etniskt kinesiska magnater är herre på täppan i Filippinerna och Thailand, och kontrollerar mäktiga affärsimperier i Indonesien och Malaysia. Nu väl-

ler en ny generation kinesiska investerare in i Myanmar, Laos och Kambodja – ofta med implicit stöd av den kinesiska staten.

Hur utövas idag Kinas växande makt? Det är uppenbart att Kina har bedrivit en mer expansiv och självsäker politik efter den ekonomiska krisen 2008. Man är nu världens största handelsnation. Det är inte längre fråga om att ”dölja sin styrka och storhet”. Att dominera grannländerna hör onekligen till den kinesiska traditionen. I sina drömmar skulle Kinas ledare kanske vilja återgå till den stabila och fredliga dominans över Östasien som de känner att landet utövade från 1300 till 1800, innan västerländska makter raserade detta välsignelsebringande system. På den tiden visste alla omgivande länder sin plats och erlade villigt sin tribut utan att Kina behövde ge sig ut på några expansionskrig, eftersom ingen utmanade den allenarådande kinesiska härskaren. Denna idylliska bild har ingen likhet med dagens realiteter. På senare år har Kinas hållning i själva verket skadat landets relationer med nästan alla grannländer. När Kina bestämt hävdar suveränitet över öar i haven söder och öster så återspeglar det inte bara en önskan om att exploatera naturresurser eller skaffa sig en bredare strategisk passage till västra Stilla havet. Det handlar också om nationell förnyelse – kärnan i det kinesiska kommunistpartiets aktuella ideologi. Till och med i grannländer där Kinas ekonomiska närvaro och investeringar välkomnas, till exempel i Centralasien, visas en arrogans som där framkallar opposition och försiktighet.

Att förvärva värdefulla naturtillgångar genom att etablera ekonomisk kontroll även långt utanför Kinas gränser är en annan prioritet, som man kan se prov på i Afrika. Vid tiden för krisen i Libyen repatrierade Kina 30 000 av sina landsmän! Denna storskaliga närvaro är kommersiell och ekonomisk, men implicerar inte något intresse av att sprida kinesisk kultur eller ideologi. En nykolonialistisk egoism inriktad på att exploatera råvaruresurser, inte minst i länder med osmakliga regimer, utmärkte ursprungligen det kinesiska uppträdandet. Man gav stora lån för att få tillträde och inflytande och ställde inga närgångna krav på mänskliga rättigheter. Sedan dess har man blivit något mer mottaglig för kritik, men i det väsent-

>>

CIVILISATIONER I RÖRELSE

Stämningsbild från kulturrevolutionen.

FOTO: SCANPIX

liga förblir hållningen densamma. Det kinesiska intresset är helt naturligt. Man försöker säkerställa billig tillgång till råvaror, så mycket mer som Kina inom mindre än ett decennium kommer att konsumera över hälften av världens nyckelresurser (koppar, nickel, kol och järnmalm). 1990 var Kinas andel 3–5 procent!

I en enastående takt har Kina gett sig in på den globala finansmarknaden och placerat stora investeringar i ledande västerländska bolag – Morgan Stanley, Barclay's Securities, för att bara nämna ett par. Vissa företag tas över helt och hållet såsom Volvo och nu kanske Club Med! Den globala recessionen har gjort kinesiska investeringar i sådana ikoner av västerländsk kapitalism mindre kostsamma och mer välkomna. Likväl kvarstår tvivel i västvärlden inför den roll som här spelas av statliga investeringsfonder ledda av ett land som ekonomisk-politiskt är så expansionistiskt. Resultatet kan bli spänningar och konflikter. Diskriminering av kinesiska investeringar kommer dock inte längre att accepteras av Kina, som redan är en av de största utländska investerarna i flera europeiska länder enkannerligen Tyskland. Detsamma kan gälla kommersiella inbrytningar baserade på icke-transparent, statsunderstödd produktion, exemplifierat av den nyliga tvisten med EU om solpaneler. Som kinesiska myndigheter då formulerade det med adress till EU: "Kina har många vedergällningsinstrument." Bara USA tycks vilja eller kunna stå emot en allt större kinesisk penetration av strategiskt viktiga sektorer och har kraft att ställa krav på reciprocitet och likabehandling på den kinesiska marknaden.

Fredlig expansion prioriteras uppenbarligen i Peking, men den kinesiska militärens utveckling är värd att notera, särskilt för grannländerna: en stående armé på över 2 miljoner män, en militärbudget med en årlig ökningstakt på omkring 15 procent, nu dubbelt så stor som den ryska, detta kombinerat med en snabb utveckling av modern vapentechnologi. Grannar i alla riktningar har anledning att känna oro. Globala intressen står också på spel. Vid en konferens nyligen anspelade den vietnamesiske premiärministern på möjligheten av internationella förvecklingar: "Tre fjärdedelar av den globala handeln kommer att ske över haven och två tredjedelar av den kommer att fraktas över Sydkinesiska havet. En enda oansvarig handling eller konflikthanteringen kunde mycket väl leda till att dessa gigantiska handelsflöden avbryts."

Kina är villigt att ansluta sig till västunderstött internationellt samarbete blott om det tjänar dess omedelbara och materiella intressen. Globala klimatproblem, mänskliga rättigheter, reglering och avvärjande av väpnade konflikter i främmande länder, konflikter i cyberrymden – det är de främsta exemplen. I vissa fall, såsom global uppvärmning, kan kineserna ha giltiga argument. Som världens största producent av växthusgaser och med en snabb ökning av sin andel, försvarar man sig med att det fattiga och underutvecklade Kina har haft tillväxt i bara 30 år, medan västvärlden har ägnat sig åt förorening i två århundraden. Likväl måste Kina axla sitt stora ansvar för jordens framtid men även göra sina egna städer beboeliga. Särskilt det senare skälet verkar driva på stora investeringar i kärnkraft, solenergi och energibesparing.

Kina tål att jämföras med sin väldige granne, Ryssland. Ryssarna känner sig europeiska och inte asiatiska, vad Putin än säger om landets eurasiatiska karaktär. Kineserna känner sig bara kinesiska. Kinas modernisering har inte inneburit förlust av ett imperium eller upplevelsen av drastiskt minskad makt i förhållande till västvärlden. Ryssland har just genomlevt sådana processer vilket resulterat i bitterhet och självhävande. I kontrast till ryssarna har kineserna istället sitt arv av kolonialism och utländsk dominans, som gör landet ännu känsligare för västerländska predikningar om demokrati.

Mot bakgrund av Kinas enorma ekonomiska tyngd och utveckling, tillsammans med respekt för landets uråldriga civilisation, begränsar västvärlden samtidigt sin kritik mot inre missförhållanden till ett minimum, jämfört med till exempel de föreläsningar man ofta håller för de långt mindre dynamiska och mäktiga ryssarna. För ryska reformivrare är det sorgligt att se hur deras land faller tillbaka i ett auktoritärt styre. För de kinesiska ledarna minskar detta ryska politiska system trycket på Kina att slå in på demokratins väg. Båda är eniga om och stärker därmed varandra när det gäller dogmen om icke-inblandning i andra staters inre angelägenheter och motståndet mot amerikansk global dominans.

Hur kommer då Kina att gestalta sin roll i det globala systemet? Kina vill ha blomstrande utländska marknader där man kan sälja sina varor. Västvärlden vill ha ett välmående Kina där dess företag kan sälja sina varor. Hittills har kineserna påstridigt främjat en ensidig handelsrelation med västvärlden – Kina exporterar mer än USA till Europa och importerar mindre än Schweiz. Kinas nuvarande ekonomiska modell, baserad på billig arbetskraft och billig valuta, koncentration på export och investeringar, har emellertid nått vägs ände. Kina är inte längre det billigaste landet för tillverkning av industriprodukter. Valutarörelser har missgynnat landet, lönerna har stigit, miljökostnaderna ökar. Den kinesiska demografin leder till en äldre befolkning, något som ökar de sociala utgifterna och minskar konkurrenskraften. Alternativet för att bevara en hög kinesisk tillväxt borde vara en kombination av innovation och inhemsk konsumtion. Kommer Kina att kunna möta den utmaning som innovation innebär? Åsikterna varierar bland Kinabevakare.

Många hävdar den absoluta nödvändigheten av informations- och yttrandefrihet som grundval för innovation. En icke-hierarkisk vetenskaplig kultur, fruktbara institutionella ramar och fritt kritiskt tänkande är svårt att få fram utan avgörande politiska reformer. Andra menar att kineserna redan uppnår imponerande resultat i fråga om innovation med kinesiska särdrag, liksom de snabbt skaffar sig teknologi genom att köpa västerländska företag och effektivt utnyttja västvärldens elitutbildningar. Hur som helst borde denna utmaning underbygga kinesernas intresse för att utöka samarbetet med omvärlden och se denna bli mer välmående, också för att mildra problemen i den egna snabba omvandlingen. Kina är i alla avseenden motsatsen till det tidigare Sovjetunionen, som hade ambitionen att exportera en fiendtlig ideologi och ett intresse av att se de västerländska kapitalistiska samhällenas fall och framväxten av en global revolution. För dagens kineser vore något sådant en katastrof.

Samtidigt växer de kinesiska ambitionerna att bli dominerande i den egna regionen men även spela en central världspolitisk roll. Allt verkar därmed upplagt för konkurrens mellan Kina och västvärlden om asiatiskt och globalt herravälde. Att kineserna kommer att bruka eller missbruka sin ekonomiska tyngd och militära makt för att främja sina nationella intressen, som alla andra stormakter alltid har gjort, verkar givet på förhand. Kommer man att försöka radikalt förändra den rådande internationella ordningen? Knapast. Kina förenas med supermakten USA i ett ekonomiskt och finansiellt ömsesidigt beroende. Man är därtill inkopplad i en västcentrerad internationell ordning, som är öppen, integrerad och regelbaserad, med breda och djupa ekonomiska och politiska grundvalar. Kina har alla skäl att fortsätta tillhöra denna och saknar både vilja och förmåga att omvandla den. Det globala systemet har integrerat Mittens rike.

Örjan Berner är ambassadör.
Översättning: Jim Jakobsson

Marknadsstaten tar över

USA:s internationella inflytande minskar gradvis. I dess ställe uppstår en ny ordning där nationalstaten ersätts av marknadsstaten.

Av Philip Bobbitt

Den amerikanske statsvetaren Joseph Nye noterade 2009 att USA:s nationella säkerhetsråd – som bedömer underrättelseläget för presidentens räkning – kommit fram till att USA:s dominans på världsscenen 2025 kommer att ha ”minskat starkt”.

Problemet för den amerikanska makten under 2000-talet är att det finns alltmer som ligger utom kontroll även för den mäktigaste stat. Även om USA reder sig bra med militära mått, pågår mycket som inte fångas av de måtten. Under inflytande av informationsrevolutionen och globaliseringen håller världspolitiken på att förändras på ett sätt som gör att USA inte kan uppnå alla sina internationella mål på egen hand. Så är till exempel internationell finansiell stabilitet avgörande för amerikaners välbefinnande, men USA behöver samarbeta med andra för att säkerställa det. Även en global klimatförändring kommer att påverka amerikaners livskvalitet, men USA kan inte hantera problemet på egen hand.

Men innebär detta att USA:s makt och ledarskap – hegemonin för statssystemet, eller åtminstone för demokratierna i detta system – faktiskt är hotade? Det beror på vad som händer med andra stater.

På fyra viktiga områden har Vita huset infört nya prioriteter i utrikespolitiken: icke-spridning av kärnvapen med målet att befria världen från kärnvapen; en förskjutning av tyngdpunkten från USA:s traditionella, atlantiska orientering till ett erkännande av Kinas ökande betydelse som potentiell samarbetspartner; en omsvängning i den fientlighet som muslimer i Mellanöstern känt mot USA; och framsteg i kriget mot terrorn genom att lämna Irak och öka insatserna i Afghanistan. På vart och ett av dessa områden har presidenten hållit viktiga tal och tagit initiativ till nya politiska prin-

ciper; och på varje område har han mötts av besvikelser.

När det gäller icke-spridning av kärnvapen är erfarenheterna av Iran och Nordkorea tillnysktrande. Varken i det ena eller andra fallet hade det internationella samfundets åsikter och övertalningsförsök någon effekt. Barack Obama försökte inkorporera Kina och andra makter på uppåtgående i en sfär av kooperativt, globalt ledarskap. G20 ersatte G8, Europas finanskriser ignorerades i stort sett och nya initiativ för att vinna kinesernas vänskap prövades. Resultatet har varit en ännu större vaksamhet från kinesernas sida, som nu ser USA som alltmer försvagad och i hemlighet inriktad på att undergräva Kinas globala roll. (Något liknande har hänt i Indien.) Försök att få Kina att uppträda som en partner, genom antingen ökat globalt stöd till länder i tredje världen, agerande i FN, dämpning av Nordkoreas provocerande handlingar eller betydande omkalibrering av Kinas valuta, har alla mötts av misstänksamhet och omedgörlighet.

USA:s ansträngningar gentemot islam har följts av liknande besvikelser. Presidentens tal i Kairo 2009 var hans mest dramatiska utrikespolitiska tal och byggde på hans stora popularitet utomlands. Men som visas av Peps senaste opinionsundersökningar bland den muslimska allmänheten i Mellanöstern är USA återigen föremål för ilska och frustration i en utsträckning som tidigare bara setts under George W Bush. USA:s ställning stärktes inte av Vita husets utfästelse att stoppa utvidgningen av israeliska bosättningar, ett löfte man inte kunde hålla. President Obama har aldrig riktigt lyckats greppa sammanhanget mellan de olika skådeplatser som tillsammans utgör kriget mot terrorn. USA lämnade Irak eftersom vi inte lyckades nå den överenskommelse om truppnärvaro vi var så angelägna om, och nu håller vi på att reta upp Pakistan – en myck-

»

Den amerikanska statens främsta symboler: stjärnbaner och president.

FOTO: KRISTOFFER TRIPPLAA/ALL OVER PRESS

CIVILISATIONER I RÖRELSE

et mer hotfull källa till terror än talibanerna någonsin kunde vara – som förspel till utropandet av seger i Afghanistan och uttåget 2014.

Även här är det som saknas en helhetsbild som binder samman alla dessa element – framväxten av en ny konstitutionell ordning.

Den ordning som de flesta utvecklade länder i världen lever inom idag är *nationalstaten*, en struktur som härrör från 1800-talets andra hälft, när de första lagarna om bred rösträtt, gratis skolgång i stor skala och sociala trygghetsprogram kom, liksom industriella, ”totala” krig.

Nya strategiska hot håller på att uppkomma genom spridningen av massförstörelsevapen med lång räckvidd som gör varje stat, vare sig den har närliggande fiender eller inte och oavsett om dess gränser i övrigt är säkra, sårbar för fruktansvärda angrepp som det knappast finns något effektivt försvar mot. *Marknadernas globalisering* inbjuder till rörligt och lättflyktigt kapital, minskar nationalstatens autonomi ifråga om sin egen valuta och ekonomi och uppmuntrar till snabb ekonomisk tillväxt med transnationella konsekvenser som klimatförändring och ojämlikhet. *Kulturens universalisering* (däribland garantier för universella mänskliga rättigheter), som är resultatet av ett globalt informationssystem baserat på den senaste tidens utveckling inom kommunikationer och transport, hotar statens förmåga att värna nationens kultur genom lagstiftning och kopplar samman tidigare avlägsna källor till infektion och spirande epidemier. Var och en av dessa utvecklingslinjer utmanar nationalstatens legitimitet genom att undergräva dess löfte att ständigt förbättra alla sina medborgares materiella välbefinnande.

Hela denna utveckling ägde ironiskt nog rum som en konsekvens av det nationalstatssamhällets största framgång – slutet på 1900-talets ”långa krig” och parlamentariska, marknadsbaserade demokratiers triumf över kommunismens och fascismens konkurrerande ideologiska former. Det som besegrade våra konkurrenter och drog vanrykte över deras system var våra framgångar när det gällde att bygga ett internationellt system av handel och finans, vinna erkännande av normer för mänskliga rättigheter, skapa snabb industriell utveckling i nästan alla nordliga och många sydliga stater, uppnå högre levnadsstandard och ökad födelsekontroll, upprätta internationella kommunikationer samt uppfinna och använda massförstörelsevapen.

Men just de taktiker, teknologier och strategier som gav oss framgång i krig mellan nationalstater har nu ställt oss inför nya utmaningar som inte kan mötas genom den för närvarande förhärskande konstitutionella ordningen, det vill säga nationalstaten. I samma ögonblick som den firar sin största triumf blir den parlamentariska nationalstaten alltmer oförmögen att hålla sitt legitimerande löfte. Stater finner det allt svårare att garantera ökande jämlikhet, trygghet och gemenskap för sin befolkning, det vill säga för sin *nation*.

Detta kommer inte att innebära slutet för staten, långt därifrån. Men det kommer att aktivera dynamiken i den evolution av staten som har pågått sedan renässansen.

En ny konstitutionell ordning som återspeglar dessa utvecklingslinjer kommer till sist att ersätta nationalstaten. Denna nya ordning kommer att behandla utvecklingen som en utmaning som den, och bara den, kan bemästra. Delvis är detta en fråga om att förskjuta grundvalen för statens legitimitet, bort från garanterandet

av allas välfärd och mot maximering av individuella valmöjligheter, samtidigt som man anammar krigs- och försvarsmetoder som inte är tillgängliga för nationalstaterna. Detta håller i själva verket redan på att hända. Vissa har spekulerat om att den nya konstitutionella ordningen kommer att likna 2000-talets multinationella företag eller icke-statliga organisationer snarare än 1900-talets stat, såtillvida som den kommer att lägga ut många funktioner på entreprenad, förlita sig mindre på lagstiftning och reglering och mer på marknadsinscinitament, och inrikta sig på att möta en föränderlig och kontinuerligt kartlagd konsumentefterfrågan snarare än väljarönskemål uttryckta i relativt glesa val.

USA:s nationella säkerhetsråd är inte ensamma om att utforma globala framtidsscenarier. De lånade i själva verket sin teknik från den berömda scenariegruppen vid Royal Dutch Shell. I Shells scenarier från 2005 konstaterades:

Den gradvisa övergången från nationalstatens till marknadsstatens modell innebär en omdefiniering av statens grundläggande löften: från maximering av nationens välfärd till maximering av möjligheter för ... civilsamhället och medborgarna. I de avancerade marknadsdemokratierna definierar staterna inte sin egen framgång i termer av förmågan att motstå marknads krafter, som i Europa för inte så länge sedan, utan i termer av ett främjande av marknadens expansion för att [tillhandahålla] ett brett utbud av varor [...] för allmänheten.

Marknadsstater säger: Ge oss makt så kommer vi att öka era valmöjligheter. I kontrast till nationalstaten ser marknadsstaten inte sig själv som mer än en minimal leverantör eller omfördelare av

varor och tjänster. Fattigdom till exempel ska lindras genom att förse de fattiga med utbildning och omskolning som gör det möjligt för dem att delta fullt ut på arbetsmarknaden, snarare än genom socialbidrag. Arméer måste rekryteras på frivillig basis, med löner som är konkurrenskraftiga med icke-militära anställningar, snarare än genom värnplikt. Samhällets totala rikedom ska maximeras, vilket kommer att berika alla i någon grad, snarare än att öka rikedomen för någon särskild grupp (till exempel de fattigaste) genom mark-

nadsingrepp som tenderar att försämra det totala ekonomiska resultatet och ibland gör att alla blir fattigare. Denna nya konstitutionella ordning, marknadsstaten, har ännu inte riktigt kommit på plats, men man kan redan se tecken på att den närmar sig.

Stater kommer inte bara att avreglera omfattande områden av företagandet genom att avskaffa föreskrifter för näringslivet, utan kommer också att avreglera vår arts reproduktion genom att upphäva lagar mot abort och preventivmedel och tillåta nya reproduktionsteknologier som provrörsbefruktnings. Stater kommer att använda sig av icke-statliga organisationer och privata företag som entreprenörer för att komplettera traditionella statliga verksamheter. Stater kommer att göra det möjligt att avsätta valda befattningshavare genom omröstning i enskilda frågor, liksom att justera eller avvisa lagar genom väljarinitiativ och folkomröstningar som förbigår representativa institutioner som lagstiftande församlingar och kollektiva organisationer som fackföreningar. Frivilligt engagemang kan användas för att inskränka konstitutionella rättigheter, till exempel om boende i ett privat bostadsområde samtycker till att avstå från innehav av eldvapen som förutsättning för att

>>

Förararlös farkost: drönare i luften.

FOTO: BOEING PHOTO

bo där. I slutändan kan vi få en större variation i fråga om mänskliga rättigheter inom staten, med större autonomi för lokala, frivilliga gemenskaper. När stater rör sig från statligt ägda bolag till statliga investeringsfonder, från fasta pensionsbidrag till inbetalningsbaserade pensioner – när denna utveckling äger rum bevitnar vi framväxten av marknadsstaten.

Vi har alla en tendens att inordna nya idéer i våra gamla perspektiv, och vissa kommentatorer på vänsterkanten ser marknadsstater som rätt och slätt en omvandling av stat till marknad, kapitalismens slutliga seger över politiken. Men marknadsstater låter inte staten underordnas marknaden. Att göra det är snarare en omskrivning för korruption, oavsett politiskt system och oavsett konstitutionell ordning.

Vad marknadsstater försöker göra är i stället att använda marknaden för att uppnå sina politiska mål. De många tekniker som jag pekade på – en rent frivillig styrka som ersätter värnplikt; avreglering av kvinnors reproduktion; legitimering av enkönade äktenskap; övergången från statsägda bolag till statliga investeringsfonder; ökad betydelse för väljarinitiativ, folkomröstningar och avsättning genom omröstning – illustrerar detta och har inte mycket att göra med att politiken skulle korrumpas av marknadsaktörer, något som däremot var ett framträdande drag under den sovjetiska regimen.

Under 1800-talet eftersträvade samhällen att utöka nationen som helhet, med den imperiebyggande staten som instrument; under nationalstatens epok tog samhällen ansvar för olika gruppers välbefinnande; i marknadsstaten blir samhället ansvarigt för att öka individens valmöjligheter. Detta innebär att minska transaktionskostnaderna för individuella val, vilket kräver ökat betonde av risk, transparens och ansvarsskyldighet.

Vissa kritiker på högerkanten säger sig betvivla att en sådan stat någonsin skulle kunna ersätta nationalstaten. Hur blir det med den starka magnetism som ligger i nationalism och etnisk tillhörighet, frågar de? Hur blir det med betydelsen av familj, privatliv, lojalitet, vördnad för uppoffringar, respekt för status och alla andra kategoriska imperativ inom den deontologiska moralen som marknadsstater är likgiltiga för? Tydligt kan dessa kommentatorer inte föreställa sig ett civilsamhälle som skulle kunna hävda dessa kulturella värden och normer utan staten. Likväl hade nationalismen existerat i många århundraden innan den imperiebyggande statsnationen knöt folket till staten; och i marknadsstater kommer nationalismen att blomstra som aldrig förr – se på Katalonien, Skottland, Lombardiet som exempel inom den framväxande marknadsstat som utgörs av EU.

Vad betyder nu allt detta för USA och dess roll i världens affärer under 2000-talet?

Nationella säkerhetsrådet konstaterar att ”det inte kommer att finnas någon hegemonisk makt i världen. Makten kommer att förskjutas till nätverk och koalitioner i en multipolär värld.”

Det stämmer till hälften. Glöm bort det moderiktiga struntpratet om multipolaritet. En ”pol” – som nordpolen – kan beskrivas som en fokuspunkt vars magnetism och strukturerande inflytande är nödvändigt för att globalt kaos inte ska uppstå. Vi lever inte i en multipolär värld. Men det är sant att de nätverk och frivilliga koalitioner som ersätter eller kompletterar nationalstatens formella institutioner kommer att spela en mycket mindre framträdande roll; det är statens natur i en värld av marknadsstater. Men det är inte på något sätt oförenligt med hegemoni.

Vem ska organisera dessa koalitioner? Vilken stat kommer att upprätthålla dessa nätverk? Framväxten av marknadsstaternas konstitutionella ordning är hotfull på många sätt – inte minst om man tänker på terrorgrupper i marknadsstaten – men den erbjuder också nya möjligheter för USA.

Liksom i den just förgångna eran kan USA fungera som den främsta leverantören av kollektiva tjänster för staternas samfund. Joseph Joffe har mycket insiktsfullt föreskrivit ett sådant handlingsätt:

USA måste producera tre typer av kollektiva tjänster: för det första uppträda som regional beskyddare genom att garantera säkerheten för de potentiella rivaler – Japan, Kina, Västeuropa – som annars skulle behövas svara för sin egen säkerhet genom att omsätta sin ekonomiska styrka i militära tillgångar; för det andra uppträda som en regional fredsstiftare; för det tredje tillämpa en generell säkerhetsarkitektur som innebär att USA samverkar med olika regionala aktörer mot regionala hot. Så länge USA levererar värdefulla kollektiva tjänster som européerna eller asiaterna inte kan eller vill producera själva – som att bygga koalitioner och agera internationellt genom regionalt samarbete, genomdriva program mot missiler och kärnvapenspridning och för miljön, organisera humanitärt bistånd och interventioner – kommer efterfrågan på amerikanskt ledarskap fortfarande att vara stor.

Med andra ord: just de utmaningar som Joseph Nye menar undergräver USA:s hegemoni utgör samtidigt möjligheter för en innovativ, företagsam marknadsstat: de gränsöverskridande transaktioner som försiggår utanför statens kontroll; den ökande roll som spelas av olika icke-statliga aktörer, exempelvis bankirer som elektroniskt överför summor större än de flesta länders budget eller, för att ta den andra ytterligheten, terrorister som överför vapen och hackare som hotar cybersäkerheten; och nya utmaningar som pandemier och klimatförändring. Allt detta etablerar kontexten för de ”kollektiva tjänster” som USA måste tillhandahålla.

Philip Bobbitt är professor i juridik vid Columbia University.

Översättning: Jim Jakobsson

Om öst och väst möts

Kina hyser åter ambitionen att påverka den övriga världen. Det kinesiska samhället måste därför låta sig influeras både av egna traditioner och av intryck från väst.

Av Rana Mitter

Den industriella civilisationen! Den manar oss!” Dessa ord uttalades i ett av de viktigaste tv-programmen som någonsin sänts. ”River Elegy” (*Heshang*) sändes på den statliga tv-kanalen China Central Television under sommaren 1988. Under sex avsnitt kartlade den Kinas problematiska och inte sällan turbulenta moderna historia och spekulerade provocerande om landets framtid. Ett år senare, i juni 1989, framstod den omedelbara framtiden allt mer dystert då protesterande studenter och arbetare sköts ihjäl på Himmelska fridens torg. ”Industriell civilisation”, vad nu det innebar, verkade långt borta.

Men debatten om den kinesiska civilisationen har djupa rötter. I modern tid fanns det en bestående uppfattning om vad den kinesiska civilisationen blivit, kopplat till idén om att den kunde behöva anpassas eller överges. Många av dessa tankar påverkades av ett visst datum som är känt ända fram till våra dagar. På sätt och vis går denna kartläggning av hur Kina brottats med uppfattningen om den egna civilisationen tillbaka till Fjärde maj-rörelsen och dess utveckling under seklet.

Vad var då Fjärde maj? Denna term finns i alla kinesers medvetande. Man behöver inte ens andas året i fråga. Datumet var den 4 maj 1919, och ursprungligen markerade detta en av de viktigaste studentdemonstrationerna i modern kinesisk historia. Versaillesfreden hade undertecknats bara några dagar innan, och för Kinas del blev den en mycket dålig affär. Omkring 96 000 kineser hade tjänstgjort vid västfronten under andra världskriget. Denna insats till trots hade man inte överlämnat tyska kolonier på kinesisk mark

till Kina. Istället hade man valt att överlämna dem till Japan. Detta orsakade raseri bland Kinas utbildade ungdomar, som upplevde det som en förödmjukelse för ett land som redan genomled ett imperialistiskt förtryck utifrån. Omkring 3 000 studenter marscherade genom Pekings gator och ropade slagord som fördömde japanerna. Några av dem gick så långt att de överföll en minister som ansågs sympatisera alltför mycket med Tokyo. Händelserna under den 4 maj var över på några timmar. Men de kom att symbolisera en betydligt bredare uppfattning om förkastandet av det kinesiska arvet och civilisationen å ena sidan, och välkomnandet av en västerländsk modernitet västerifrån å andra sidan.

En ung generation kineser välkomnade nämligen andan hos Fjärde maj som en inbjudan till att ”rädda Kina” genom ”vetenskap och demokrati”. För dem kom Kinas svaghet från landets oförmåga att finna inhemska intellektuella resurser att använda till att slå tillbaka mot väst, som hade förtryckt dem ända sedan opiumkrigen på 1840-talet. Revolutionen 1911 hade störtat den siste kejsaren, men den nya republiken som ersatte honom var svag och söndrades snabbt av krigsherravälde. Den unge Lu Xun, vid den här tiden ansedd som en av Kinas stora författare, ansåg att det inte fanns någonting värt att bevara från det gamla systemet med konfucianism. I hans novell *Diary of a Madman* läser huvudpersonen mellan rader i de gamla konfucianska klassikerna och upptäcker att de förespråkar kannibalism. Tanken om ett folk som äter upp sig självt var en förödande metafor för bristerna i det gamla systemet. Den kan- >>

Ut med det gamla! Rivningsarbete i Peking.

FOTO: CHINA FOTOPRESS/GETTY IMAGES/ALL OVER PRESS

ske flitigaste eleven under denna extrema vision var den unge Mao Zedong. Mao övergav sin dominerande far och hemmet i Hunan-provinsen och flyttade till Changsha och sedermera Peking, där han anammade idéerna från romantiken och socialdarwinismen, något som senare skulle komma att bli fröet till hans kommunistiska bana under 1920-talet och väg mot makten. Naturligtvis fanns det under 1920-talet ett flertal tänkare, så som den populära författaren Zou Taofen, som förespråkade en anpassning till de gamla konfucianska normerna – inte att man skulle överge dem. Men den mest inflytelserika tanken skulle – tillfälligt – handla om att överge det förflutna på ett mycket våldsamt sätt.

Även om denna oroliga fred under 1920-talet blev upprinnelsen till det mörka 1930-talet kom ett av de viktigaste områdena i kampen för civilisation att bli det krig som bröt ut mellan Kina och Japan 1937. Detta krig blev en krock mellan två ideologier: kinesisk nationalism och japansk imperialism. Men krocken dem emellan

var samtidigt en alldeles speciell ”kamp mellan civilisationer”. Båda länderna brottades i allt väsentligt med modernitet under mitten av nittonhundratalet. Men deras modernitetsmodeller skilde sig åt eftersom de formades av olika kulturer. Kinas modernitet hämtade inspiration från en konfuciansk, byråkratisk-rationell tradition. Den var medborgsrättslig snarare än rasorienterad i sin vision om vad Kina skulle bli, lämpligt nog i ett land som alltid hade sammanfört en mängd olika etniska grupper som hållits samman av kulturellt identifierbara normer. Japan hade å andra sidan upptagits i moderna världen under slutet av 1800-talet efter hundratals år av militärstyre. Denna tradition kombinerades med en förkärlek för den tyska romantiken och vurmen för det irrationella, vilket inte gick lika bra ihop med den intellektuella kulturen i Kina. För Japans intellektuella strålade zen och irrationalitet samman under ideologin ”pan-asianism”. Denna ideologi hämtades ursprungligen ifrån filosofen Okakura Tenshin vars koncept om att ”Asien är ett” för-

CIVILISATIONER I RÖRELSE

vandlades till ett rasistiskt och våldsoorienterat tankesystem som drev det japanska riket till att invadera och ockupera sina grannar. "Pan-asiatisk" civilisation skulle så småningom komma att bli kodnamnet för aggressiv imperialistisk dominans.

För kineserna innebar kriget inte bara en kamp om överlevnad – vilket det i sanning var; det innebar även en möjlighet att omvärdera uppfattningen om vad Kina kunde bli efter kriget. En av de mest intressanta visionerna var den som aldrig kom att genomföras: den vision som tillhörde de kinesiska nationalisterna (Guomindang), som stått för lejonparten av krigsbördan. Under sin ledare, Chiang Kai-shek, såg de kinesiska nationalisterna kriget som en helig pakt, den konflikt som till slut skulle leda till nationens återfödelse. Tanken om att kriga för civilisation fanns i högsta grad i de kinesiska ledarnas medvetande: Chiang själv utgav 1943 en nationalistisk pamflett med titeln *Kinas öde*, där han med eftertryck fördömer inblandning av den västvänliga Fjärde maj-rörelsen och istället förespråkar en mer traditionell konfuciansk civilisation.

Det fanns dock ett annat och mycket betydelsefullt inslag i kampen för att skapa ett "civiliserat" samhälle. Världen över planerade samhällen i krig en ny samhällsordning som skulle följa efter kriget. Det nationalistiska Kina, liksom Storbritannien, såg framför sig ett system som kunde utgöra ett mycket bredare säkerhetsnät för sina medborgare. På en rad olika punkter, från kvinnohälsovård till renare toaletter, skulle bevisen på ett hälsosamt och civiliserat samhälle komma från krigets kittel. Men korruption, byråkratisk ineffektivitet och ren och skär utmattning efter åtta krigsår undanröjde nationalisterna och skapade förutsättningar för dem att uppfylla den vision de hade fört fram. Faktum är att det skulle bli kommunisterna, och inte nationalisterna, som skulle skörda frukten av denna nya vändning mot en "civiliserat" samhälle som erkände värdet av att stärka det sociala kontraktet mellan folket och makten.

Det fanns inte mycket som var civiliserat med kulturevolutionen som kännetecknade höjdpunkten av Mao Zedongs tid vid makten. Krossandet av "gamla seder" och "gammal kultur" hade blivit en central del av den av den neofiliska tendens som betraktade Kinas civilisation som ett hinder som måste övervinnas. Atmosfären skiftade dock rejält under Maos efterträdare, Deng Xiaoping, som förde in Kina på vägen "Fyra moderniseringar", som skulle öppna upp för en tid av reformer, och drev fram en ny debatt om Kinas öde. Tv-serien *River Elegy* var en del av detta "nya Fjärde maj" där idealen "vetenskap och demokrati" samt även den "industriella civilisation" som formade den återuppstod i den allmänna debatten. Tv-serien stod i kontrast mot mer traditionella symboler för den kinesiska civilisationen – Kinesiska muren, Gula floden och Draken – och menade att de var symboler för ett brutalt och introvert samhälle. Kontrasten bestod i den "blå oceanen", en skört beslöjad referens till väst som hade varit så tabu under kulturevolutionen. Men tv-serien innebar på intet sätt en snabb kapitulation för västerländska värderingar.

Tangdynastin ansågs allmänt vara en av Kinas finaste och mest blomstrande perioder och hyllades för sin öppenhet och kulturella stolthet. Serien slutade med ett rop på "demokrati" och en protest mot arvet från den "falske bondekejsaren" (ett oerhört vågat angrepp på Mao). Det fanns dock ingen antydning om att "demokrati" måste innebära en kapitulation inför västerländska värden; de-

mokrati måste inte innebära demokrati av amerikanskt eller europeiskt snitt. Den hade sin egen föregångare i Fjärde maj-rörelsen. Därför var det föga förvånande att studenter och arbetare valde att protestera den 4 maj 1989 i centrala Peking, på dagen sjuttio år sedan de första epokavgörande händelserna.

Resultatet 1989 blev förödande. Inte ens ett kvartssekel senare har Kina lyckats komma till rätta med det blodbad som utbröt mitt i landets huvudstad. Huvuddelen av 1990-talet var en kylig tid för Kina i världen. I början av 2000-talet hade Kinas historia åter tagit en ny vändning. Ekonomin inledde den enorma tillväxt som skulle komma att prägla landets förvandling till världens näst största ekonomi. Allteftersom Kina blev rikare och säkrare i sadeln, skulle man börja göra nya anspråk på sina civilisationsvärden.

Konfucius skulle komma att få störst betydelse för denna nya framtoning. Denne vise man, vars etiska regler hade utgjort fundamentet för det kinesiska samhället under två decennier, blev nu central för den kommunistiska regimens försök att bevara lugnet i samhället snarare än att underblåsa revolution så som Mao gjort åtskilliga decennier tidigare. Böcker om hans övertygelse, i lämpligt kort format, blev bästsäljare i boklådorna i det nya Kina. Föreställ-

ningen om ett "harmoniskt samhälle", så som den framhölls av president Hu Jintao, hämtades från en rumsren version av konfucianism i vilken meningssskiljaktigheter ansågs som "okinesiska". Allteftersom det kinesiska samhället destabiliserades när rikedomarna växte i takt med ojämlikheten i landet blev tanken om en filosofi som tonade ner socialt missnöje eller våldsam förändring allt mer oattraktiv. Samtidigt fanns det också en växande känsla av att ett samhälle som nådde sin potential – åtminstone ekonomiskt och geopolitiskt sett – istället borde odla sin egen ideologi på de egna resurserna istället för att häm-

ta kraft från västvärlden. Tänkare som Zhang Weiwei, vars bok *The China Wave* blivit en bästsäljare, hade förespråkat idén om att Kinas politik behövde skapa en konfucianism för en ny värld där Kina skulle komma att spela en viktigare roll.

Tanken om civilisation i Kina har aldrig varit enkel eller statisk. Den poäng som upphovsmännen bakom *River Elegy* förde fram gick ut på att man genom att rikta blicken västerut, vilket Kina tvingats göra under ett och ett halvt sekel, inte är detsamma som att slukas av eller helt enkelt kopiera väst. Inte heller kan Kina skapa en ren uppfattning om "kinesiskhet" som utesluter den rika intellektuella och etniska blandning som alltid kännetecknat det kinesiska samhället. Under Tangdynastin var indiska och centralasiatiska influenser viktiga i den kinesiska civilisationens allra mest framstående era. När dagens kinesiska civilisation åter strävar efter att än en gång påverka den övriga världen kommer det att visa sig att det största inflytandet kommer från bestående kvaliteter som kosmopolitism, tolerans, mångfald och kunskapsörst, kvaliteter som ofta skymms av dagens högröstade retorik.

Men den som undersöker realiteterna i Kinas civilisationshistoria istället för att se den version som skapats av politiska skäl, kommer att se hur mycket Kinas förflutna har att erbjuda nutiden såväl som framtiden.

Rana Mitter är professor i modern kinesisk historia och politik vid Oxford University.

Översättning: Jasmine Tenshult

"Allteftersom Kina blev rikare och säkrare i sadeln, skulle man börja göra nya anspråk på sina civilisationsvärden."

Den brittiske författaren **David Taylor** beskriver George Orwell som både personligt och politiskt komplicerad. Men hans författarskap angår oss fortfarande.

Av Mats Wiklund

”Orwell var konservativ”

Vem är rädd för George Orwell? Eller snarast: vem tar honom på allvar 2013?

För Orwell är ju inte bara ett namn utan – som Kafka – ett begrepp. I den engelsspråkiga världen talar man om att något är ”orwelliskt”. Och vad man då refererar till är både en sinnesstämning och en lägesbeskrivning. Nämligen övermaktens repression och manipulation av frihet, humanitära ideal och (inte minst) av språket. Orwell var notoriskt misstänksam mot auktoriteter. Han härdades i 1930-talets stora strider, imperialism, kolonialism, nazism, fascism och kommunism, och drog slutsatsen att ideologier drar mänskligheten i fördärvet. Han såg det med egna ögon.

I 1984 drog Orwell ut konsekvenserna av det 20:e århundradets maktkamp till sin logiska slutpunkt. Individen krossas av en absolut och oinskränkt auktoritet. Fritt och självständigt tänkande är omöjligt. Historien har tillrättalagts och Storbritannien ser och kontrollerar allt.

Orwells pessimistiska vision var så stark att till och med romanens titel fick en sådan laddning att många på fullt allvar fruktade ankomsten av detta ödesdigra årtal. 1984 var resonansbotten och probersten för kalla kriget och motsättningarna mellan väst och öst, mellan demokrati och kommunism. Men ironiskt nog (och George Orwell hade säkert uppskattat det) blev 1984 varken kulmen eller bekräftelse på tyranniets triumf. I själva verket pågick som bäst kommunismens sönderfall och på mindre än tio år var Europa fritt. Demokratins globala segertåg hade inletts.

Det fanns alltså inte längre någon anledning att frukta Orwell. 1984 kunde nu ses som en historisk parentes, relevant för en annan tid. De totalitära krafterna var om inte utrotade så i alla fall tämjda. Att detta var en grav felbedömning av mänsklig natur och makthavares ständiga kontrollbehov blev gradvis tydligare under 00-talet. Två omständigheter var här pådrivande och sammanfallande: 11 september-attackerna och internets genomslagskraft. Kampen mot den globala terrorismen förs genom en övervakningsapparat som i sin tur är global. Informationstekniken ställd i statens tjänst och med de bästa av föresatser har därmed närmast omintetgjort bevarandet av personlig integritet och privat sfär. Edward Snowdens avslöjanden om den amerikanska underrättelsetjänsten NSA:s avlyssningsverksamhet kom egentligen inte som en överraskning – det blev en bekräftelse på vad man länge anat och delvis redan känt till.

Medens blev George Orwell åter högaktuell och 1984 klättrade blixtnsnabbt uppåt på bästsäljarlistorna. Orwell dog för över 60 år sedan men det är frestande att fråga sig vad han skulle ha sagt (eller, viktigare, skrivit) och hur han skulle ha reagerat inför dagens världsomspännande kontrollsystem. En som på sistone fått frågan åtskilliga gånger är den brittiske journalisten och författaren David Taylor. Den som har skrivit en biografi över Orwell – med titeln *Orwell* (2003) – kommer aldrig att kunna undvika frågan som alltid kommer att ställas: ”What would Orwell do?” En fråga som i sin tur utgår ifrån att Orwells samhällssyn och politiska principer har en bäring över tid.

>>

”

Högern känner en samhörighet med Orwells entusiasm inför det vardagliga. Här har vi en socialist som skriver en kolumn om glädjen i att odla rosor!

”

Orwell var puritan och moralist men han ansåg att arbetarklassen inte kunde kritiseras därför att den var materialistisk, eftersom den alltid haft så lite.

George Orwell.

FOTO: CORBIS/SPLASH NEWS/ALL OVER PRESS

Under all omständigheter, konstaterade David Taylor i sitt anförande på årets Engelsbergsseminarium, ansåg Orwell att maktkampen i internationell politik hotade att ominförläsa den mänskliga civilisationen. En autokrati, en antidemokratisk elit uppstår med anspråk på att representera folkviljan men som i själva verket utgör en oligarki.

Mats Wiklund (MW): Jag har förstått att du ogärna ger dig in på resonemang om vad George Orwell skulle säga och göra i dag. Men de är svåra att undvika i dagsläget. Jag antar att du reagerade inför uppgiften att 1984 plötsligt blev en bästsäljare?

David Taylor (DT): Vad man kan konstatera är att intresset för 1984 visar att Orwell är djupt förankrad också i dagens "internationella diskurs". Numera används han som ett moraliskt lackuspapper i nästan alla sammanhang. Det visar förstås på hans relevans och genomslagskraft men också att begreppet "orwellskt" håller på att urholkas och numera bara betyder ett slags vagt skrämmandeframtidsscenario. "Detta är orwellskt", utbrister man utan att syfta på ett politiskt system som bryter ned och manipulerar fri vilja och mänskligt medvetande.

MW: Kafka har råkat ut för något liknande.

DT: Just det. Med andra ord är jag skeptisk inför allt detta spekulerande om George Orwell. Man kan däremot använda honom som en vägvisare. Bara två månader efter bombningarna av Hiroshima och Nagasaki skrev han essän "You and the atombomb" där han

på det hela taget förutsåg de kommande 45 årens stormaktspolitik. Nämligen två block försedda med kärnvapen, som de aldrig tänkte använda, för att därigenom bevara sin hegemoni.

MW: 1984 tycktes ju förlora sin relevans efter kalla krigets slut och kommunismens kollaps. Men så dyker en ny Storebror upp, högteknologisk, allseende och skrämmande. Däremot sätter man inte längre boken i ett politiskt perspektiv.

DT: Nej. Men för många läsare handlar 1984 fortfarande om uppdelningen av världen i enorma territorier, gigantiska intressesfärer. Och idag talar man om kontinenters inflytande mer än om enskilda länders, till exempel Latinamerika. Som om Latinamerika skulle vara någonting enhetligt när det i själva verket är frågan om en mängd länder med olika och motsatta intressen. Jag tror att Orwell skulle ha blivit fascinerad av den här paradoxen: att å ena sidan blir världen allt mindre genom den teknologiska utvecklingen och genom att ekonomiska beslut fattas av internationella konglomerat. Makt definieras numera som ekonomisk makt. Det pågår en konsolidering i den internationella maktprocessen. Å andra sidan, genom Sovjetunionens sönderfall, är världen fragmenterad. Det finns betydligt fler länder än för 20 år sedan.

MW: Hur skulle Orwell ha analyserat det förhållandet?

DT: Jag tror att han skulle ha fascinerats av att hans teori om en konsolidering av territoriella intressesfärer bekräftats. Samtidigt som han skulle ha noterat hur traditionella politiska och ekonomiska maktstrukturer brutits ned eller upplösts, framförallt genom internet.

MW: För några år sedan intervjuade jag ekonomen Robert Skidelsky, expert på Keynes. Det var när världsekonomin just hade gått igenom sin värsta kris sedan depressionen på 1930-talet. Och alldeles självfallet frågade jag: Vad skulle Keynes ha gjort? Och nu är jag där igen! Två enormt betydelsefulla engelska intellektuella under det 20:e århundradet. En sak som just nu slår mig är att Orwell, till skillnad från Keynes, har lagts beslag på av både vänstern och högern. Det gäller särskilt i USA.

DT: Ja, det är mycket, mycket ovanligt eftersom intellektuella tenderar att polariseras politiskt.

MW: Vad beror det på?

DT: Det beror å ena sidan på att Orwell attraherar den radikala vänstern genom sin egalitarism, framför allt den radikala vänstern inom medelklassen som är den som verkligen betyder något. Orwell är en av dem! Han gick på Eton. Han är ett paradexempel på vänsterradikal övermedelklassbourgeoisie. Samtidigt har han skrivit så mycket som appellerar till en elegisk uppfattning om ett engelskt förflutet. En konservativ premiärminister, John Major, citerade med förtjusning Orwells ord om cricket och ljummen öl som en symbol för ett gott och, anständigt engelskt liv. Man kan tycka vad man vill om Major men han var uppriktig, det låg ingen politisk beräkning bakom. Högern känner en samhörighet med Orwells entusiasm inför det vardagliga. Här har vi en socialist som skriver en kolumn om glädjen i att odla rosor! Han skriver så fantastiskt väl om engelskhetens innebörd. Om vad som utmärker oss. Och det är, om än för det mesta av missriktade skäl, viktigt för högern.

MW: Du sa i ditt anförande att Orwell var konservativ i allt utom i sin politiska hållning.

DT: Bortsett från att han ville ha en mer egalitär utveckling som skulle ge fler större livschanser var hans uppfattning av engelskt samhällsliv fullständigt regressiv.

MW: Samtidigt levde han emellanåt en närmast heroisk tillvaro bland fattiga och utsugna.

DT: Well, well... Det där är en del av myten om Orwell: mannen som går i exil. Vid 19 års ålder går han i exil i Burma för att tjänstgöra i det koloniala polisväsendet (hans erfarenheter skildras i *Dagar i Burma*). 1929 ger han sig iväg till Paris för att leva bland de fattiga. I själva verket var det inte särskilt okonventionellt eller dra-

matiskt. På både hans mors och fars sida hade man en bakgrund i imperiet. Så varför väljer han Burma? Därför att hans farmor bor där. När han fullständigt utblottad lever bland Paris allra fattigaste (om vilket *Nere för räkning i Paris och London* handlar) vet han att han kan få ett mål mat och ett bad hos sin faster som just då bor i Paris. Det finns alltid ett skyddsnät. Jag kritiserar honom inte för det, men det är ett faktum.

MW: När man läser Orwell och läser vad andra skriver om honom slås man av hans intellektuella integritet och ärlighet.

DT: Jag har aldrig läst en rad av honom som kan beskrivas som falsk eller där han skulle kunna anklagas för att gå andras ärenden. Det enda som kan läggas honom till last är att han recenserade sina vänners böcker. Men det gör vi ju alla.

MW: Jag får ändå intrycket av att han var en romantiker.

DT: Oja! Han är en engelsk romantiker i en lång tradition av engelska romantiker, trots att han såg igenom det engelska klassamhället, korruptionen och snobbismen. Han kunde tala om det engelska rättsväsendets representanter som fullständigt förstockade samtidigt som han var övertygad om att de var omutliga. Någonstans, ansåg han, går en gräns där engelsk anständighet alltid hävdar sig.

MW: Hade han fel?

DT: Nej, han hade rätt. I början av andra världskriget noterar han hur många från aristokratin och överklassen som förlorade livet i Dunkerque och konstaterar att det motbevisar vänsterpropagandan om att den brittiska överklassen skulle vara korrupt och dekadent. Alla dessa lordar och hertigar gick faktiskt ut i strid för en sak, nämligen nationell enighet. Samtidigt var alltså det franska politiska etablissemangets fullt av defaitister, förrädare och femtekolonnare.

MW: Orwells språkbehandling är underbart klar. Men enkelheten i stil och ordval är som vi vet skenbar. Jag undrar om inte språket speglar hans inställning till historia: det omutliga sanningskravet.

DT: Jag håller med om det. Men ibland slår hans no-nonsens-approach över så att nyanser går förlorade. Till exempel ansåg Orwell att dubbla negationer till varje pris skulle undvikas. I själva verket kan de koncentrera beskrivningar och resonemang. I engelskan fungerar de ibland som ett slags metaspråk.

MW: Men om vi återgår till hans inställning till historien. Det är ju ett av Orwells viktigaste tema, inte bara i 1984, och en verklig skräck hos honom att historien kan manipuleras och förfalskas och därmed även vårt liv och vår identitet. Var och när började han känna så?

DT: Det var främst erfarenheterna från Spanien som påverkade honom. Några år efter inbördeskrigets slut skriver han i essän "Looking Back on the Spanish War" att det var där som han för första gången läste tidningsartiklar om slag som aldrig ägt rum och om trupper som anklagades för feghet men som i själva verket utmärkt sig för tapperhet. I Spanien insåg han vad det skulle innebära att leva i ett totalitär samhälle. Även om han inte skrev om dem var också skådeprocesserna i Moskva betydelsefulla. Det märks tydligt i 1984.

MW: Är Orwell idag en hjälte hos både högern och vänstern?

DT: Det finns en del vänsterextremister som verkligen avskyr honom. Han är en förrädare för vad han skrev från Spanien och om kommunisterna.

MW: Vilken ställning hade han när han dog?

DT: 1984 hade precis publicerats och gjort honom berömd. Sex månader (i januari 1950) senare var han död. Och det är då, nästan omedelbart efter sin död, som han blir legend och myt.

MW: Vad ansåg man om honom i Labourpartiet?

DT: De tog honom på allvar. Han ombads till och med att ställa

upp som kandidat i parlamentsvalet. Men han var aldrig riktigt intresserad av inrikes- och partipolitik. Han var aldrig partiman. Han var mest intresserad av medborgerliga fri- och rättigheter. Idag är jag övertygad om att han skulle engagera sig i flykting- och asylfrågor.

MW: I ditt anförande här på Engelsberg ställde du en fråga som aldrig fick något svar: Vad hoppades Orwell att han skulle kunna ändra på ("replace")? Vad menade du?

DT: Vid sin död var han väldigt pessimistisk. Han trodde att vi alla skulle dö i ett kärnvapenkrig – det var därför som han flyttade till Jura. Men det finns antydningar i hans skrivande om vilket slags samhälle han önskade, nämligen ett enat Europa baserat på en socialdemokratisk modell.

MW: I 1984 skildras arbetarna som harmoniska och genuina. Den intellektuella medelklassens tillvaro, däremot, är steril och olycklig. Såg han det verkligen så?

DT: I flera år efter andra världskriget var britterna fattiga. Det mesta var fortfarande ransonerat. Inte förrän i mitten av 1950-talet började vanliga människor få det materiellt sett bättre. Samtidigt slår teve och populärkultur igenom. För Labourpartiets ledning och den vänsterintellektuella medelklassen är detta något helt nytt och svårbemästrat, medan fackföreningen bejakar utvecklingen. Orwell var puritan och moralist men han ansåg att arbetarklassen inte kunde kritiseras därför att den var materialistisk, eftersom den alltid haft så lite.

MW: Du citerade någon som anklagade Orwell för att vara "genomsyrad av 1910 års värsta illusioner", det vill säga den edvardianska eran. Om vi ska uppehålla oss en aning vid civilisation kan man väl säga att det var den sortens civilisation som dana-de honom?

DT: Den vita, kristna civilisationen som amerikanerna skulle uttrycka det. Ja, det var hans bakgrund. Även om han ifrågasatte den var han inte villig att förneka den, eftersom den var en del av honom. Han skriver någonstans att oavsett var man än befinner sig är man fortfarande ett barn på ett fotografi på sin mors vägg.

MW: Du anser att han var paranoid.

DT: Det är jag helt övertygad om. Winston Smith i 1984 är en överdriven version av Orwells huvudpersoner i hans tidigare, realistiska romaner. De är alla föregångare till Winston Smith och var och en av dem speglar Orwells erfarenheter och personlighet. De är ensamma och rädda, utsatta för krafter som de inte kan förstå och bemästra. Livet sliter ned dem. I Orwells brev från Burma framkommer att han trodde att han var övervakad. På samma sätt reagerade han mot slutet av sitt liv på Jura när han var övertygad om att en regelbunden besökare var kommunistisk spion. I själva verket hade han en affär med husan.

MW: Det är någonting hos Orwell i själva tilltalet som gör att man alltid dras till honom. Människor känner att han alltid är på deras sida.

DT: Ja, det håller jag med om. Ett exempel på det är hans stora inflytande över brittiska pop- och rockband i slutet av 1970-talet och i början av 80-talet. Allting började med David Bowie och hans album *Diamond Dogs* (1974). Ta *Clashs London Calling* (1978) – det är Orwell rakt igenom. Den unge Paul Weller i Jam var enormt påverkad av Orwell. Det finns en låt som heter *The Combine* där Weller sjunger "You know what happened to Winston" – och han menar inte Winston Churchill utan Winston Smith.

MW: Man kan mycket väl tänka sig att George Orwell skulle kunna bli en ikon för dagens unga.

DT: Absolut. Han kommer alltid att läsas. ✨

*"Han var aldrig partiman.
Han var mest intresserad
av medborgerliga fri- och
rättigheter. Idag är jag
övertygad om att han
skulle engagera sig i flyk-
ting- och asylfrågor."*

Svante Nordin
är professor i idé-
och lärdoms historia i
Lund. Han utkommer
snart med boken
*Winston Churchill
och den brittiska
världsordningens fall.*

”Tag ifrån mig allt – bara inte mitt tungsinne!”

Søren Kierkegaard – som i år skulle ha fyllt 200 – lämnade nästan aldrig Köpenhamn. Efter hans död har hans namn blivit känt över hela världen. Vad gör denne otidsenlige tänkare så aktuell?

Av Svante Nordin

När tvåhundraårsminnet av H C Andersens födelse firades för några år sedan kom man i Köpenhamn på att markera de gator där sago-diktaren rört sig under livstiden med målade fotavtryck. Jag har inte kunnat se att något liknande företagits när man nu firar tvåhundraårsjubileet för den vid sidan av Andersen mest världsberömda danske författaren, Søren Kierkegaard. Hade man valt att markera de båda celebriteternas fotspår samtidigt i olika färger skulle man kunnat se i hur hög utsträckning de korsade varandra. Andersen och Kierkegaard trampade samma Köpenhamngator upp och ned med den skillnaden att Kierkegaard var en än mera inbiten köpenhamnare och Köpenhamnsflanör. I motsats till Andersen lämnade han sällan staden för några längre resor utanför dess hank och stör. Kierkegaard gjorde i sin ungdom en snabb visit till Sverige (Kullahalvön), ett land som Andersen upprepade gånger besökte. Han för några gånger till Berlin, bland annat för att höra filosofen Schelling föreläsa. Annars stannade han i Köpenhamn med korta utflykter, ofta företagna i droska, i dess omgivningar.

Ändå lamenterade denne urköpenhamnare ofta över sin stad. Till kung Kristian VIII klagade Kierkegaard över hur eländigt det är ”att vara ett geni i en köpstad”. Köpenhamn, som under hans livstid växte från ca 100 000 invånare till ca 130 000, var både för stort och för litet. Kierkegaard skrev:

”I dette Land er der kun én By, men den er ogsaa hele Landet så kisteglad over, uagtet det kun er en Købstad. Den hedder Kjøbenhavn.”

Ingen stad i världen kunde demoralisera i lika hög grad som Köpenhamn, framhöll han. Det berodde

på att invånarna i Köpenhamn inte behövde jämföra sig med invånarna i andra danska städer. Danmark hade ju noga taget bara en stad, Köpenhamn. Eller kanske bättre – Köpenhamn hade Danmark. Ingen-ting fanns som kunde lära köpenhamnarna ödmjukhet eller få dem att se sig själva med andras ögon.

Samtidigt var det en småstad där alla kände alla och skvallrade om alla. Långt innan Kierkegaard blev berömd för sitt författarskap blev han berömd för sina byxor. Georg Brandes har berättat om detta i sin lysande Kierkegaardsbiografi från 1877. Första gången han hörde talas om filosofen, skriver han där, var när han som barn inte stoppat ned sina byxben ordentligt i stövelskaften och barnjungfrun i skarp ton yttrade: ”Søren Kierkegaard!” Det var en reminiscens från karikatyrteckningarna av Kierkegaard i tidningen *Corsaren*, del i en förföljelse som höll på att driva den stackars filosofen till vansinne. Gatuoriginalet hånades för sitt excentriska utseende och sin slarviga klädsel med ena byxbenet kortare än det andra, han som nog hellre hade sett sig som dandy och elegant, ”en man klädd enligt modet, som bar glasögon och rökte cigarr”.

Vilka platser i Köpenhamn var det då som Kierkegaard framför allt frekventerade och vilken var hans egen plats i ”guldålderns” danska kultur, en kultur som frodades i denna stad där alla kända varandra och där till och med fiendskaperna hade en intimitet som i få andra europeiska huvudstäder? Det är teman som diskuteras i *The Oxford Handbook of Kierkegaard* som kommit ut lagom till hundraårsminnet, utgiven av John Lippitt och George Pattison. Författarna till 29 artiklar om olika aspekter av föremålets liv och tänkande är hämtad från den rika och växande internationella forskningen kring Skandinavien's ende verkligt världsberömda filosof. Kärnan utgörs av de fors-

Søren Kierkegaard.

FOTO: THE GRANGER COLLECTION/SCANPIX

kare som är knutna till det forskningscentrum för Kierkegaardstudier som grundades i Köpenhamn 1994 och som sedan 1997 ger ut Søren Kierkegaards Skrifter i ny kritisk och rikt kommenterad utgåva. Den skall omfatta femtiofem volymer och beräknas slutföras jubileumsåret.

The Oxford Handbook of Kierkegaard, som på ett förtjänstfullt och behändigt sätt sammanfattar forskningens resultat och undersökningsmetoder, är uppdelad i tre avdelningar varav den första handlar om Kierkegaards idémiljö, den andra om viktiga teman i hans författarskap och den tredje om hans senare inflytande.

Pattisons "Kierkegaard and Copenhagen" hör givetvis till den första avdelningen. Det gör också Bruce H Kirmmses "Kierkegaard and the End of the Danish Golden Age", ett tema som uppsatsförfattare tidigare ägnat en hel bok (*Kierkegaard and Golden Age Denmark*).

Vilken var Kierkegaards köpenhamnska topografi? Pattison nämner Tivoli som öppnades sommaren 1843 strax efter publiceringen av Kierkegaards första mästerverk *Antingen-Eller*. "De som älskar Tivoli", heter det på ett ställe i tänkarens skrifter, "bryr sig föga om evigheten." Detta är ett ständigt tema i Kierkegaards Köpenhamnsbild-

"Att offra sig själv, att offra den älskade på grund av en befallning vars orimlighet och bestialiska grymhet måste stå klar för alla – det är tro. Sådan var Kierkegaards övertygelse."

ringar. Det intensiva utbudet av nöjen och förströelser i huvudstaden drog uppmärksamheten bort från det inre livet, från det väsentliga. Østergade/Strøget, där Kierkegaards förförare försöker dra till sig de unga damernas blickar, spelar en liknande roll som de eleganta Tivoliträdgårdarna. Ett nöjespalats var också Det kongelige Teater vid Kongens Nytorv. Där fanns primadonnan Johanne Luise Heiberg, mycket beundrad av Kierkegaard (liksom för övrigt av Andersen).

Som centrum i Kierkegaards Köpenhamn pekar Pattison emellertid ut Vor Frue Kirke i det gamla universitetsområdet: "Kierkegaard levde nästan hela sitt liv inom en kilometers radie från Vor Frue Kirke." Där skulle han också sluta sitt liv. Åtminstone skulle hans begravningsceremoni komma att äga rum där i november 1855 under stor tillströmning och med Sørenns bror Peter Christian som talare på väg mot den sista vilan i familjegraven på Assistentskyrkogården.

I Vor Frue Kirke hölls knappt två år tidigare, i januari 1854, ett annat viktigt minnestal. Det gällde biskopen i Vor Frue Kirke, Jakob Peter Mynster, i ungdomen Sørenns mentor och familjesjälsoörjare. Den som höll talet var teologiprofes- >>

sorn vid Köpenhamns universitet, H L Martensen. Både talaren och de döde hörde till samhällets stöttepelare. Mynster var en av den danska kyrkans främsta män. Martensen var den kanske främste företrädaren för den hegelianska teologi som härskade vid det köpenhamnska lärosätet, där Kierkegaard själv en gång blivit magister.

Nu talade Martensen om Mynster som ett "sanningsvittne". Detta väckte Kierkegaards vrede och blev utgångspunkten för hans furiösa angrepp mot den danska kyrkan och dess prästerskap, den berömda "kyrkostormen". Kärnpunkten var att ett "sanningsvittne", som Kierkegaard tolkade saken, var en som lidit för sanningen. Men Mynster hade inte lidit för kristendomen. Han hade visserligen tagit korset på sig, men bara biskopskorset, onekligen något helt annat än Kristi kors. Lidande hade inte varit hans sak utan makt, inflytande och välmåga. Mynster hade överhuvud inte predikat den kristna sanningen utan kompromissat med tidens makter. Däri liknade han hela den samtida danska kyrkan med dess präster, biskopar och teologer. Hegel hade varit en kompromissernas filosof, alltid redo till en vis syn, till ett både-och. Kierkegaard förkunnade ett antingen-eller. Han var en tänkare som utmärkte sig för skoningslös radikalitet.

Hur är det möjligt att Kierkegaards tänkande fortfarande fascinerar oss? Berättelsen om hans postuma inflytande, som återges i flera

av uppsatserna i *The Oxford Handbook of Kierkegaard*, är i sig en spännande historia. Köpenhamnsflanören, som tillbringade sitt liv inom en kilometers omkrets av Vor Frue Kirke, och som skrev på det lilla språket danska, skulle med tiden få ett globalt inflytande. Inte genast som H C Andersen, vilken blev världsberömd redan under sin livstid. Men fram emot sekelskiftet 1900 när hans verk översattes till tyska

av österrikaren Theodor Haecker började hans stora internationella rykte ta fart. När han sedan inspirerade tänkare som Martin Heidegger, Karl Barth och Jean-Paul Sartre var han på väg mot att betraktas som ett av de verkligt stora internationella namnen i filosofins och teologins historia.

Ibland kan man förundras över skaran av beundrare. Hur kunde till exempel den svenske filosofen Ingemar Hedenius, känd

framför allt som militant ateist, förklara att Kierkegaard var Skandinavens utan jämförelse störste författare? Hedenius undrade själv över detta. Kierkegaards budskap sammanföll som han såg det med kristendomen i dess mest grymma och orimliga form. Ändå var just denna kristna förkunnelse kärnan i vad Hedenius kallade "Kierkegaardupplevelsen", vilken bestod i att man "gör sig förtrogen med denna spökvärld och där träffas av hans förkunnelse om det helas innersta mening".

Onekligen är det egendomligt. Kierkegaard förefaller på något vis

*"Långt innan Kierkegaard
blev berömd för sitt
författarskap blev han
berömd för sina byxor."*

Tivoli i Köpenhamn störde Kierkegaard.

FOTO: HEATHERONHERTRAVELS/CC BY/FLICKR

mera modern än samtida filosofer och teologer som Hegel, Schleiermacher eller Grundtvig, även om man kan tycka att deras budskap från modern synpunkt är långt mera resonabelt än hans. Kierkegaard ter sig modern i sitt kompromisslösa förkastande av det moderna, i sin uppgörelse med kristen humanism och med varje försök att luckra upp religionens mest frånstötande dogmer. Hans betraktelser över Abrahams fromma människooffer av sonen Isak är klassisk. Frukten och bävan, utan dagtingan, är vad han predikade.

En del av moderniteten ligger väl i det som den utmärkte svenske Kierkegaardforskaren, Lars Bejerholm, ägnade en avhandling – ”meddelelsen dialektik”.

Kierkegaard utvecklade ett polyfont författarskap, en kör för många röster. Han skrev under pseudonymer, som inte var avsedda att lura någon men som representerade olika stadier på livets väg, olika perspektiv på vår tillvaro, olika trappsteg, om man så vill, på den frälsningens trappa som leder till paradiset. Den som en gång vandrat in i labyrinten hittar inte så lätt ut, även om handböckerna vill tillhandahålla ariadnetråden. Men för Kierkegaard fanns ingen rak väg till himlens port, åtminstone inte för den moderna bildade människan. Hon måste lära sig övervinna hela samtidens sekulariserade och humanistiska kultur innan hon var redo för Gud.

Det är om Gud Kierkegaard vill tala. Men samtidigt talar han ständigt om sig själv, detta på ett sätt som ibland kan verka nästa blasfemiskt. När han skriver om Bibelns berättelser sålunda, något som Paul Martens påminner oss om i uppsatsen ”Kierkegaard and the Bible”.

Tag bara det mest berömda exemplet ur *Frukten och bävan*. Där handlar det om hur Herren befäller Abraham att resa till Moria land och där med kniven i hand offra sin älskade son Isak till hans ära. Det är en djup och skakande berättelse om den fromme som utan att tveka blir mördare när Gud så befäller. Men för Kierkegaard handlar den också om hans egen relation till hans älskade Regine Olsen, hans trolövade som han måste bryta med därför att lydnaden mot Gud måste gå före.

Det finns en paradox i detta att Kierkegaards författarskap i så hög grad är självbiografiskt. Dels därför att hans liv var händelsefattigt. Det innehöll egentligen bara en episod, en förlovning som aldrig ledde till äktenskap. Och dessutom en incident som inte gällde Søren Kierkegaard själv utan hans far. Därtill kom att båda dessa fattiga händelser mera förefaller vara myt än verklighet. Ingen – inte heller författarna till *The Oxford Handbook of Kierkegaard* – han kunnat bringa någon riktig reda i vad det här handlade om. Det rör sig om utpräglade mystifikationer.

Vad Søren Kierkegaard talat om som ”den stora jordbävningen” inträffade när han fick reda på att en förbannelse vilade över familjen på grund av en försyndelse som hans far gjort sig skyldig till. Vilken var denna försyndelse?

Den vanligaste versionen går ut på att fadern, Michael Peder sen Kierkegaard, en gång som tolvårig vallpojke, driven till förtvivlan av kyla och ensamhet, skulle ha klivit upp på en kulle och förbannat Gud. Gud skulle ha hämnats genom att förföl-

ja inte bara fadern utan hela hans familj med skoningslös straffdom. Men andra tolkningsmöjligheter står också öppna. Kanske fanns där något äktenskapligt snedsprång eller annan oegentlighet i faderns vuxna liv.

Mystiken tättnar när man betänker att faderns bana åtminstone till det yttre var utomordentligt framgångsrik. Han hade stor framgång i affärer, blev en ansedd man och gav sönerna ett arv som i Sørens fall höll honom försörjd på angenäm nivå livet igenom. Inte heller sönerna förefaller egentligen ha varit nämnvärt drabbade av den bibliska förbannelsen. Sørens bror Peter Christian blev biskop och en stor man inom den danska kyrkan.

Möjligen kan man tolka det hela därhän att förbannelsen helt enkelt var det tungsinne som Søren kan ha ärvt från fadern. Men även i så fall rörde det sig om en så att säga blandad förbannelse. ”Tag ifrån mig allt – bara inte mitt tungsinne!” brukade Søren säga. Det var tungsinnet, svartsynen som var källan till författarskapet.

Lika oklar är berättelsen om förlovningen med Regine Olsen som skall ha varat 13 månader från september 1840 till oktober 1841, när Kierkegaard lämnade ringen tillbaka. Varför fann han det omöjligt att gifta sig? Själv hänvisade han gärna till släktförbannelsen. Gud kunde inte vilja att han skulle bli lycklig, Gud måste tvärtom kräva ett offer. Eller fanns, som en del biografer föreslagit, en fysisk defekt hos den blivande brudgummen, en sexuell oförmåga? Eller var det kanske så, som Regine själv lär ha förmodat, att han offrade henne för sitt filosofisk-teologiska författarskap? Arvet från fadern räckte för en ungar, men med en familj att försörja skulle Kierkegaard ha varit tvungen att skaffa sig ett yrkesarbete och kanske uppgå ett författarskap som inte inbringade några inkomster. Eftervärlden tvekar. Själva idén om Søren Kierkegaard omgiven av hustru och blomstrand barnaskara förefaller så orimlig att man ryggat tillbaka.

Ytterligare komplikationer tillförs genom Kierkegaards utförliga, invecklade och motsägelsefyllda berättelser om hur han gått till väga vid själva brytningen av

förlovningen. Med utstuderad grymhet – eller möjligen utstuderad finkänslighet – skulle han ha provocerat fram en brytning genom att uppträda avvisande och oförskämt.

Dock finns det ingen tvekan om vilken tolkning av förloppet som mest tilltalade den olycklige. Det måste givetvis vara den religiösa tolkningen.

Att offra sig själv, att offra den älskade på grund av en befallning vars orimlighet och bestialiska grymhet måste stå klar för alla – det är tro. Sådan var Kierkegaards övertygelse. Om den vittnade om genialitet eller om galenskap förmådde han själv inte säga. Vad som är oomtvistligt är att den låg till grund för ett sållsamt författarskap där Köpenhamn är Moria land och där Moria land är Köpenhamn.

Om sitt födelseår har Kierkegaard skrivit:

”Jag föddes 1813, året för statsbankrutten, då så många andra världslösa sedlar sattes i omlopp.”

Tvåhundra år senare är det andra länder än Danmark som hotas av statsbankrutt. Och Kierkegaard har visat sig vara en långt ifrån värdelös sedel. I stället är han utgångspunkten för en hel liten industri av forskning och utgivning. Det bland annat bär *The Oxford Handbook of Kierkegaard* vittnesbörd om. ✨

Teckning av Kierkegaard.

FOTO: THE GRANGER COLLECTION/SCANPIX

”Ingen stad i världen kunde demoralisera i lika hög grad som Köpenhamn, framhöll han.”

Outsider och Nobelpriskandidat

64 Per Klingberg presenterar Tadeusz Rózewicz.

En dramatisk fullträff

66 Roland Lysell har besökt ett tyskt teaterjubiläum.

Ett rikare förflutet

68 Kristoffer Leandoer imponeras av Roberto Calosso.

Krönika

70 Theodore Dalrymple om makt.

Notiser

71 Faktoider, deckare och kåserier.

LITTERATUR

Den narcissistiske regimkritikern

Den ryske författaren Eduard Limonov väckte entusiasm genom sin förmåga att provocera. När han öppet stödde antidemokratiska ideologier fastnade dock skrattet i halsen. Om detta skriver **Maxim Grigoriev**.

EDUARD LIMONOV, nyss fyllda sjuttio, är i dag en rysk superstjärna. Societetslejon, bästsäljande författare vars böcker har egna hyllor i de större boklådorna, klädsamt radikal VIP-gäst på regimkritiska *Eko Moskvas* fester. Varannan månad arrangerar han demonstratio-

ner där han leds bort av polisen. För ett par år sedan bildade han inför ett av de många icke-valen en koalition mot Putin tillsammans med liberalerna Kasparov och Kasjanov.

År 2011 fick hans ställning som politisk och litterär profil sin ultimata bekräftelse.

Limonov demonstrerar.

FOTO: SERGEJ KARPUCHIN/REUTERS/SCANPIX

Då utkom i Frankrike en bok av Emmanuel Carrère med den koncisa titeln *Limonov* och belönades samma år med Renaudotpriset. I följ publicerades boken i Ryssland och rättigheterna lär vara sålda till över tjugo länder. Nästa år planeras den dessutom att filmatiseras av den italienske regissören Saverio Costanzo.

Prix Renaudot skall egentligen endast gå till romaner, men boken är en sådan bara till namnet. Snarare rör det sig om en vidlyftig biografisk essä, ibland närmast journalistisk i sin enkelhet. Den är skriven för en publik som hunnit glömma denne märklige man, vars franska stjärna lyste som starkast på 80-talet men sedan dess hunnit dala betänkligt. Genom att ständigt kontrastera Limonov och all uppståndelse som denne har väckt genom åren mot den blandning av fascination och avsky som han väcker hos författaren, lyckas Carrère teckna ett lite annorlunda porträtt än det som Limonov själv lagt fram i sina romaner.

Det är nämligen inte lätt att skriva om Limonov. Med sina många självbiografiska böcker har han redan gjort sitt liv till en myt och sitt främsta, i viss mening en-

da litterära ämne. Betraktar man biografier som spänningslektyr har han nog varit sin egen bästa levnadstecknare. Sedan romandebuten 1979 med den skandalösa *It's me, Eddie* har han systematiskt avhandlat varje period i sitt omtumlande liv, inte sällan på en njutbart lakonisk, pregnant prosa som för tankarna till en blandning av Ernest Hemingway och Charles Bukowski, med en liten dos Henry Miller därtill.

På tyska fick denna första narcissistiska stridsskrift titeln *Fuck off, America* och när den häromåret sattes upp på Volksbühne i Berlin kunde man fortfarande läsa hur amerikanska medelklassturer upprördes i bloggarna. I den vrider och vänder Limonov på rollen som "otacksam invandrare" och gör allt för att bita den hand som föder honom. Västliberalismen är, menar han, minst lika förtryckande som den Sovjetmakt som förvisat honom – fast på ett subtilare sätt.

BOKEN MOTTOGS FÖRSTÅS negativt av såväl liberala amerikaner som Sovjetemigranter. Du skämmer ut oss, viskade de senare. Förutom fatigdomsromantiska beskrivningar av bohemlivet i sjuttiotallets New York, som på den tiden fortfarande var "på riktigt", innehåller romanen också en rörande kärlekshistoria. Berättarjaget är besatt av den instabila ryska femme fatale-gestalten Elena, som lämnar honom om och om igen. Eddie är trött på att leva upp till mansrollen. Hur är det att vara henne? Nu vill han bli en kvinna. Hur kände hon, till exempel, när han tog henne bakifrån?

Den homosexuella sejouren, som subtilt antyds i den franska titeln, går också på samma linje: han längtar efter att bli omhändertagen såsom han anser att endast en kvinna blir. Natten slutar i en gränd, där han efter ett passionerat beskrivet samlag med en välbyggd svart hemlös sjunker gråtande ihop i armarna på honom, medan mannen viskar "my baby, my baby". Första och andra vågens Sovjetemigranter, vars sexualmoral kom raka vägen från Tolstoj, kände sig nog lite främmande inför det här. Fransmännen däremot var överförtjusta.

Den homosexuella sejouren, som subtilt antyds i den franska titeln, går också på samma linje: han längtar efter att bli omhändertagen såsom han anser att endast en kvinna blir. Natten slutar i en gränd, där han efter ett passionerat beskrivet samlag med en välbyggd svart hemlös sjunker gråtande ihop i armarna på honom, medan mannen viskar "my baby, my baby". Första och andra vågens Sovjetemigranter, vars sexualmoral kom raka vägen från Tolstoj, kände sig nog lite främmande inför det här. Fransmännen däremot var överförtjusta.

EFTER DENNA FÖRSTA relativa succé följde de självbiografiska romanerna en efter en. Han täckte in sin barndom och uppväxt i Ukraina, där han beblandade sig med lokala gatugång och bevittnade en gängvåldtäkt. Sedan berättade han om hur han beslutade sig för att bli poet och utnämnde Brod-

sky till sin stora förebild och motståndare – för att denne redan var allt han så gärna ville bli. Efter den första bokens framgångar i början av 80-talet flyttade han till Paris, och också de åren blev sedermera till böcker.

Fram till 90-talet är hans liv kantat av pikanta anekdoter i sannskyldig *agent provocateur*-anda. I Paris dyker han upp på nattklubbar i Röda armé-uniform, kan dricka hur mycket som helst utan att bli full och har alltid något fräckt att säga. Barn till det franska etablissemangen älskar honom: han är postmodern punk på riktigt. 1986 figureerar han på franska Cosmopolitans topplista över fyrtio ledande franska kulturpersonligheter och en rad framstående kulturarbetare skriver under en petition för att förläna honom franskt medborgarskap.

Kärlekssagan mellan honom och de franska akademikerbarnen får emellertid ett abrupt slut. Under krigen på Balkan åker han plötsligt och låter sig fotograferas med krigsförbrytare i Serbien. Här gör Carrère halt och skriver att han nästan gav upp arbetet med sin bok. I ett försök att rädda ämnet anmärker han att hans antihjälte på

dess inspelningar ändå snarare framstår som en patetisk liten grabb som försöker verka cool, snarare än någon regelrätt krigsförbrytare.

När Limonov återvänder till Ryssland efter Sovjets fall startar han ett parti som får det lite underligt klingande namnet Nationalbol-

sjevikerna och använder sig av en suggestiv blandning av kommunistisk och fascistisk symbolik. Någonstans här slutar det att vara punkigt och blir istället kanske lite väl verkligt, det vill säga smaklöst. Punkarna må ha ropat att man ska döda drottningen och äta upp sina barn, men de menade väl inte allvar? Medan medelklassrebellerna växer upp, anammar akademiska moralvärden och kör Toyota, följer Limonov den klassiskt ryska traditionen och går ett steg för långt.

HANS PARTI FÖRVANDLAS till ett slags underjordisk intellektuell struktur som drar till sig alla marginaliserade krafter, från tonårspoeter och konstnärer till anarkister och nynazister. I partilokalerna, naturligtvis belägna i källare, diskuterar man tjugotalssavantgarde, anti-tsaristisk terrorism och postmodern teori samtidigt som man tillverkar sprängmedel och super sig redlöst fulla. Den som vill skulle utan problem kunna se hela denna halvunderjordiska institution, numera förbjuden, som ett konstprojekt i sig.

Kanske hade den också stannat där, om inte den ryska staten tagit den på allvar. När Limonov ger sig av till Altaj för att i bästa >>

Putins enda politiska budskap är han själv. Limonovs enda litterära motiv är hans eget liv.

manliga kamratskapsanda campa några månader med yngre partimedlemmar, stormas en dag hans tält av ryska säkerhetsstyrkor. Han anklagas till sist för försök till statskupp i Kazakstan. Fängelset hägrar – och det är kanske det bästa som hänt honom.

NÄR HAN KOMMER UT är han inte längre någon suspekt antihjälte utan en martyr och förebild. Hans förbudna parti har accepterats som det enda som bjöd Putin motstånd redan från början. Medlemmarna – som ständigt och oftast orätmätigt anklagas för allehanda dåd – försvaras av sådana moraliskt oantastliga auktoriteter och medborgarrättskämpar som Anna Politkovskaja och Jelena Bonner, Nobelpristagaren Sacharovs änka. Flera av de före detta medlemmarna har gått och blivit framstående författare, som Zachar Prilepin.

Vid det här laget nalkas bokens epilog och man undrar om Carrère alls skall lyckas kasta något nytt ljus över sitt ämne. Större delen av boken har han mest återberättat gamla anekdoter, varav de flesta kommer direkt ur Limonovs egna romaner. Intressantare blir det när han drar paralleller till Putin.

Putin ärtio år yngre än Limonov, men båda växte de upp under liknande, enkla förhållanden och hade fäder i säkerhetstjänsten. Båda fostrades i kärlek till segern i andra världskriget och stoltheten över den skräck som KGB injagade i väst. Båda fraterniserade med gatugängen, men drog sig ur i tid: Limonov fann sin tillflykt i poesin, Putin genom att sammanbitet träna judo. Båda ser Sovjetunionens fall som en av de största geopolitiska tragedierna i vår tid. För att klara sig i början av det kaotiskt nyliberala 90-talet, då unga skrupelfria spekulanter som Chodorkovskij delade stormaktens rikedomar mellan sig, lär Putin ett tag ha kört svarttaxi. Limonov fick sin beskärda del av förnedring när han arbetade som betjänt eller sydde byxor och klänningar åt modemedvetna dissidenter. Båda är osentimentala när det gäller människolivets pris, de tror på den råa styrkan och låter sig gärna fotograferas med bar överkropp och gevärr. Båda har de, med något slags mobboffers förbittring, slagits hårt och hänsynslöst för att vinna den respekt de inte tidigare åtnjutit.

DET FINNS NÅGOT av ett mindervärdeskomplex i de bådas västhat. Ni är också hycklare, ropar de om och om igen – men hycklarna vägrar lyssna. Speglade i varandra framträdde dessa två karaktärer oväntat klart. Bakom uniformen, pratet om nationens intresse och krigslustan, finns en sak gemensam: ett lättsårat manligt jag, överkänsligt för förnedring och övertygat om sin egen utvaldhed.

Putins enda politiska budskap är han själv. Limonovs enda litterära motiv är hans eget liv. Politiker utan politik, författare utan litteratur. Två postmoderna sidor av samma moderna Ryssland. ✿

LITTERATUR

Outsider och Nobelpriskandidat

Liksom för många andra polska författare blev andra världskriget en avgörande upplevelse för Tadeusz Różewicz. Det grundlade en motvilja mot allt skönspråk. Det skriver **Per Klingberg**.

I DEN POLSKA LITTERATUREN är Tadeusz Różewicz (f 1921) både att betrakta som en insider och en outsider. Insider i bemärkelsen att han relativt tidigt kom att erövra internationell berömmelse och uppskattning, inte minst i 1960-talets Sverige där nyenkelhetens företrädare i honom fann en föregångsman. Denna framskjutna position har Różewicz varit lyckosam och begåvad nog att behålla genom decennierna och gällde länge för Nobelpriskandidat.

Så, undrar nu vän av ordning, vari består outsiderskapet för en sådan uppburin författare? Kan-ske i en ohjälplig förmåga att gå i otakt med sin polska samtid och ofta komma på kant med de vedertagna sanningarna om hur poesi skall se ut och vad en poets uppdrag egentligen är. Likt de andra poeterna i sin generation är hans skrivande redan från början präglad av andra världskriget och den moraliska kollaps det innebar. Hos den unge författaren blev en nedmontering av det poetiska skönspråket och en extrem motvilja mot allt som andades metafysik nödvändig för att dikt alls skulle låta sig skrivas efter katastrofen.

Det var en stil som inbjöd till imitation men också till irritation. När den inflytelserike kollegan och mer idealistiskt lagde Czesław Miłosz skrev sin polska litteraturhistoria tillerkände han Różewicz en central plats bland de samtida, samtidigt som han tydligt distanserade sig från de inslag som tycktes honom präglade av nihilism och en förkärlek för det groteska. Och när motsättningar mellan folk och

regim härldnade under den kommunistiska eran gällde Różewicz i mångas ögon för en anmärkningsvärt apolitisk författare – han skrev varken politiska protestdikt eller undertecknade några manifest. För de många författare som bjöd regimen intellektuellt motstånd tedde sig denna attityd som en provocerande apati – samtidigt som man varken kunde eller ville förneka att det rörde sig om en stor poet.

Slavisten Leonard Neuger erbjuder oss i sitt förord till den fylliga översättningsvolymen *Regio/Relief* (1996) ett belysande exempel på

I den polska litteraturen är Tadeusz Różewicz (f 1921) både att betrakta som en insider och en outsider.

hur en sådan klivenhet kunde ta sig uttryck. Samtidigt som litteraturtidningen *Poesi* vid sjuttioalets början gav Różewicz Poeternas pris så valde man att också publicera juryns omdömen om dennes författarskap. En kritiker framhöll att poeten hade visat "en komprometterande

poetisk dövhed" gentemot det politiska skeendet i landet. Den yngre kollegan Adam Zagajewski, som under sjuttioalet spelade rollen av arg ung man i den polska kulturvärlden, framhöll å ena sidan att Różewicz uppenbart var den största poeten bosatt i nationen – för att därefter ursinnigt attackera inslagen av "självalld dandehedonism" i författarskapet.

IDAG HAR DET GÅTT ÖVER tjugo år sedan Polen befriades från kommunismen och vad gäller den politiska laddningen ter sig de två författarnas roller fullständigt ombytta, åtminstone för en utomstående betraktare. Medan Zagajewski numera viger en rätt betydande del av sin ofta lysande poesi åt ett stillsamt botaniserande

Tadeusz Rózewicz.

FOTO: ELA LEMPP/STORK PRESS

i minnesbilder och den europeiska kulturhistorien framstår dikterna i *recycling* som extremt samhälls- och samtidstillvända – och kanske också politiskt laddade. (Irena Grönberg och Tomas Håkanson har översatt *recycling*, som är det senaste dikturvalet av Rózewicz på svenska.)

Nu är det dock inte fråga om någon senkommen förändring i Rózewicz poetik; sna-

rare är det tiden och ett förändrat samhällsklimat som har synliggjort en viss ådra i författarskapet. Rózewicz har alltid varit avog mot idén om poeten som romantisk förkunnare – och har följaktligen heller aldrig framträtt som intellektuell auktoritet i den polska offentligheten. När han så bröt mot den stridbara och ansvarstagande författarroll samtiden förväntade sig att po-

eten skulle spela blev det möjligen också svårt att uppfatta i hur hög grad hans dikter hade ett politiskt innehåll. Inte i bemärkelsen att det skulle röra sig om en de uppbyggliga budskapens plakatpoesi, men väl genom att dikterna beslutsamt satte fingret på samtidens ömmare punkter.

ALLTSEDAN SEXTIOTALET HAR Rózewicz skrivit en typ av allomfamnande långdikter, vidöppna för alltifrån existentiella funderingar till gatulivets bråte och larm – i *recycling* bjuds läsaren på flera dikter i denna genre och de utgör också samlingens höjdpunkter. I maniskt pladdrande dikter släpar poeten in så väl galna ko-sjukan, för-intelserevisionister, ett allt ymnigare bokstavsdiagnostiserande av barn, hemlösa och kommersialismens fulare biverkningar – som glatt får samsas bredvid reklamjinglar, utdrag ur kontaktannonser, infogade Ovidius- och Goethecitater och det förundrade konstaterandet att poeten har "levt länge nog/för att få se chattar/bloggar/snabel-a:n portaler". Det hela resulterar i ett sammelsurium. Men där finns värme och patos, något som blir som allra tydligast när den äldre författaren i några dikter återvänder till den centrala smärtpunkten i sitt skrivande – andra världskrigets barbari och nazisternas industriella massmördande.

I långdikten "professorns pennkniv" är det både fråga om att syna det egna verket, modernitetskritik och en oroad samtidsdiagnos. Genom att återanvända – numera klassiska – diktrader från den egna femtiotalproduktionen men i ett nytt sammanhang sätter han in det egna lidandet i en större kontext. I dikten befinner sig den unge poeten Rózewicz i en tågvagn där han samtalar med en ung flicka. Han mumlar fram några diktrader innan han stiger av. Henne är det inte förunnat att lämna kupén – hon är judinna och tåget är på väg mot Auschwitz. Senare noterar den äldre poeten att tåget för en yngre generation har blivit till ett orörligt stenmonument, ett stycke historia, men betonar också att "det står/vid avgrunden" och "om det får fart av hatfyllda/skrik/från rasister/nationalister/fundamentalister/ska det rasa ner över mänskligheten/som en lavin/nej inte över 'mänskligheten'!/över människan". De sista raderna, där poeten irriterat river ner sin egen abstraktion för att ersätta den med något mer konkret och påtagligt, är en typisk vändning.

DET FINNS FÅ KLASSISKT SKÖNA diktrader i *recycling*, men förmodligen låter sig Rózewicz ärenden inte formuleras på något annat sätt än genom kaotisk kakofoni. Eller som poeten själv frågar sig i titeldikten: "kan man inte säga samma sak/i en japansk haiku? Nej det går inte." ❀

En dramatisk fullträff

På Theatertreffen i Berlin spelas varje år de bästa tyskspråkiga pjäserna. I år arrangerades den för femtionde gången. **Roland Lysell** var där.

ÅR 1964, Knappt tre år efter att muren byggdes, utsåg en kritikerjury säsongens tio bästa tyskspråkiga teaterföreställningar för en festival i Fritz Bornemanns nybyggda betong- och glaskoloss under kastanjerna vid Schaperstrasse i Berlin. I maj i år arrangerades denna Theatertreffen för femtionde gången, med vederbörlig festivitas.

Sedan Michael Thalheimers tolkning av Molnárs *Liliom* visades 2001 tillhör den nu 48-årige regissören de återkommande gästerna. Hans *Medea*, en produktion från Schauspiel Frankfurt, fick inleda 2013 års Theatertreffen. Thalheimers minimalism hålls nu inom gränser, så att den exakta rytmen och skuggspelet förenas med arkaisk högstämndhet och förtvivlade affektuttryck och han undviker de excesser i blod och flasköl som präglade hans *Orestien* på Deutsches Theater 2006.

Den väldiga scenen är mörklagd under första timmen och spelytan är golvet, utom för *Medea* som spelar på en horisontell hylla i fonden några meter upp. Amman (Josefin Platt) gör entré från vänstersidan och kämpar sig långsamt fram på koturner till scenens fond. Hennes skugga i en spotlight liknar en fågels. Kraftfältet är språket och *Medeas* första djuriska jammerskri visar hur det bottnar i affekter.

Iscensättningen är dramaturgiskt glasklar. Man avstår från det enklaste, nämligen att bygga på motsättningen mellan grekiskt och orientaliskt. Man vill även undvika att som Edith Clever 1996 lyfta fram *Medea* som magikunnig halvgudinna – hon är ju solens barnbarn och Hekates prästinna. I stället läser man pjäsen i ljuset av aristoteliska resonemang om affekter, vilka tycks komma utifrån och förvirra den vanligtvis förnuftsstyrda människan. Constanze Beckers *Medea* kan alltså se klart och avsky sitt brott samtidigt som hon utför detta, styrd av destruktiva krafter som hon inte förmår behärska.

Kritiker har med rätta höjt Beckers prestation till skyarna. Hennes gestaltning är skrovlig, skärande och primitiv, aldrig subtilt vacker. Ofta är hon hopkrupen eller sträcker händerna längs väggen. Hennes mimik uttrycker snabba skiften mellan utsatthet och hämndlystet hat och i ett ögonblick kan den vilt attackerande kränkta

hustrun förvandlas till en lögnerska så lissmande inställsam att kung Kreon och maken Jason tror på henne när hon uppenbart lurar dem; Jason bedrar hon med ett handslag. Om psykologi är det aldrig fråga – utan känslorna gestaltas som groteskt expressiva gester, lika ytliga som den svarta ögonskugga och de röda tårar som sitter fastsminkade på *Medeas* kinder till dess att barnmordet genomförs.

NÄR MEDEA VÄL BESLUTAT SIG och lockat Jason till sig för att låtsas sluta fred skjuts fondväggen fram mot publiken och ljuset blir teaterns normalintensiva. Magnifik är den sista dialogen med Jason (Marc-Oliver Schulze) när hon uttalar sin förbannelse över honom efter mordet. Han har då förvandlats från en ängslig småborgare i blå sammetskostym till en människospillra med sot i ansiktet och klädseln upplöst – han har ju röjt upp efter den slottsbrand *Medeas* gift förorsakat. Drakvagnen har Thalheimer tagit bort, så *Medea* kliver samlad och svartklädd över Jasons skälvan-

Lina Beckmanns tolkning av symbiosen av barnlöshetens smärta och självhävdelens kamplust hos fru John är enastående och hjärtskärande.

de kropp. Medan de övriga männen nästan reducerats till fragment förläns Jason genom sin kärlek till de barn som dödas en märklig humanitet. Kören av korintiska kvinnor förkroppsligas medvetet återhållet av en enda aktris, Bettina Hoppe.

Festivalens succé blev Karin Henkels tolkning av Gerhart Hauptmanns *Die Ratten* från Schauspiel Köln. Pjäsen från 1911, som utspelas i en hyreskasern i Berlin, är en säregen kombination av naturalistiskt sorgespel med komediartad diskussion av teaterns villkor med före detta teaterdirektör

Hassenreuter i centrum. Den barnlösa fru John tilltvingar sig den utarmade polska tjänsteflickan Piperkarckas nyfödde oäkta son; när pjäsen är slut är Piperkarcka mördad och fru John har begått självmord.

HENKELS FÖR SAMTIDA tysk teater typiska konstgrepp är här sällsynt lyckat. När publiken kommer in sopar en aktör scengolvet och strax rullas klädförrådet fram och skådespelarna letar upp lämpliga kostymer och extrakroppsdelar. Mest magnifik är Michael Weber i polisuniform med pickelhuv, vit tyllkjol och småningom röd elgitarr. Rollerna är fyndigt dubblade så att exempelvis Lena Schwarz expressivt tolkar den gravida utblottade Piperkarckas livsångest, men även den teatraliskt lättsinniga teaterdirektörsdottern Walburgas sjäpighet. Jan-Peter Kampwirth imponerar både som fru Johns slemmige småkriminelle broder Bruno och den före detta teologistudenten Erich Spitta som vill ägna sig åt den seriösa teatern. Distanseringen mellan aktör och roll drivs längre än så. Hauptmanns diskussion om Goethe och Schiller har ersatts av argument om verklighetsanalys kontra underhållning från vår egen debatt och särskilt referenserna till Shakespeares *Macbeth* är många. De införstådda känner igen citat och signaler såväl från Henkels egen tolkning av dramat från 2011 som från Jürgen Goschs legendariska iscensättning i Düsseldorf 2005, där Kampwirth var en av huvudaktörerna – nu får han citera sig själv! Hemma hos teaterdirektören, här på en upphöjd bana parallell med rampen, väjer inte Spitta för att kontra den inkompetensförklaring han fått av Hassenreuter med ett vredesutbrott ända in i kroppens senor och kaviteter, ett utbrott som rätt vad det är visar sig vara en uppvisning av en rolltolkning från en pjäs.

Jens Kilians scenografi är svart och spartansk, dominerad av en blankpolerad flygel och ett säreget flyttbart tvåvåningsbås som föreställer familjen Johns bostad med stol, stege upp till vindsvåningen och draperi framför densamma. Över rampen hänger en lampa skådespelarna skjuter i sidled för att belysa sig själva.

Lina Beckmanns tolkning av symbiosen av barnlöshetens smärta och självhävdel-

Från pjäsen *Die Ratten*.

FOTO: KLAUS LEFEBVRE

sens kamplust hos fru John är enastående och hjärtskärande; både hennes och Kampwirths prestationer tillhör säsongens oförglömliga. Men det särskilt anmärkningsvärda med denna iscensättning är att Henkel övertygar helt och hållet, medan flera andra produktioner stupat på regissörers vilja att förena djup inlevelse med teaterdistans. Slutsценens klimax är ett perfekt exempel. Beckmann ligger på golvet, i rollen som den på gatan förolyckade fru John. Någon riktar ljuset mot henne och en annan aktör håller blod över kroppen. En av grannarna ropar förtvivlat att fru John tagit sitt liv.

Henkels vilja att med hjälp av förrådet av teaterroller och teaterkostymer visa scenkonstens mångfald och identiteternas och livsfrågornas komplicerade karaktär har burit frukt. Få iscensättningar har samma karaktär av äventyr och utmaning av åskådarens hjärna som denna.

FESTIVALEN ERBJUDER, i synnerhet under ett jubileumsår, också en rad läsningar av ny dramatik och ambitiösa diskussioner, såväl av de föreställningar som visas som av teaterns allmänna villkor. Tv-kanalen 3-Sat gav årets pris till Sandra Hüller för hennes tolkning av en roll i Elfriede

de Jelineks *Die Strasse, Die Stadt, Der Überfall*. Hüller förmår i kraft av sin musikalitet med röst och mimik gestalta de hisnande motsägelserna i texten så att de visar rollfigurens inre kluvenhet. Den preussiska sjöhandelns pris gick i år till 80-årige Jürgen Holtz, känd bland annat från Robert Wilsons uppsättningar på Berliner Ensemble och Peter Steins tolkning av Schillers Wallensteintrilogi. I hans 45 minuter långa tacktal dissekerades ett halvsekels tysk teaterhistoria, långt mer förankrad i statsomvälvningar, teaterpolitiskt maktspel och en skådespelares livsvillkor än teaterhistorikernas översikter. ✿

Ett rikare förflutet

Roberto Calasso har under flera decennier skrivit om det modernas födelse under 1800-talet. Hans författarskap överskrider de vanliga genrerna och är djupt originellt. Det menar **Kristoffer Leandoer**.

SÄLLAN HAR DEN STRATEGISKA avundsjukan fått sådana proportioner som hos artonhundratalets mest inflytelserike franske litteraturkritiker, Charles Augustin Sainte-Beuve, som under en lång och framgångsrik yrkesbana samvetsgrant undvek

att uppmuntra de mest betydande bland sina samtida. Balzac, Nerval, Stendhal och Flaubert förtigs, nämns i förbigående eller förringas konsekvent. Sainte-Beuve kunde ägna tre hela artiklar i rad åt att i detalj förklara varför Flauberts *Salammbô* var ett

fiasko. Att det inte var någon slump framgår av fallet med Baudelaire, vars existens Sainte-Beuve knappt låtsades om i skrift förrän denne presenterade sin kandidatur till Franska akademien. Då kommer måndagen den 20 januari 1862 i *Le Constitution-*

Musik i Tuilerierna av Manet.

nel en artikel om det kommande invalet till akademien och en genomgång av kandidaterna, harmlösa figurer alla, utom genomgångens sista namn: Charles Baudelaire.

Det blir nog inte så lätt, säger Sainte-Beuve, att övertyga vissa akademiledamöter och statsmän om att det finns passager i *Ondskans blommor* som är begåvade och konstnärliga. Det är en fantastisk formulering, beröm som framhäver den berömdandes stora mod och mottagarens stora besynnerlighet och därigenom i praktiken får motsatt effekt. Därmed är egentligen ärendet utfört, men Sainte-Beuve kan inte avstå en geografisk positionsbestämning: långt bortom den kända romantikens gränser har Baudelaire uppfört sitt lusthus, en "bisarr paviljong" belägen i den yttersta änden av romantikens Kamtjatka, där man läser böcker av Edgar Allan Poe och intar hasch och opium i utsökta porslinskoppar.

Det blev ingen akademistol för Baudelaire. Men i all sin missunnsamhet såg Sainte-Beuve klarare än någon annan var hans egenart bestod, och beskrev det i oförglömliga termer: ett luxuöst lusthus uppfört mitt i en otillgänglig och öde vildmark; Kamtjatka – eller Paris. Baudelaire tog med sig romantikernas främlingskap inför medmänniskan in från vattenfallen, oceanerna och alptopparna, tillbaka in i storstadsmyllret, och tillämpade det där befolkningstätheten var som störst. Moderniteten förutsätter täthet, medan Kamtjatka är en ovanligt glesbefolkad halvö. Genom att förlägga Baudelairens kyffe till Kamtjatka i stället för Île Saint-Louis uppstår en oförglömlig bild av iskylla i trängseln: och Saint-Beuves kallt värderande blick, utan ett uns av sympati men ett stort mått av urskiljning, är också blicken hos de konstnärer som Baudelaire lyfte fram som moderna.

DEN SOM UPPMÄRKSAMMAR Sainte-Beuves träffande karakteristik av Baudelaire är Roberto Calasso i boken *La Folie Baudelaire* (2012, italienska originalet 2008). Calasso konstaterar att Baudelaire kände sig illa till mods i andra människors sällskap, han kunde bara överkomma vantrivseln genom konfrontation, avstånd eller ursinne. 1862, samma år som akademikandidaturen, placerar Manet in Baudelairens profil mitt i folkvimlet i tavlan *Musik i Tuilerierna*; den är på samma gång omisskännlig och suddig, poeten är framåtlutad, på språng. I sina konstrecensioner från Parissalongen gjorde Baudelaire rörligheten till estetisk princip. Förödmjukad och storhetsvansinnig, ensam i massan: tillsammans med Dostojevskij och Melville skapar Baudelaire den moderna människan.

Roberto Calasso är långtifrån den förste som finner Baudelaire vara ett idealiskt brännglas för att fokusera det moderna samhället (den förste var faktiskt Baudelaire själv) men han är möjligen den med rörligast intellekt och bredast beläsenhet; den som kan fänga in både Sainte-Beuves missunnsamhet, Ingres palett och den åldrade Degas nattvandringar genom Paris. Calasso (f 1941) är en författartyp som man gärna såg fler av, kanske rentav på svenska. Han arbetar sedan femtio år tillbaka som förläggare på det prestigefyllda Adelphi Edizioni i Milano – en av hans böcker består helt enkelt av samtliga baksidestexter han skrivit för Adelphi. Samtidigt utövar han ett genreöverskridande författarskap i essäistikens yttersta gränstrakter mot fiktionen, i likhet med Walter Benjamin, WG Sebald, Pierre Bayard, Richard Holmes eller

vår egen Peter Cornell. Det är en litteratur som använder hela repertoaren av mänskligt vetande – konst- och litteraturvetenskap, psykoanalys, historia, religion, idéhistoria och psykoanalys – och det är min fasta övertygelse att det är här som verklig förnyelse av litteraturen äger rum; vid sidan om strålkastarljuset, med tålmod, kunskap och kärlek.

SEDAN MER ÄN TRETTIO ÅR upptas Calasso av att blottlägga det modernas födelse under artonhundratalet. Hans bok *The Ruins of Kasch* utkom på italienska redan 1983 men framstår fortfarande som lika originell. Utifrån Talleyrands karaktär och öde – urtypen för den politiske överlevaren, mannen som inte bara överlevde utan hade en ledande ställning före revolutionen, under revolutionen, under Napoleon och restaurationen – skildrar *The Ruins of Kasch* hur det modernas födelse sammanfaller med det absoluta idé: allt måste gå att se, allt måste gå att skildra, allt måste finnas tillgängligt. Det är nu *gränsöverskridandet* och *det gränslösa* upphöjs till högsta ideal. Allt som varit undangömt måste fram i ljuset och visas upp, inte bara Bastiljens fångar utan också templet förlåt och människans underliv: pornografin blir en fråga om teologisk princip snarare än om sexuell utlevelse.

Calasso (f 1941) är en författartyp som man gärna såg fler av, kanske rentav på svenska.

Allt måste fram, och allt måste gå att handla med, även de värden som setts som icke mätbara, som exempelvis konstnärlig kvalitet. Kvaliteten blir kvantifierbar genom att det sätts ett pris på den: inget är ovärderligt, bara luxuöst, det vill säga kvaliteteten blir det yttersta beviset på kvantitet.

The Ruins of Kasch ger ett skrämmande exakt signalement för vår egen tid, där kapitalismens triumf i samband med krav på mätbara resultat, total tillgänglighet och pornografisk öppenhet lett till att unga människor i allt högre grad ser på sig själva som varor som måste marknadsföras. Det är en successiv avförtrollning av världen som tar fart i och med franska revolutionen, där offret som står i centrum i varje kultur (Calasso lutar sig ganska tungt mot både Frazers *Den gyllene grenen* och René Girards syndabocksteori) förlorar sin heliga karaktär.

HISTORIEFORSKNING, säger Calasso, är liktydigt med skapandet av ett artificiellt minne. Det vill säga: att minnas är en kreativ handling. Den sortens essäistik som *La Folie Baudelaire* och *The Ruins of Kasch* ger oss något som är ännu mycket viktigare än förståelse för nuet: det ger oss alla tillgång till ett rikare förflutet. ✨

Theodore Dalrymple är läkare, debattör och författare, vars senaste bok, *The New Vichy Syndrome. Why European Intellectuals Surrender to Barbarism*, kom ut våren 2010. Kolumnist på bland annat *Spectator* och *New Criterion*.

Så stegar makten fram

Vanligen umgås jag inte med mäktiga och betydande människor; jag känner min slaktare bättre än jag känner någon politiker. Och jag skulle hellre tillbringa en kväll med en skadereglerare än en premiärminister: den förre lär ha en intressantare och mer insiktsfull uppfattning om människans natur.

Faktum är att jag nästan har börjat tycka synd om de mäktiga för de personliga uppoffringar de tvingas göra för att uppnå eller behålla makten. De blir inte bara illa omtyckta, så att säga å ämbetets vägnar, utan i informationens tidsålder är de underkastade en så intensiv granskning att de inte har mycket privatliv eller frihet.

Förra veckan deltog jag i en konferens med många betydande och mäktiga personer: utrikesministrar, chefer för gigantiska finansinstitutioner och så vidare. Bland dem fanns Christine Lagarde, verkställande direktör för Internationella valutafonden.

MAN KUNDE SE HUR VIKTIG en person var för det första på deras sätt att gå och för det andra genom hur många som flockades runt dem när de gick någonstans.

De mäktigas gångart skiljer sig från vanligt folks. Vanligt folk har en tendens att vandra omkring planlöst, de blir lätt distraherade och är inte helt fokuserade på sitt mål – om de nu har något. I kontrast till detta stegar de mäktiga fram som om livet vore en rad möten i snabb följd där hela världens öde hänger i vågskålen. Inte ett ögonblick att förlora: det är de alldeles för viktiga för.

Det är inte bara det att de går fort: de går på ett annat sätt. Det är som om de bar ett par osynliga men glänsande, högskaftade militärstövlar. (I fjortonårsåldern hade jag en roll i en skolpjäs där sådana stövlar hörde till kostymen, och jag häpnade över vilken stoltserande gång de gav mig, vilka fantasier de väckte.) De mäktiga går inte bara, *de stövlrar fram*.

Och så följs de av ett stim av lakejer och säkerhetsvakter som går i samma takt, fast inte lika obesvärat förstås, och som behandlar dem med vördnad och resten av världen med förakt.

UNDERLIGT NOG ÅTFÖLJS MAKT INTE av frihet. Schemat styr makt-havarna mer än makthavarna styr schemat. Men framför allt är de mäktiga inte fria att säga vad de tycker och tänker, åtminstone för det mesta, för allt de säger uppmärksammas som om det vore av vikt. Vi andra är mycket friare.

Så fick till exempel Mme Lagarde frågor som hon inte kunde besvara på grund av sin ställning. När hon fick frågan om det inte kunde ligga i vissa länders intresse att dra sig ur den gemensamma europeiska valutan svarade hon varken jakande eller nekande, utan snarast inte alls. Hon förblev tyst. Problemet för henne var att såväl det ena som det andra möjliga svaret skulle ha uppfattats som en indikation om officiell hållning och kanske utlöst en finanspanik (åtminstone om hon svarat jakande). Men ett negativt svar skulle ha varit förpliktande och bundit henne till något som slutligen kan visa sig omöjligt.

Hur mycket enklare och behagligare är det inte för oss andra, de obetydliga och maktlösa, att avgöra sådana frågor över en öl eller ett glas vin i en bar, i förvisningen att ingen kommer att ta minsta notis om vad vi tycker. Så om jag tvingades välja mellan den ena och den andra berusningen: alkoholens och den som ligger i att ständigt stega fram genom världen i inbillade militärstövlar, skulle jag alla gånger välja det förra. ✱

I korthet

De livskraftiga faktoiderna

Ordet "faktoid" finns sedan en del år i svenskan. Det är framför allt litteraturvetaren Martin Kylhammar som har lanserat det. Kylhammar skriver om företeelsen i sin fina essäsamling *Den tidlöse modernisten* (2004). Det finns också en innehållsrik webbplats med titeln www.faktoider.nu.

En faktoid är ett påstående som inte är sant, men ofta betraktas som ett faktum. Ordet behövs onekligen, för det är en utbredd företeelse.

Många tror till exempel att Hamlet håller en dödsskalle i handen samtidigt som han sä-

"Livskraften hos en del faktoider är häpnadsväckande."

ger "att vara eller inte vara". Men Hamlet uttalar de berömda orden i tredje akten, medan dödskallen dyker upp först i den femte. En annan vanlig föreställning är att Voltaire skulle ha sagt: "Jag ogillar vad du säger, men jag vill intill döden försvara din rätt att säga det." Citatet kommer dock från Tallentyres bok *The Friends of Voltaire* från 1906. (Detta utreds i Pelle Holms underbara klassiker *Bevingade ord*.)

Livskraften hos en del faktoider är häpnadsväckande. Gång på gång hör man påståendet att Mona Sahlin tvingades avgå som minister på grund av att hon köpte Toblerone på statens kontokort. Att någon skulle få sparken för en sådan bagatell är naturligtvis alldeles osannolikt, och det var inte något enstaka chokladpaket som fällde Sahlin. Hennes användning av statsråds-kortet var betydligt mer omfattande än så.

Varför överlever faktoiderna? Förmodligen därför att många inte bryr sig om att kontrollera påståenden de ofta har hört upprepas. Många faktoider är dessutom roliga, och inte skall man väl förstöra en god historia? Flera av dem fyller också en pedagogisk funktion.

Det gäller till exempel historien om den danske kungen Kristian II. Han kallas vanligen Kristian Tyrann i Sverige. Det påstås ofta att han i Danmark skulle ha kallats "Kristian den gode". Vill man visa att det vi svenskar håller för sant inte behöver det för andra folk finns det kan knappast något bättre exempel. Problemet är bara att kungen inte kallades "den gode" i Danmark.

David Andersson

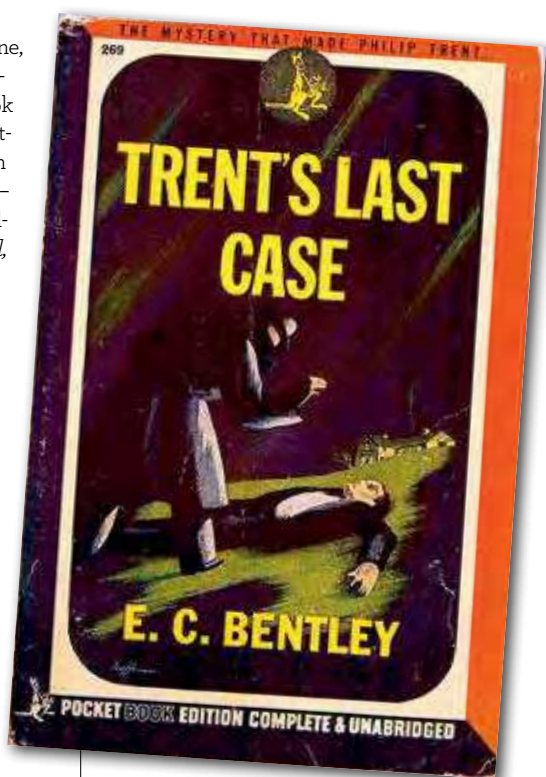
En deckare fyller hundra

I år kan vi fira ett litterärt hundraårsminne, som förefaller gå förbi under allmän tystnad. Detta trots att det handlar om en bok som i vissa avseenden förnyade en hel litterär genre. Den bok jag tänker på är den engelske journalisten E C Bentleys (1875–1956) detektivroman *Trent's Last Case* eller på svenska *Trents sista detektivbragd*, som den i dag något ålderdomliga översättningen lyder. Boken går fortfarande att få tag på i sin engelska språkdräkt medan den på svenska har sjunkit undan i glömskan.

År 1913 utkom alltså Bentleys roman om detektiven Philip Trent och hans kamp med att lösa en svår mordgåta. Skall man vara riktigt nogg kom den ut redan året innan i USA, men det är den engelska utgåvan som får räknas, speciellt som den kom ut under det namn romanen är mest känd under.

Det är ett idag föga uppmärksammat faktum att detektivberättelserna under denna tid ofta var noveller – som de klassiska berättelserna om Sherlock Holmes. Långt fram i tiden skulle storheter som G K Chesterton, Agatha Christie och Dorothy Sayers skriva många detektivnoveller, liksom vår egen Frank Heller.

Bentley skrev en hel roman om sin detektiv och gav honom mera mänskliga egenska-

per än vad man kan säga att Sherlock Holmes hade utrustats med av Conan Doyle. Romanen sägs ibland vara mera realistisk än sina föregångare, vilket är en sanning med viss modifikation. Offret är en ameri-

kansk mångmiljonär bosatt med yngre vacker hustru på ett herresäte i England. Omkring sig har paret sekreterare och tjänstefolk i mängd, så det var knappast en roman med anspråk på verklighetsanknytning, så som det senare skulle bli hos de amerikanska efterföljarna, som Dashiell Hammett och Raymond Chandler. Men det är knappast detta som var det viktiga: det var mera författarens vilja att skapa levande människor i en tydligt skildrad omgivning. Och därmed blev den stilbildande och viktig för detektivromanens fortsatta utveckling.

Detektivgåtan är trasslig, men det intressanta är att detektiven utifrån i och för sig korrekta iakttagelser drar totalt fel slutsatser och att lösningen på detektivgåtan sker i antal steg. Hjälten är alltså inte ofelbar; det är något som pekar framåt: en sökande och trevande detektiv, ungefär som Simenons Maigret-gestalt.

Det går väl inte att utnämna *Trent's Last Case* till en riktig lysande detektivroman: gåtan är alltför osannolik, personerna blir aldrig riktigt levande. Men låt oss trots det släppa det kritiska sinnet en kort stund, se romanen i sitt tidssammanhang och uppskatta dess tidsatmosfär – och slutligen konstatera att den är en betydelsefull bok för att utveckla den litterära genre som idag torde vara den mest läst av en bred publik.

Tyrgils Saxlund

Gör Faustman tillgänglig på nytt

Hon var på spinnsidan vad Hasse Z var på svärdssidan. Hon jämfördes också med Falstaff, fakir och ansågs ha samma "beskmuntra galghumor" som han. Det handlar om Mollie Faustman (1883–1966), vars signatur "Vagabonde" var välkänd alltifrån 1920-talet genom de kåserier hon publicerade i *Dagens Nyheter* och *Idun*. Men Faustman var inte bara kåsör. Hon var också författare, konstnär och serie-tecknare. Som konstnär hade hon skaffat sig en gedigen utbildning med studier för Carl Wilhelmson på Valand i Göteborg och för Matisse i Paris. Målandet var det som var viktigast för Faustman men hon hade svårt att försörja sig enbart på att måla tavlor. Därför tvingades hon att bli en mångsysslare.

Faustmans insatser har hamnat vid sidan av huvudfåran av kvinnliga författare och konstnärer. Det beror på att hon arbetat brett och ofta i icke-kanoniserade genrer som barn-

litteraturen och kåseriet. Barnet, det mest framträdande motivet i Faustmans konst och författarskap, hör inte heller till det mest ansedda. För Faustman symboliserade dock barnet det friska och ofördärvade. Hon tog alltid de förbiseddas parti, och ett socialt patos kännetecknar mycket av det hon skrivit. De bitska och kärva formuleringarna tyder på ett upprorsdrag och en tendens till revolt.

Mollie Faustmans livshållning och syn på samtidens frågor framkommer i hennes alltför mycket läsvärda kåserier. Sammanlagt gav hon ut fjorton kåserisamlingar, varav den första *Mina barn är vackra barn* kom 1923. Hon är ett intressant exempel på en tidig kvinnlig kåsör. Hennes kåserier gav eko hos allmänheten och gjorde henne till en viktig opinionsbildare. Stort och smått blandas. Hon var klok och personlig, slagfärdig och humoristisk. "Hennes predikningar äro funkis i god

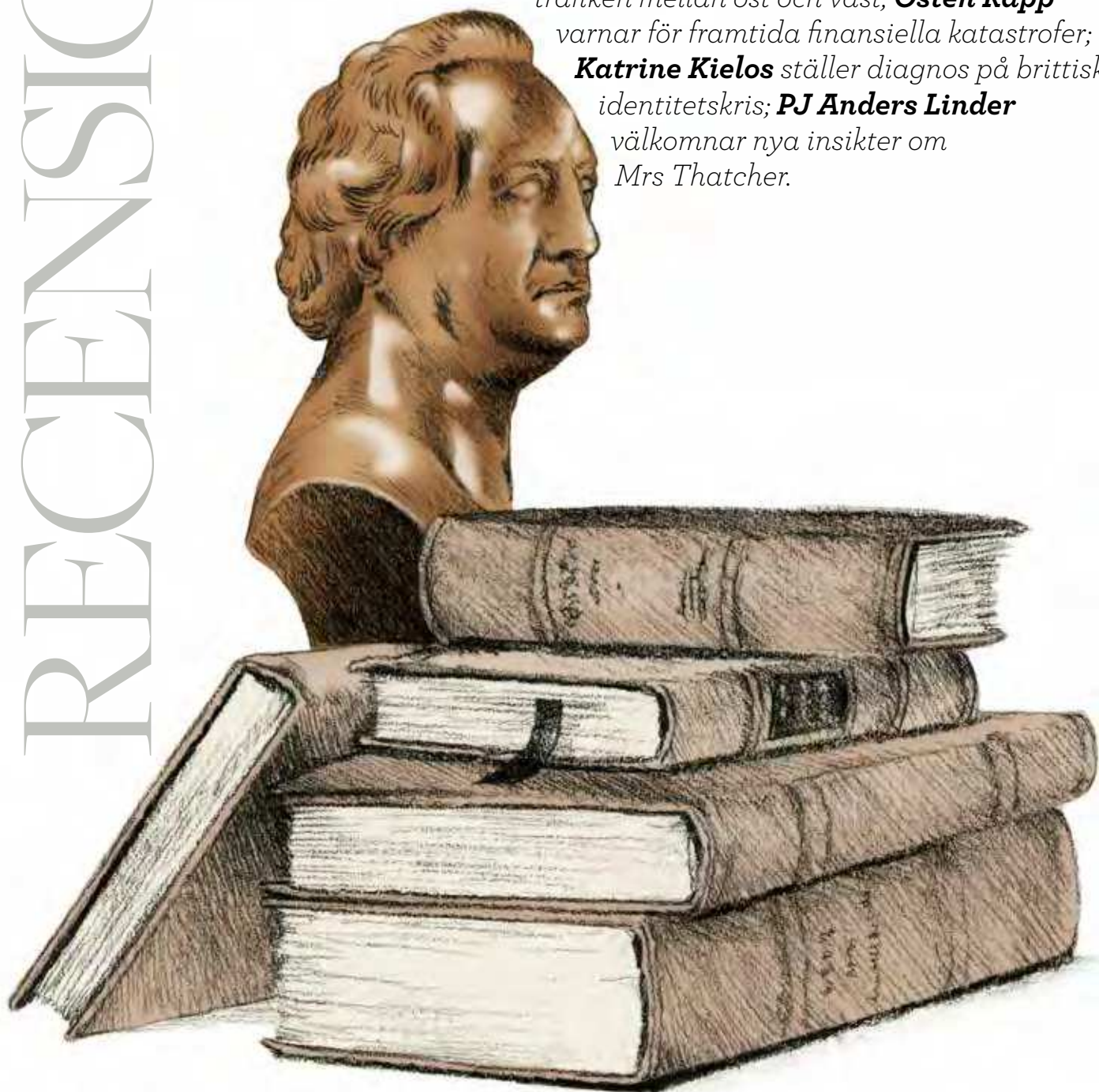
mening", kunde man 1930 läsa i *Dagens Nyheter*.

Faustman skriver gärna om äktenskapet, om män, kvinnor och barn. Hennes hållning till mannen präglas av besk ironi. Men inte heller kvinnan går fri från hennes ironier och angrepp. Till exempel har hon inte mycket till övers för sina medsysstrars småaktighet och uppkomlingsfasoner. Däremot gillar hon barn och ungdomar. De egna barnen, Tuttan och Putte, har en framträdande plats i kåserierna, som innehåller snabbt tecknade situationsbilder av vardagliga händelser i barnens liv.

En samhällskritisk ådra finns i flera av kåserierna. Faustman ser på världen i ett perspektiv underifrån. Det vore en kulturgärning att ge ut ett urval av Faustmans kåserier så att nya generationer kan få glädja sig åt hennes patos, vidsynthet och humor.

Lena Kåreland

Detta nummers recensioner: **Martin Lagerholm** synar dynamiken mellan politisk elit och väljare i Tyskland; **Mats Fält** följer maktens göranden och låtanden i Frankrike; **Håkan Tribell** söker orsaker till maktens tilltagande maktlöshet; **Lisbeth Lindeborg** vittnar om nazistiska förbrytelser förklädda till sjukvård; **Svante Lovén** skådar in i en teknofil framtid från igår; **Håkan Arvidsson** presenterar det definitiva och Pulitzerprisade standardverket om Vietnamkriget; **Carl Rudbeck** går till den kompiskapitalistiska korruptionens rötter; **Johan Hakelius** studerar lantadligt familjeliv i Storbritannien; **Ivar Arpi** följer den kulturella trafiken mellan öst och väst; **Östen Rapp** varnar för framtida finansiella katastrofer; **Katrine Kielos** ställer diagnos på brittisk identitetskris; **PJ Anders Linder** välkomnar nya insikter om Mrs Thatcher.

Förbundskansler Angela Merkel tillsammans med Rumäniens premiärminister Victor Ponta.

FOTO: ODD ANDERSEN/SCANPIX

Politik utan publik

Av historiska skäl ses det i Tyskland närmast som ett brott att inte utnyttja sin rätt att rösta. Men när det nu åter drar ihop sig till val till förbundsdagen är entusiasmen för de etablerade politikerna dämpad. Martin Lagerholm spekulerar kring diagnos och behandling av problemet.

TYSKLAND

Inför det snart stundande valet till den tyska förbundsdagen har varje nummer av det politiska och kulturella månadsmagasinet Cicero sedan årsskiftet låtit en inbjuden gästskribent sätta samman sin önskeregierung, sitt Wunschkabinett. De ofta fantasifulla ministerlistorna presenteras av mer eller mindre berömda kulturpersonligheter. Bland annat ser författaren Roger Willemsen gärna att den 91-årige före detta SPD:aren Egon Bahr återvänder till politiken, nu som förbunds-

kansler, medan någon annan föreslår den vänsterintellektuelle ikonerna och numera EU-parlamentarikern Daniel Cohn-Bendit som utrikesminister (och av ytterligare en gästskribent som biståndsminister).

Det mest anmärkningsvärda med de olika förslagen är annars den förhållandevis låga andelen befintliga politiska makthavare. Visserligen passerar ett par av de sittande ministrarna nålsögat och får förnyat förtroende, såsom Angela Merkel själv — ”i brist på andra”, som författaren och debattören Monika Maron (likt många tyska väljare) motiverar sitt val — och den rutinerade justitieministern Sabine Leutheus-

ser-Schnarrenberger från det liberala koalitionspartiet FDP.

Men påfallande många av de önskade statsråden har främst gjort sig bemärkta som mediekändisar av typen tv-journalister och tv-moderatorer. Inget ont om dessa personer som sådana (ett par av dem är verkligen mycket skärpta och duktiga); däremot undrar man vad det primärt är för egenskaper hos dessa som skulle göra dem lämpliga som partiarbetare? Är sympatier för dem kanske snarare ett uttryck för vår tids medialisering av den politiska makten? Eller ännu värre: en olycklig och i längden förödande förväxling mellan medial >>

framtoning och offentligt engagemang? Tydligt är, hur som helst, att den verksamma yrkespolitikern blir underkänd av de inbjudna skribenterna, vilket borde mana till eftertanke inför det kommande valet.

Möjligen skvallrar de påhittiga drömmeringarna i Cicero om ett uppdämt behov av politiska makthavare som bättre motsvarar bilden av en demokratiskt hängiven beslutsfattare, som inte bara är verksam i hårt övervakade riksdagskammare och hemliga sammanträdesrum, utan också på gator och torg i den intellektuellt, kulturellt och socialt engagerade offentligheten. En statsman som är något mer benägen att debattera och gå i clinch med medborgarna, och därmed tydligare legitimera det demokratiska samhällskontraktet mellan folket och de folkvalda. Ett scenario där politiska frågor inte bara ventileras genom konfidentiella förhandlingar utan transparens. För att hårdra det ytterligare: dedikerade ledare med intellektuell förankring i det offentliga rummet snarare än förprogrammerade teknokrater i oåtkomliga elfenbenstorn.

Men lever vi då inte i en värld där vi var och när som helst kan se tongivande politiker över hela planeten – på tv, på nätet och i mobiltelefonerna? Förvisso, men innebär detta i sig ett demokratiskt mervärde? Resulterar inte denna förment ljusgenomsläppliga glasvärld med sina gränslösa informationsflöden i att vi lik förbannat måste ställa oss frågan var makthavarna egentligen befinner sig? Betyder inte detta snara-

re ett slags diffus frihet från gemenskapen?

Att den politiska offentlighetens dramaturgi inte ser likadan ut idag som för ett par decennier sedan, är kanske egentligen inget att vare sig förundras eller beskärma sig över. Men i kölvattnet av senare års explosionsartade utveckling av interaktiv medieteknik i det strikt privata livets tjänst, ser vi ytterligare tecken på vad den amerikanske sociologen Richard Sennett redan för 40 år sedan kallade "det offentliga livets förfall" och "intimitetens tyranni".

I Sverige, liksom på de flesta andra håll i västvärlden, var inte minst 1960- och 1970-talens samhällsklimat, på gott och ont, betydligt mer politiserade än idag. Att hemliga agendor och dolda sammanhang, då som nu, är en del av maktutövningen ligger förstås i den politiska verksamhetens själva natur. Men direktkontakten mellan makthavare och medborgare tycks på den tiden ha varit ett mer självklart inslag i civilsamhället. Politiker och deras undersåtar levde åtminstone i samma verklighet och samtalade på ett språk som alla parter hyfsat behärskade. Det kan därför vara svårt att inte bli nostalgisk när man tänker tillbaka eller ser gamla tidnings- och filmklipp på till exempel diskussionsaftnar i en rökig studentlokal där ledande statsmän vågar möta livligt engagerade unga medborgare eller bemärkta intellektuella.

Den öppna samhällsmodellen var under nämnda period inte minst framträdan-

de i Västtyskland, som ännu arbetade hårt för att inför en omvärld med andra världskrigets färska minne markera förbundsrepublikens demokratiska värderingar och legitimitet. Man framhävde gärna den politiska offentlighetens intellektualiserade anda, i synnerhet under de år den politiskt radikala terrorismen utgjorde något av ett inrikespolitiskt skräckkomplex. Den här laddade atmosfären bildar fond till den politiska journalisten Günter Hofmanns initierade bok *Willy Brandt und Helmut Schmidt*, om den "svåra vänskapen" mellan Västtysklands avgjort mest betydelsefulla regeringschefer och socialdemokrater. Det handlar om "idealisten" Brandt, som satt vid makten 1969–74, och hans kronprins, "realpolitikern" Schmidt, som delvis mot sin egen vilja stannade kvar som regeringschef ända fram till 1982. Boken är också en psykologisk studie i två människonaturer som både kompletterade och besvärade varandra.

Vi möter en djupt engagerad, tankfull och periodvis allvarligt deprimerad Brandt, och efter honom den till synes arrogante men alltid lika sofistikerade och än idag omåttligt populära "krishanteraren" Schmidt. Båda blev med tiden djupt respekterade av såväl politiska vänner som fiender, men framför allt av omvärlden. Vad som trots allt möjliggjorde ett samarbete dem emellan var att de förenades i sin oinskränkta strävan efter ett "europiskt Tyskland" och ett "förenat Europa". En nödvändig traktant för ett Tyskland som

Demonstration i Aten i samband med besök av Angela Merkel.

FOTO: SHUTTERSTOCK/ALAMY

först med dessa två ”normaliseringsprocessens huvudarkitekter” lyckades få sin nation att internationellt betraktas som en europeisk demokrati bland andra.

I ett samhällsklimat där svåra inrikespolitiska beslut ofta utgör en direkt förutsättning för en välfungerande utrikespolitik, är det desto viktigare att integrera så breda folklager som möjligt i den samhällspolitiska diskussionen. Det var under den här perioden förstås inte bara i Tyskland som en mer intellektualiserad offentlighet resulterade i en dynamisk relation mellan makthavare och övriga medborgare. Men det var i Förbundsrepubliken helt nödvändigt att direkt uppmuntra en intelligenta att demokratiskt agera, debattera och ”nätverka” mot bakgrund av folkets kollektiva erfarenheter av nazismen. Hoffmanns bok vimlar av det slags vitala meningsutbyten mellan kansler och medborgare som huvudsakligen möjliggjordes tack vare de båda makthavarnas bildningsmässiga och intellektuella täckning för det slags idémässiga samtal som tidsandan krävde. Schmidt var en driven slugger, som i sin politiska gärning snarare lät sig

som Karl Jaspers analyser av hans och partiets förda politik, och var väl medveten om vilken avgörande roll Günter Grass, Heinrich Böll och Siegfried Lenz hade för de lyckade valresultaten.

Diskrepansen mellan denna livaktigt intellektualiserade och demokratiskt legitimerade anda å ena sidan, och å andra sidan de konstruerade regler för talekonst och färdigpaketerade budskap som generellt präglar politikernas retorik idag (och som Ann Tiberger skrev om i Axess, nr 5), är smärtsamt tydlig. Är det senare möjligen en naturlig följd av vad som ibland kallas ”den ideologiska tidsålderns slut”? Och vad innebär i så fall detta för den politiska offentligheten och samhället i stort? Den typen av övergripande frågeställningar avhandlas i filosofiprofessorn Volker Gerhardts samhällsfilosofiskt avancerade och omfattande studie *Öffentlichkeit. Die politische Form des Bewusstseins*. I ett kapitel om ”konstitutionens offentlighet” skriver Gerhardt bland annat om nämnde Jaspers och Hannah Arendts polemik mot deras forne vän Martin Heidegger och dennes idé om att makteliten av pedagogiska, politiska och estetiska skäl måste distansera

nationella makttagglomerationer”, som Welzer (och andra) menar styr världspolitiken?

”Förbundskanslern vill ha lugn och ro även i valrörelsen: inga attacker, inga irritationer, inga stora debatter”, skriver journalisten och författaren Dirk Kurbjuweit i en svidande vidräkning med Merkels förda politik (*Der Spiegel*, nr 20). Under rubriken ”Das zweite Biedermeier” (syftande på den stilepok och historiska period i början av 1800-talet som numera främst associeras med ett slags dåsig småborgerlig familjetillvaro med hög trivselfaktor) beskriver författaren ett tyskt folk som under Merkels stabila styre har övergett den offentliga diskursen och belåtet dragit sig tillbaka till sina privata rum. Det har sannolikt inte undgått Kurbjuweit, som häromåret publicerade sin kritiska bok *Angela Merkel. Die Kanzlerin für alle?*, att förbundskanslern i en tv-intervju en gång yttrade att ”vi umgås lite väl sparsamt med tystnaden och tigan-det i ett samhälle som ju har blivit väldigt högljutt”. Möjligen kloka och sympatiska ord om de hade uttalats av en poet eller filosof. Men kanske inte ett idealiskt uttalande från en politisk makthavare som redan har anklagats för just det hon här värdesätter. Därmed riskerar hon att ytterligare bli misstänkliggjord för dold agenda och för att i smyg motarbeta den offentliga transparensen. Vad det öppna samhället behöver är engagerade beslutsfattare, inte tysta politiker, skulle en adekvat kritik kunna hävda.

”Att hemliga agendor och dolda sammanhang är en del av maktutövningen ligger förstås i den politiska verksamhetens själva natur.”

inspireras av Immanuel Kants moralfilosofi och Marcus Aurelius självbetraktelser än av Engels och Marx. Visserligen förblev han skeptisk mot ”gräsrotsdemokratin” och 68-generationens uppskrivade retorik, och ansåg att politiska kontroverser bäst utkämpades på den parlamentariska arenan. Men detta var knappast något uttryck för folkförakt eller antiintellektualism; hans informella samtal med prominenta tänkare, debattörer och författare hörde till favoritsysslorna under ämbetsperioden. Uppenbarligen var det den legendariska Marion Gräfin Dönhoff, inflytelserik journalist och chefredaktör och en av de mest respekterade tyskarna i Efterkrigs-Europa, som personligen övertalade Schmidt att kandidera för en andra valperiod, med argumentet att han var bäst lämpad att integrera kulturella och intellektuella värden i maktens korridorer. (Senare skulle de båda bli kolleger på *Die Zeit*.)

Även Willy Brandt slukade litteratur – Upton Sinclair, Martin Andersen Nexø, Maxim Gorkij och Ernst Toller hörde till favoriterna – men fann under sin period som förbundskansler också stimulans i det personliga umgänget och nära samarbetet med engagerade samtidsförfattare. Han tog del av samhälls- och moralfilosofier

sig från ”folkmassan”. Mot detta nietzscheanskt influerade resonemang tänker sig Jaspers och Arendt att offentlighetens legitimitet tvärtom grundar sig på ”de få mäktigas förhållande till de många”. Slutsats: all politik måste föras inför publik.

Avlägsna denna förutsättning för en välfungerande och vital demokrati, och risken är stor att fler än den välkända författaren och socialpsykologen Harald Welzer offentligt deklarerar att han minsann inte tänker bege sig till valurnorna i år. I Tyskland är det, åter igen mot bakgrund av landets antidemokratiska förflutna, närmast att betrakta som ett moraliskt brott att inte utnyttja sina medborgerliga rättigheter (eller rentav skyldigheter). Men Welzer argumenterar för sin sak. Vill Vänstern (*Die Linke*) något annat än Socialdemokraterna (SPD), än Kristdemokraterna (CDU), än Miljöpartiet (*Die Grünen*), än Liberalerna (FDP)? frågar han retoriskt, och beskriver vad han uppfattar som partiernas högst symboliska och utbytbara positioner. ”Varför tar inte partierna upp det faktumet att nationalstaternas befolkningar blir allt maktlösare, eftersom de inte har möjlighet att utöva något som helst inflytande på det slags trans-

Det är förvisso också sant att Merkel skyr våldsamma polariseringar och öppna konfrontationer, men att hon ”tor- kar ut landet och strör pudersocker över det”, som Kurbjuweit uttrycker det, är snarare en fyndig än rättvis bild av hennes gärning som förbundskansler.

För övrigt skiljer sig Merkel härvidlag inte nämnvärt från sina kolleger i många andra västerländska demokratier. Kan inte samma sak sägas om exempelvis Fredrik Reinfeldt? Månar inte också han om det trygga livets status quo, snarare än framstår som språkrör för gemensamma samhällsvisioner bortom de värsta plattityderna? Antar inte flertalet av de europeiska regeringscheferna gestalten av just förvaltare snarare än idésprutor?

I Stefan Kornelius färskta biografi *Angela Merkel. Die Kanzlerin und ihre Welt* träder, hur som helst, en helt annan politiker och människa fram än den som kläs av i Kurbjuweits på en gång träffande och orättvist raljerande artikel.

Hos Kornelius har vi att göra med en ståndaktig men eftertänksam realpolitiker som mot fonden av sin uppväxt i det kommunistiskt slutna DDR ständigt upplever det absoluta värdet av frihet, och som i hög >>

grad har låtit den erfarenheten bestämma hennes politiska inställning. Här möter vi en lika uppriktig som viljestark ledare med grundmurad integritet, och som skickligt styr det väldiga skeppet Tyskland över en stormig europeisk ocean, fullt medveten om det dilemma som redan Bismarck satte ord på: Tyskland är för litet för hegemonin och för stort för jämvikten.

Där står Merkel, helt befriad från demagogens gälla retorik och yviga gestik, och försöker hålla sitt både på känslomässiga och pragmatiska grunder älskade EU-projekt på fötter, under det att obefogade anklagelser om att hon egentligen vill skapa ett tyskt Europa haglar runt henne. I själva verket, menar Kornelius, går hennes politik i hög grad ut på att stärka nationens samarbeten med olika allianser, där EU, USA, FN och Israel utgör de viktigaste orienteringspunkterna. Förvisso klassiska CDU-bundsförvanter, som förstås medför ideologiska fiender i världspolitiken, men också ytterligare en påminnelse om Tysklands historiskt betingade behov av samverkan med den fria demokratiska världen.

Nu torde Kornelius biografi emellertid höra till de mer okritiska av dem som hittills skrivits om Merkel. Litet väl snabbt skyndar han till hennes försvar när argumenten mot hennes politik förs på tal, och med alltför tunna analyser beskriver han hennes dilemma, i synnerhet vad gäller rådande eurokris och den ännu inte färdig-

vare att hon med emfas uttryckt att "Shoa [Holocaust] inte bara har gjort Tyskland och Israel oskiljaktiga, utan att Tyskland därmed också påtar sig en bärande roll i utformandet av säkerheten i och skyddandet av staten Israel".

Merkel har av vissa analytiker kallats den komplett "postpolitiska politikern", det vill säga: en maktthavare som inte i alltför hög grad låter sig drivas av övertygelser, som är flexibel och som har tålamod att invänta rätt tidpunkt innan hon fattar avgörande beslut. Det är säkert viktiga egenskaper för vilken realpolitiker som helst, men i sin förlängning riskerar de att idémässigt bedöva den offentliga diskursen.

Men på vilket sätt är det då problematiskt med ett angenämt liv skyddat av en demokratiskt säkerställt statsapparat? Är det inte politikens huvuduppgift att just förvalta medan man låter de fria medborgarna själva stå för visionerna? "Stillheten är något för diktaturer", svarar en slagfärdig Kurbjuweit, som tillägger att "en demokrati behöver politiska strider så att medborgarna engagerar sig och inte slumrar in". Ett demokratiskt samhälle fordrar alltså ideologisk polarisering, framför allt som incitament till politiska reformer. Volker Gerhard understryker i sin *Öffentlichkeit* att det just var den typen av verktyg som för 2 500 år sedan möjliggjorde en demokratisering av livet i Aten, och som enligt Karl Popper fick kulturen att förvandlas från ett "slutet stamsamhälle" till en öpp-

"Är det inte politikens huvuduppgift att just förvalta medan man låter de fria medborgarna själva stå för visionerna?"

spelade grekiska tragedin. En mer nyanserad bild någonstans mellan hyllningskörerna på hemmaplan och de hitlermus-taschprydda niddbilderna av förbundskanslern på Athens gator saknas här. Däremot ger Kornelius av allt att döma tillförlitliga inblickar i Merkels liv ur ett rent personligt och mänskligt perspektiv. Fokus ligger här på bakgrunden till och utformandet av hennes politiska motivation, med särskild tonvikt på utrikespolitikens betydelse och på hennes hjärtliga eller distanserade förbindelser med ledande politiker som Putin, Bush, Obama, Netanyahu och Sarkozy.

Mest läsvärt är emellertid det kapitel som beskriver Merkels ovillkorliga kärlek till (hennes eget ordval) och stöd för Israel, som utgör själva mittpunkten i den tyska utrikespolitikens koordinatsystem. Hennes anseende bland såväl israeler som tyskjudiska organisationer är på goda grunder högre än vad någon annan förbundskansler tidigare har åtnjutit. Detta mycket tack

nare offentlighet som skyddades av en kollektivt överenskommen politisk ordning.

Även om det fullkomliga styret av den "överenskomna politiska ordning" förblir en illusion, är det åtminstone en mänsklig rättighet att i all oskyldighet fantisera ihop en drömregering på sin egen fasen. Som författaren, filosofen och den intellektuellt knivskarpa tv-moderatorn Thea Dorn gör när hon under magasinet Ciceros vinjett spelar ut en salig blandning av kungar, aristokratiska bildningsborgare, mediala ikoner och vetenskapsmän: Fredrik den store som förbundskansler, Thomas Mann som chef för regeringskansliet, Marlene Dietrich som utrikesminister och bröderna Alexander och Wilhelm von Humboldt som utbildningsministrar. Gissa om den ministären hade gett drag under galoscherna i den slumrande Biedermeierrepubliken Tyskland!

Martin Lagerholm

**WILLY BRANDT UND
HELMUT SCHMIDT
GESCHICHTE EINER
SCHWIERIGEN
FREUNDSCHAFT
GÜNTER HOFMANN
C H Beck 2012**

**ÖFFENTLICHKEIT
DIE POLITISCHE FORM
DES BEWUSSTSEINS
VOLKER GERHARDT
C H Beck 2012**

**ANGELA MERKEL
DIE KANZLERIN UND
IHRE WELT
STEFAN KORNELIUS
Hoffmann und Campe 2013**

Maktutövning som vardagsmat

POLITIK

Att publicera dagboksanteckningar är en riksfylld verksamhet. Ofta blir resultatet alltför lättviktigt och mest intressant för de närmast sörjande, som redan vet det mesta som avslöjas på bokens sidor. Bruno Le Maires *Jours de pouvoir* är ett undantag. Utan att nå samma verkshöjd som den brittiske politiker och ministern (under Thatcher) Alan Clark lyckades med i samma genre, leder boken in sin läsare i en fascinerande värld där politik, vardagsliv och en lagom dos filosofi utgör huvudingredienserna.

Bruno Le Maires berättelse börjar med premiärminister François Fillons regeringsombildning i november 2010 och slutar med Nicolas Sarkozys nederlag i presidentvalet i maj 2012. Författaren är jordbruksminister och tillhör presidentens inre krets. Handlingen kretsar mest kring internationella förhandlingar om framtiden för världens jordbruk, samt förberedelserna inför valet 2012 – både till presidentposten och till nationalförsamlingen.

Den andra huvudpersonen i boken är självklart president Sarkozy. Författaren är kritisk och anser att valprogrammet från 2007 borde ha tagits mer på allvar. Det var förstaeligt att väljarna var besvikna på vad som levererades. Han konstaterar också att presidentens sätt att agera – överskottet på energi och förkärleken för vackra och dyra saker – skapade en klyfta som tre månaders valkampanj på våren 2012 inte räckte till för att överbrygga.

Den personliga besvikelsen över att inte ha blivit finansminister efter Christine Lagarde verkar författaren ha kommit över. Under några dagar surrar det politiska Paris av rykten. Några kolleger konstaterar cyniskt att Le Maire är en alldeles för duglig jordbruksminister för att bli befördrad. Han får, således, skylla sig själv för den uteblivna upphøjelsen. Presidenten lovar honom jobbet per telefon, men det går till slut istället till kollegan Nicolas Baroin. Det nära samarbetet mellan ständiga konkurrenter är en naturlig del av vardagen som också innebär ett inslag av paranoia.

Le Maires Sarkozy är precis så inten- >>

Nicolas Sarkozy – självklar
huvudperson.

FOTO: JULIEN VARNAND/SCANPIX

siv, fylld av känslor och egocentrisk som många andra redan har skildrat. Engagemanget är äkta, men föremålen för uppmärksamheten växlar snabbt. Känslorna kan ibland också ta sig uttryck i vänskap och genuin medkänsla, men det tillhör undantagen. Framförallt när valet närmar sig är det en irriterad president, otålig och ständigt missnöjd, som driver på sina medarbetare. Vissa av utbrotten rör sig på gränsen till det pinsamma. Samtidigt är det ett effektivt politiskt djur som styr landets politik under åren 2007–2012. Han kan vara en lysande talare i officiella sammanhang, men också småprata med bönder och butiksinnehavare utan att verka ointresserad – han behärskar alltså även det som ibland kallas ”retail politics”.

Angela Merkel är en ständigt återkommande medspelare till presidenten – framför allt i sin roll som den enda politiker i Europa som på allvar har möjlighet att lösa kriserna i eurozonen. Sarkozys hyperaktiva sätt att agera och förhandla krockar med kanslerns betydligt mer behärskade stil. Hon klarar av det med viss hjälp av andra vuxna i sällskapet, som veteranen och utrikesministern Alain Juppé. Här blir också skillnaden mellan de bådas maktposition tydlig. Merkel måste förhandla och förankra i Berlin. Sarkozy är den som bestämmer i Paris – med en ma-

för maktens inre cirklar besitter. Le Maire bjuder en kväll sin son på middag på jordbruksministeriet. Efter maten utbrister lille Adrien: ”Egentligen vet jag inte alls vad du gör på jobbet, pappa.” Le Maire konstaterar att detsamma även gäller för alltför många av republikens väljare.

Ett genomgående tema är det växande missnöje som möter Le Maire på sina många besök i provinsen. Personligen får han ofta goda recensioner, men regeringens politik är ingen kioskvältare. Även de mest lojala har ofta gett upp hoppet. Förtroendet för presidenten är raserat: ett resultat av besvikelse över uteblivna förbättringar och Sarkozys klumpiga sätt att använda maktens symboler. Solidariteten med lokala företrädare och partiet finns kvar men tron på seger är borta.

Arbetet som jordbruksminister skildras som ett frenetiskt resande mellan unionens huvudstäder, FAO i Rom och Washington – till vilket även kommer ett otal utflykter till jordbruksmässor och konferenser med representanter för näringen. Le Maires perspektiv är det klassiskt franska: avregleringar är ett hot och marknadsfundamentalism ett ännu större. Bovarna är de mer liberala länderna i norra Europa. Den enda gången vårt fosterland lyckas slå sig in på bokens sidor, agerar vi tillsammans med Storbritannien mot Frankrikes kamp för mer stöd för det krisdrab-

”Förtroendet för presidenten är raserat: ett resultat av besvikelse över uteblivna förbättringar och Sarkozys klumpiga sätt att använda maktens symboler.”

boritet i nationalförsamlingen för UMP är det hans ord som gäller.

En vecka är en lång tid i politiken. För minnesbilderna av det som faktiskt har hänt gäller detsamma – framför allt för det som hänt förlorarna. Vi glömmar väldigt fort. Nicolas Sarkozy förlorade med endast en och en halv procent av rösterna i andra omgången mot François Hollande i maj 2012. Större var inte skillnaden mellan en pinsam sorti och en lysande seger. Sarkozys odds var mycket dåliga, många räknade ut honom långt före valet. Åtskilliga kolleger argumenterade seriöst för att han inte borde ställa upp en gång till.

En del av boken handlar om problemen med att få genomslag för nya budskap, inte minst under valrörelsen 2012. Dels måste dessa vara tillräckligt tydliga för att alls avsätta några spår på radarskärmen, dels måste man undvika att de drabbas negativt av att även andra aktörer har makt över den politiska dagordningen. Många goda idéer faller på grund av det faktumet att de kräver en sakkunskap som få utan-

bade jordbruket. Ett av ministerns större projekt är att under år 2011 som representant för det franska ordförandeskapet i G 20 med hjälp av Världsbanken och FAO begränsa prissvängningarna på jordbruksprodukter. Många länder är skeptiska, men Le Maire lyckas med hjälp av stor energi och betydande charm nästan komma ändå fram.

En fransk jordbruksminister kan aldrig bli ett bra exempel på hur liberal politik driver utvecklingen framåt. Trots detta är det ändå fascinerande att följa hur denne ledande representant för fransk borgerlighet – han var några månader under hösten 2012 en av kandidaterna till ordförandeposten i UMP – tänker och reagerar. I hans värld är antiamerikanism inget konstigt, i lagom dos. EU:s strävan att liberalisera tjänstemarknaderna är ett problem. Skepsisen mot Tysklands försök att hålla fast vid åtminstone några av eurozonens regler är tydlig. Samtidigt är Le Maire öppen för att driva en hårdare re-

formpolitik än presidenten. Han står för en borgerlighet som i både ett nordiskt och anglosaxiskt perspektiv ofta framstår som inkonsekvent och bakåtsträvande. Det är en sak att tvingas hantera tillfälliga kriser inom fisket eller delar av jordbruket – det måste jordbruksministrar i alla länder göra – men det är något annat att som princip hävda att EU:s gemensamma jordbrukspolitik, CAP, är bra och inte bör reformeras. Bruno Le Maire verkar vara en djupt sympatisk människa, men någon verklig vän av tredje världens fattiga bönder är han inte.

En annan del av det som är Frankrikes arv från historien är mer sympatiskt, framför allt ur ett snävt professionellt politikerperspektiv. Det måste vara en klar fördel att kunna byta arena och bedriva inrikespolitik på andra sidan jordklotet. Jag kan föreställa mig att inte bara vår stackars näringsminister ibland hade uppskattat några dagar på ett fortfarande svenskt Saint-Barthélemy. Le Maire följer med Sarkozy på besök till Martinique och Guadeloupe, två av de fyra franska departement som ligger utanför moderlandet men ändå hör till nationen. De andra är Réunion och Franska Guyana. Livet som fransk minister är inte bara grått och fyllt av konflikter. Att på arbetstid få diskutera vädret med Carla Bruni vid hotellets pool i Fort-de-France är få europeiska ministrar förunnat. Då framstår den flitige ministerns berättelse mer som en saga än ett politiskt reportage.

Jours de pouvoir ger en fängslande bild av livet i den franska politiska eliten under en dramatisk period på både den inrikes- och utrikespolitiska arenan. Boken ger en nyttig inblick i den logik som gäller inom den franska borgerlighet som fortfarande präglas väl så mycket av Ludvig XIV:s handelsbalansfokuserade finansminister Colbert som av den radikalliberale teoretikern Bastiat. De är goda européer, men deras dröm om Europa skiljer sig på viktiga punkter från vår.

Mats Fält

De stigande förväntningarnas missnöje

POLITIK

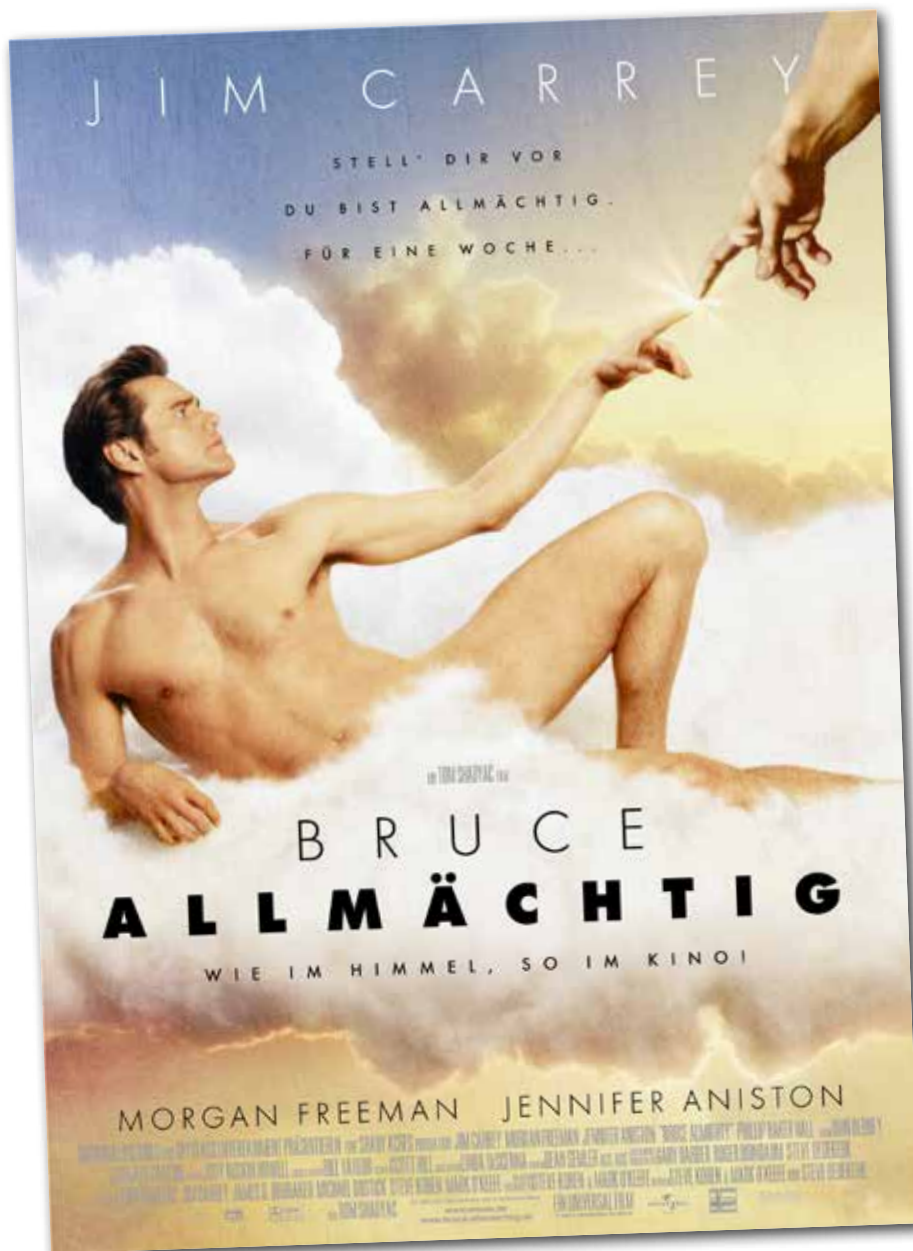
Inte tyder på att Moisés Naím känner till Tage Erlander, den regeringschef som har suttit längst vid makten i något demokratiskt land någonsin. Men problemet Naím tar sig an formulerade Erlander redan 1956 när han talade om de stigande förväntningarnas missnöje som en av politikens stora utmaningar. Sett ur maktbärsarens perspektiv kommer en frustration i dagen, en frustration föranledd av en oförmåga att leva upp till orimliga krav. Samma frustration fångas på ett möjligen övertydligt sätt i den allt annat än banala Jim Carrey-komedin *Bruce Almighty*, där karaktären Bruce frågar varför Gud inte hjälper honom så mycket som Bruce själv tycker sig vara förtjänt av. Gud svarar med att tillfälligt göra Bruce till allsmäktig vikarie, varpå denne snabbt drunknar i den flod av böner, önskningar och rop på hjälp som människor från världens alla hörn varje sekund riktar mot den som rimligen bör ha ansvar och befogenhet att göra något åt saken (vad annars är poängen med att vara allsmäktig?).

Ändå är det inte i första hand denna diskrepans mellan förväntningarna på maktbärsaren och dennes förmåga som står i fokus i *The End of Power*. Som framgår av titeln menar Moisés Naím snarare att makten i sig är "under attack på ett sätt som saknar motstycke i historien".

Det är, för att uttrycka saken milt, inget litet påstående.

Ändå går det inte att säga att Naím är ute i ogjort väder. Huruvida han själv betraktar sig som maktbärsare är oklart, men som mångårig redaktör för den ansedda tidskriften *Foreign Policy* och, bland annat, deltagare i World Economic Forum i Davos sedan 1990, har han i alla fall god inblick i tankebanorna hos världens maktbärsare. Hans slutsats är tydlig: Makt är idag lättare att få, svårare att utöva och lättare att förlora än vad som än gång har varit fallet.

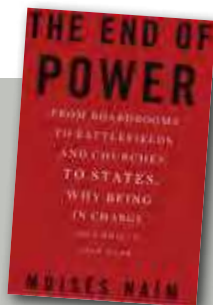
Sin genre trogen blandar han sedan anekdoter och statistik för att argumentera för sin tes. Har ni hört talas om James Black jr? frågar han i ett kapitel, och berättar om den unge amerikanske schackmästaren, ett veritabelt geni som är helt okänd utanför sitt gebit. För några decennier sedan skulle en sådan schackbegåvning ha varit vida berömd och ha framgångsvägen utstakad – idag är han en i mängden av synnerliga begåvningar som konkurrerar om de bästa platserna på världens universitet, och >>

Bruce – inte fullt så allsmäktig.

KPA/HERITAGE IMAGES/SCANPIX

THE END OF POWER
FROM BOARDROOMS TO BATTLEFIELDS
AND CHURCHES TO STATES, WHY BEING
IN CHARGE ISN'T WHAT IT USED TO BE
MOISÉS NAÍM
Basic Books 2013

därefter om toppjobben i näringslivet eller politiken.

Naím citerar en fascinerande Harvard-studie av utgången i asymmetriska krig, det vill säga: väpnade konflikter där den ena sidan är klart svagare än den andra. Under 1800-talets första hälft segrade den svagare parten i 12 procent av fallen. Under 1900-talets andra hälft var motsvarande siffra 55 procent. Inte ens med det yttersta maktmedlet, militär vapenmakt, kan alltså en makthavare av idag vara rimligt säker på att kunna tvinga sin vilja igenom. Erfarenheterna från Afghanistan och Irak är alltså inte undantag, utan tidstypiska symtom.

Och det är likadant i företagsvärlden. Den som var branschledare 1980 (topp femtedel i sin sektor) var med 90 procents sannolikhet det även fem år senare. År 2000 hade risken för den som tillhörde branschtoppen att bli förbispningen av konkurrenterna inom fem år ökat till 25 procent.

Inte ens tyranner har längre ett fast grepp om makten. Fler människor än någonsin lever i demokratier, och även i diktaturer är hotet om folkligt uppror större än under tidigare epoker, menar Naím.

Några givna frågor infinner sig, och boken gör hyggliga försöka att besvara dem. Vad förklarar denna trend? Betyder det verkligen att makthavare av i dag är maktlösa? Och vad är i så fall problemet?

Förklaringen finner Naím i de tre m:ens revolution – mer, mobilitet och mentalitet. Idag finns det fler människor med högre välbefinnande och tillgång till fler varor och tjänster än någonsin tidigare, samtidigt som fler är läskunniga och välutbildade. Varor, tjänster, kapital och människor rör sig mer över gränser än någonsin tidigare. Kombinationen av allt detta har lett till ett mentalt skifte, där människor inte längre accepterar missbruk eller missförhållanden i den utsträckning man gjorde tidigare, och dessutom har fler människor större förmåga att på olika sätt göra något åt saken – om det så bara handlar om att förstöra för makthavarna.

Det betyder inte att makthavare är maktlösa. Det betyder bara att makthavare av idag har mindre makt än makthavare av igår. Storföretaget, stormakten, den stora kyrkan, de stora partierna, den starka staten: alla utmanas de av "mikrospelare" med förmåga att åsamka större skada än någonsin tidigare. Kanske är företagssektorn mest belysande. För ungefär ett decennium sedan oroade sig alla över Microsofts monopolställning, men idag heter jättarna i samma sektor Apple, Google och Facebook. Kanske är det svårt att tänka sig Facebook som en mikrospelare, men det är trots allt bara tio år sedan som 100-miljardersföretaget var ett hobbypro-

jekt i ett studentrum på Harvard.

Men det är konsekvenserna inom politiken som mest tycks bekymra Moisés Naím. Partier kapas av externistfraktioner (exemplet han använder är Tea Party-rörelsen), populistpartier dominerar politiken i allt fler demokratiska länder, små länders perifer intressen blockerar internationella överenskommelser om allt från klimat och miljö till finansiella system. Risken är att det som är nödvändigt inte blir gjort. Med paralyserade politiska system på båda sidor Atlanten och oförmågan att hantera skenande underskott och statliga skuldbördor är det lätt att nicka instämmande. Argumenten är många, väl formulerade, och förtjänar att tas på allvar.

Bristen i Naíms framställning är att han i alltför liten utsträckning tar de givna invändningarna på allvar. Det är exempelvis inte uppenbart att världen idag står inför större utmaningar än någonsin tidigare. För att bara ta ett par exempel i högen: som Steven Pinker har visat tyder tvärtom mycket på att vi lever i den fredligaste tidsålder som människan någonsin har upplevt. Det är lätt att peka på många potentiella hot – mot mänskligheten, säkerheten, civilisationen, utvecklingen, miljön – men det är också relativt lätt att visa att de flesta hot lyckligtvis aldrig blir verklighet. På olika sätt förmår vi att hantera dem.

Visst finns det en risk med alltför bakbundna politiker, oavsett om det är populistpartier, maktbalanserade institutioner eller orimliga folkliga förväntningar som utgör begränsningen. Men nog talar erfarenheten, inte minst från förra århundradet, för att alternativet är värre? Där politiker berusade av alltför stor makt, oavsett om den härstammar från ett halvsekel långt enpartistyre, egen kvalificerad majoritet i parlamentet eller tyranni skapad av vapenmakt, åstadkommer långt värre skada än den som beslutsförmåga leder till. Ett svenskt tankeexperiment: Hur tilltalande vore det att Fredrik Reinfeldt, likt en Erlander, skulle sitta oavbrutet på sin post till 2029?

Att företag, partier och kyrkor utsätts för stark konkurrens, att det inte nödvändigtvis är så att den som radar upp flest soldater automatiskt är starkast, och att makthavare inte längre kan räkna med att sitta lika säkert eller lika länge, är trots allt mer bra än dåligt.

Bristen på denna extra dimension hindrar dock inte att Moisés Naím ställer viktiga frågor: om vilka utmaningar dagens makthavare ställs inför, om vilka krav som är rimliga att ställa på makthavare, och om vilka som bör betraktas som makthavare i ett givet ögonblick. Svaren är sällan så givna som vi i förstone tänker oss.

Håkan Tribell

Sjukvård

HISTORIA

Idrygt ett år under perioden 1986-1987 var jag en av de ständiga åhörarna i rättssal 146 i Landgericht i Frankfurt am Main. Processen som utspelades där en dag i veckan var en av de sista som gällde naziregimens hantlangare. Det handlade, närmare bestämt, om tre av Hitlers dödsläkare: Aquilin Ullrich (f 1914), gynekolog verksam i Stuttgart, Heinrich Bunke (f 1914), gynekolog i Celle och Klaus Endruweit (f 1913) allmänläkare i Hildesheim. Men för de flesta av de ålderstigna åhörarna på de bruna träbänkarna var de bara bekanta under sina pseudonymer, doktor Schmitt, doktor Keller och doktor Bader från dödslägren i Brandenburg/Havel, Bernburg/Saale respektive Sonnenstein i Pirna.

Av de tre anklagade var endast två närvarande under hela rättegången. Medan åtalet mot Endruweit lades ned på grund av sjukdom, stod Ullrich anklagad för att ha medverkat till mord på 4 500 människor och Bunke för mord i 11 000 fall. Deras offer var människor som hade samlats ihop från psykiatriska kliniker, från hem för kroppsligt och psykiskt invaliderade vuxna, barn och ungdomar, från ålderdomshem för dementa och från sjukhusavdelningar där patienter vårdades mer eller mindre tillfälligt för depressioner eller epilepsi.

Enligt naziregimens vokabulär var det människor som samhället inte hade någon nytta av, och som därför måste utrotas. Mordandet tog sin början i augusti 1939 och fortsattes i en första intensifierad omfattning fram till augusti 1941. Det hela gick under namnet "T4-aktionen" efter eutanasimyndighetens adress – Tiergartenstrasse 4 i Berlin. En gängse motivering till utrotningen var att Hitlers soldater och de unga mödrar som födde nya barn i Hitlers tredje rike behövde den mat som fanns att tillgå. Resurserna räckte inte till för "mindervärdiga existenser" och "nutzlose Esser" (överflödiga ätare). Över 70 000 människor gasades ihjäl under denna period. Men offren var ännu fler, konstaterar den kände tyske historikern Götz Aly i sin nyutkomna bok *Die Belasteten*. Fram till 1945 mördades ytterligare 130 000 människor på andra sätt – genom undernäring, hårt kroppsarbete, medicinsk vanvårdnad, medicinska experiment,

som dödshjälpsindustri

vistelse i koncentrationsläger osv.

Bland åhörarna i rättssal 146 fanns de två män i 60-årsåldern, Josef Simon och Walter Strate, som hade väckt åtal. Då de var i tonåren led deras mödrar av tillfällig depression och skickades till psykiatriska kliniker för behandling. De kom aldrig tillbaka. Trots att rättegången bara ägde rum under två processtimmar i veckan, var det plågsamt, inte minst för en grupp unga handikappade, att höra alla brutala detaljer. Såväl Ullrich som Bunke hade själva i hundratals fall skruvat på gaskranarna. Men någon ånger visade de inte.

Det var inte första gången som de tre läkarna hade blivit åtalade. I en tidigare rät-

tegång mellan 1965 och 1967 befriades de dock från straffpåföljd med motiveringen att de inte hade insett och inte heller efter krigsslutet insåg att de handlade orätt. De utgick från att de patienter som de hade dödat blivit befriade från sina lidanden. För de tre läkarna innebar frikännandet att de kunde fortsätta sina medicinska karriärer.

Att rättegången kunde återupptas 20 år senare, berodde till stor del på den forskning som i början av 1980-talet hade bedrivits i ämnet, bland annat av historikern Ernst Klee, närvarande vid rättegången, och av Götz Aly. Deras böcker och skrifter hade bidragit till att ändra omvärldens

medvetenhet om vilka fruktansvärda dåd som naziregimen hade gjort sig skyldig till redan innan Förintelsen tog sin början.

I *Die Belasteten* har Aly nu samlat ihop sina tidigare forskningsresultat från 35 år och även utökat framställningen med nya rön. Boken är en försenad publikation. Redan i början av 1980-talet hade Aly ansökt om pengar till sitt banbrytande projekt om eutanasin. Men han hindrades då av formella skäl. Trots att Aly i första hand är känd som historiker, är han formellt sett statsvetare. Och även om den kommission som avgjorde hans begäran 1984 menade att hans perspektiv var banbrytande, avslogs hans ansökan. Han var "inte rätt person". I stället stals hans idéer av ett flertal yngre historiker, som senare inte ens redovisade att utgångspunkterna för deras böcker var hämtade från Aly.

Detta får vi veta i ett efterord i den skakande bok som Aly här lägger fram. Ty utöver de inledande kapitlen om T4-aktionens syfte och följder, bidrar Aly sin vana trogen till att ge forskningen om den tyska nationalsocialismen nya perspektiv. Hitills har den gängse behandlingen av temat utgått från gärningsmännen – läkare, tekniker, politiker, vårdpersonal, byråkrater et cetera, sammanlagt cirka 20 000 personer. Men det centrala temat i Alys bok är offren och deras anhöriga (de belastade), och relationen dem emellan och samhället där de levde. Inte utan orsak kallar Aly boken "Eine Gesellschaftsgeschichte" (En samhällsskildring).

Så visar, exempelvis, hans efterforskningar att de flesta i landet, inklusive de anhöriga, inte hade några kraftigare invändningar mot att alla dessa "besvärliga människor" försvann. Man ville inte veta några detaljer, men bussarna med förklistrade fönster som transporterade de sjuka till dödslägren var inte osynliga. I viskande tonläge pratade människor om dödstransporterna. Lika ihållig var förklaringen till den svarta röken från krematorieugnarna som skyldes på kol av dålig kvalitet som man eldade med i samband med militära experiment.

Enligt T4-aktionens ledare, professor Werner Heyde, godtog 80 procent av de anhöriga att släktingar och familjemedlemmar avlivades. 10 procent hade ingen speciell åsikt, medan 10 procent protesterade.

Även om eftervärlden och andra forskare har avfärdat Heydes procentuella uppskattningar, tycks de – detta är Alys kon-

>>

Gaskammaren i Bernburg.

FOTO: CHRICKI

DIE BELASTETEN
EUTHANASIE 1939–45.
EINE GESELLSCHAFTS-
GESCHICHTE
GÖTZ ALY
S Fischer 2013

klusion – i stort sett stämma. Det var nämligen så att de som opponerade sig och protesterade mot att just deras anhöriga skulle gallras ut och transporteras vidare i regel uppnådde resultat. Just deras anhöriga undantogs.

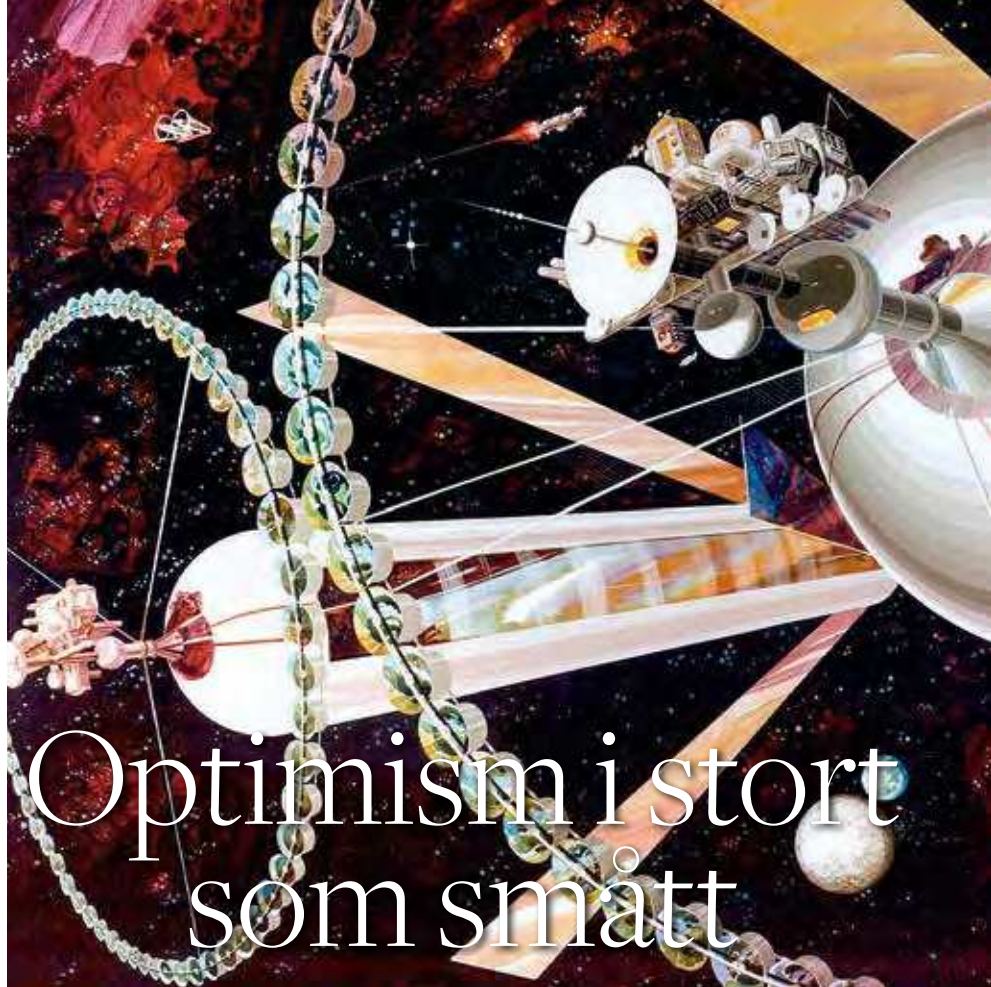
Likaå visar Aly att synen på de sjuka som belastande levde kvar under efterkrigstiden. De som fick tillbaka sina anhöriga i form av aska i urnor och en attest som "bevisade" att de hade dött av naturliga orsaker, ofta av lunginflammation, skrev inte ut sina anhörigas namn på gravstenar eller i andra sammanhang. En Maria Siebert gick till eftervärlden som Maria S, en Walter Gumbrecht som Walter G, och så vidare. För Aly är det viktigt att alla i hans bok, såväl offren som deras anhöriga, skildras med både förnamn och efternamn. Det är en fråga om deras människovärde, skriver Aly.

En annan tendens, skriver Aly, är att många människor idag börjar fråga sig vad som egentligen hände med gamla moster Hildegard som sjöng så fina barnvisor och med farfars bror Gustav som plötsligt försvann 1941 och 1944. Varför kom de aldrig tillbaka på besök igen? Hittills har dessa försvinnanden omgivits av lögnar eller tigits ihjäl.

Enligt Aly var människor avtrubbade och hade slutat att tänka själva. En av hans slutsatser är att om man kunde mörda sina anhöriga så kunde man också godta ett folkmord på andra grupper av människor – judar och romer.

Sin bok har Götz Aly tillägnat sin dotter Karline. Strax efter födseln insjuknade hon i en livshotande hjärnhinneinflammation. Hon räddades till livet, men är sedan dess mentalt utvecklingsstörd. Men, skriver Aly, vi ska inte sätta oss till doms över de anhöriga under den aktuella perioden. Deras levnadssituation var i sig hotfull och utsatt. "Eutanasiens offer var för många en börda. De dog en våldsam död övergivna av hela världen."

Lisbeth Lindeborg

En O'Neill-koloni.

FOTO: RICK GUIDICE NASA/CC BY/WIKIMEDIA COMMONS

HISTORIA

För litet drygt 40 år sedan lade den globala tankesmedjan Romklubben (Club di Roma) fram en rapport med titeln *Tillväxtens gränser*, som konstaterade att mänskligheten var på väg mot en självförvårdad katastrof om väst inte ändrade sin livsstil. Vi måste omedelbart ge upp idén om evig tillväxt, var den bistra slutsatsen, detta eftersom planetens resurser är begränsade och helt enkelt inte kan understödja ett ständigt växande. Då som nu var det ett politiskt omöjligt budskap, och då som nu försvarades tillväxten bland annat utifrån en tro på the technological fix – att ökade satsningar på forskning och utveckling kommer att ge upphov till tekniker som räddar både planeten och tillväxten.

Några av de mer färgstarka förkunnarna av det teknikoptimistiska evangeliet möter vi i historikern Patrick McCrays studie *The Visioneers* (en fiffig mix av "visionaries", "pioneers" och "engineers"). Fokus ligger på två legendariska gestalter i den amerikanska forskarvärlden som båda tog upp Romklubbens kasta-de handske: dels fysikern Gerard O'Neill, som på 1970-talet gjorde sig ett internationellt kändisskap genom att driva sin dröm om rymdkolonier, dels MIT-ingenjören Eric Drexler, som bidrog till millen-

nieskiftets hightech-yra med sina spekulationer om ingenjörskonst på atomnivå – så kallad nanoteknologi.

McCray gör en grannliga rekonstruktion av hur det gick till när dessa eldsjälar förde ut sina idéer från laboratorier och pubdiskussioner, och vilka öden de sedan vederfors bland finansärer, politiker, entreprenörer och journalister. Det är på sätt och vis ett ganska torrt stycke vetenskapssociologi, men samtidigt en fascinerande variant av det romantiska dramat om geniet vars drömmar mals ner i verklighetens grottekvavn. Det rör sig i detta fall om en verklighet bestående av materiella begränsningar och konjunkturskiften inom vetenskapens och politikens sfärer.

Gerard O'Neill var en briljant fysiker som gjorde kometkarriär inom experimentell partikelforskning på 1950-talet. Under intryck av Apolloprogrammet och mängder av science fiction-litteratur – och möjligen en skilsmässa – gjorde han så ett drastiskt karriärskifte mitt i medelåldern och tog på sig att saluföra visionen av enorma, självförsörjande rymdkolonier, detta som en gensaga mot *Tillväxtens gränser* och andra ekologiska domedagsprofetior. Mänskligheten var inte bunden till denna planet med dess begränsade resurser, så löd budskapet som var så vederhäftigt framfört att Kaliforniens guvernör köpte det med hull och

hår, vilket skapade en hel rymdkolonikult. Och inte minst: Nasa släppte till medel under några lyckliga år, till dess att mer pragmatiskt sinnade makter i Washington gav tummen ner för alla mega-faustiska rymdprojekt till förmån för de i sammanhanget tämligen asketiska rymdfärjorna. O'Neill gled ut ur det mediala strålkastarljuset och kom att ägna återstoden av sin forskargärning åt satellitförsvar.

Men den sortens titaniska ingenjörss-drömmar som O'Neill representerade hade för många yngre forskare också börjat te sig obsoleta under det sena 1970-talet i ljuset av de gränslösa framtidder som avtecknade sig i den lilla världen inom informations-, bio- och materialteknik. Vindkantringen illustreras i McCrays berättelse av Eric Drexler, som först drogs till O'Neills krets, där han blev en viktig medarbetare i arbetet på en – håll i er! – magnetisk rymdkatapult. Men snart kom han att gravitera från makro- till mikrokosmos. Eller snarare: nanokosmos.

I en bästsäljande bok med den hybris-mättade titeln *The Engines of Creation* (1986) spekulerar han i hur pyttesmå robotar kommer att ge människan slutgiltig kontroll över den motsträviga materien. Mat, hus, O'Neills rymdkolonier – i princip allt vi önskar – skulle kunna framställas av nanorobotar programmerade att manipulera enskilda atomer. Och som grad-

de på moset bjuds vi på längre och friskare liv, eftersom de små tjänarna också skulle kunna reparera skadad vävnad.

Drexlers tankar hade tillräckligt stabil vetenskaplig grund för att värva supportrar bland framsynta forskare och riskkapitalister, och de var framlagda med sådan retorisk skicklighet att de stimulerade till en översvallande utopisk entusiasm i samma kretsar som något decennium tidigare hade omfamnat O'Neills visioner. Dåvarande senatoren Al Gore, den ekologiske entreprenören Stewart Brand och (mest bekymmersamt för trovärdigheten) LSD-gurun Timothy Leary hörde till dem som flockades runt honom. Noteras skall att både historien och geografin är viktiga faktorer här. Drexler etablerade sig i ett Kalifornien känt för sitt experimentella och progressiva kulturklimat, och det ungefär samtidigt som kommunismens kollaps gav upphov till en berusande berättelse om teknikens och marknadens seger över ekologiska och andra hotbilder.

Men både tekniken och marknaden visade sig vara svekfulla i Drexlers fall. Hans nanorobotar lämnade aldrig ritbordet – eller snarare datorskärmen – vilket stötte bort finansärer som hoppades på kommersiella applikationer. Hans aktier inom

”Kopplingen mellan teknikberusning och pornografi skriker ju formligen efter att kramas på genuspolitiska poänger.”

vetenskapsetablissemangen kom också att sjunka när nanofältet tog fart på allvar under 1990-talet genom mindre spekulativa men praktiskt fungerande tekniker (kemiska, elektromagnetiska), vilka marknadsfördes i termer omsorgsfullt rensade från Drexlerska scenarier. I likhet med O'Neill, men under mer förnedrade former, förpassades han ut i periferin.

Trots att de står för två olika skolor av teknofili – Jules Verne-mässig gigantism mot cyberpunkig mikromalism – hade O'Neill och Drexler på sin tid alltså flera gemensamma supportrar i medier och bland entreprenörer. En lite udda plattform för deras visionerande som McCray lyfter fram var den på sin tid nyskapande tidskriften *Omni* (1978-95), där läckert illustrerade artiklar om futuristiska forskningsfronter samsades med annonser för maltwhisky och herrtidningen *Penthouse*. Ty *Omni* gavs ut av en viss Bob Guccione, som blivit stormrik på att exponera kvinnoskötan i *Penthouse*, men som i *Omni* såg sitt sanna publicistiska skötebarn.

Kopplingen mellan teknikberusning och pornografi skriker ju formligen efter att kramas på genuspolitiska poänger, och

så även det faktum att amerikanska ”visioneers” med få undantag utgörs av vita medelklassmän. McCray snuddar vid dessa problem – om de nu är problem – men hans ansats är inte genus-teoretisk, eller för den delen särskilt teoretisk överhuvudtaget. Hans exempel synliggör, med en imponerande empiri (och en ganska glanslös prosa), samspelet mellan faustiska forskare och deras kontexter, men drar inga djärvare slutsatser än att sådana gestalter har en viktig roll i vetenskapens utveckling även när deras idéer inte

visar sig vara genomförbara, genom att inspirera andra forskare och väcka allmänhetens intresse.

En annan och lite dystrare iakttagelse man kan göra är hur utpräglat amerikansk den här berättelsen är, och hur oäterkalleligt avslutad den ter sig. O'Neill, Drexler och andra ”visioneers” angrep Romklubbens bild av en framtid kringskuren av gränser, och mobiliserade gärna – i likhet med de tidiga Internetentusiasterna – den mytiska bilden av ”the frontier” i sin retorik. Men 2010-talets stora teknikprojekt har att hålla sig inom den järntriangel som bildats av kriget mot terrorismen, en klimat- och en finanskris, och från den är det svårt att urskilja framtiden som den horisont av gränslösa möjligheter den en gång var för flertalet amerikaner. Räds-la, inte hopp, tycks sätta agendan. Det är på något vis symptomatiskt att den i skrivande stund största nyheten på robotfronten handlar om autonoma stridsrobotar à la *Terminator* som identifierar och dödar fiender alldeles själva, utan mänsklig inblandning. Jag hade föredragit robotar som dödar tumörer.

Svante Lovén

Ett blodigt parti domino

HISTORIA

Det hör inte till vanligheten att en svensk författare tilldelas det erkända amerikanska Pulitzerpriset. Det är till och med mindre vanligt än att en svensk får Nobelpriset. Nu är ju den svenske historikern Fredrik Logevall, som i år har fått det ärorika priset inte helt äktsvensk. Han föddes och växte upp i Sverige för att vid tio års ålder flytta till USA med familjen. Men lite mer än en notis i svensk press har han nog ändå förtjänat. Särskilt som det prisbelönade arbetet, *Embers of War*, är en imponerande prestation, inte minst med tanke på att den behandlar den mest traumatiska händelsen i modern amerikansk historia – en händelse som fortfarande är ett sår, som irriterar och ibland även blöder och som sänt svallvågor över hela den västliga världen.

Logevall har skrivit det definitiva standardverket om efterkrigstidens mest omdebatterade, splittrande och stormiga storpolitiska konflikt, och han har gjort det på ett anmärkningsvärt sakligt, medryckande och intresseväckande sätt.

Han kopplar ett brett grepp på sitt ämne, och han inskränker sig inte till det som, i svenska ögon, är Vietnamkriget, nämligen den militära konflikten mellan USA och den vietnamesiska befrielseströrelsen (FNL). Logevall söker sig fyra decennier längre tillbaka, till den tid då den unge Ho Chi Minh uppehöll sig och arbetade i Europa, och då han full av förvänt-

ningar 1918 reste till Versailles med målet att söka påverka den fredskonferens som avslutade första världskriget och som hade ambitionen att en gång för alla forma en ny och fredlig världsordning.

Men drömmen om att konferensen skulle producera en fredlig värld, var framförallt en amerikansk vision, formulerad av presidenten Woodrow Wilson. Idén gick ut på att om alla folk fick nationell självständighet, skulle krigens orsaker till stor del bortfalla. Nästan alla krig hade sin upprinnelse i territoriella gränskonflikter. Demokrati och nationell självständighet var de båda hörnstenarna på vilka Wilson ville bygga en ny värld.

För den unge Ho Chi Minh föreföll detta program klokt och realistiskt; han tolkade det så att hans eget Vietnam, i det avlägsna Indokina, kunde få möjlighet att kasta av sig det franska oket. Så blev emellertid inte fallet. President Wilson hade stor makt, men i mötet med de hämndgriiga äldre, slipade män som hade varit hans allierade i kriget stod han sig slätt. Han förmådde inte genomdriva sin vision, och jämfört med sina motparter vid förhandlingsbordet var han en medelmåttig intrigör. Versaillesfreden blev en besvikelse både för Europa och för den koloniala värld som Europa utplundrade och behärskade.

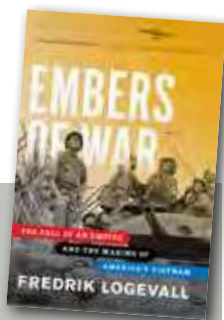
Ho Chi Minh återvände till sitt hemland med insikten att den nationella befrielsen endast kunde komma ur det underkuvade folkets egen kraft, och att befrielsen troligen måste ske med våld. Problemet var bara det att de franska styrkorna var överlägsna vad Ho Chi Minh och hans anhängare kunde ställa upp. Men även här fann den sluge Ho på råd. När vapen och armé saknades tillgrip man en gerillataklik. Små och lätt beväpnade grupper dök upp där man minst kunde ana. De slog till med kraft och försvann sedan blixtnsabbt i massan. Gerillakriget, som i Vietnam utvecklades till fulländning, ställde den franska armén inför ständiga överraskningar, och fransmännen lyckades aldrig hitta ett verksamt motmedel.

Viet Minh-gerillan nådde efterhand en avsevärd slagstyrka, i synnerhet efter det att Koreakriget bringats till stillstånd och hjälp med såväl vapen som materiel från

Kina kunde flöda i en stridare ström. Så småningom kunde Viet Minh även mönst-ra så betydande truppstyrkor att de under början av 1950-talet blev numerärt överlägsna de franska. I denna fas av kriget framstod fransmännens möjlighet att återta sitt koloniala välde som tröstlöst.

Märkligt nog satsade Ho Chi Minh mycket länge på att vinna amerikanskt stöd för sin nationella självständighetskamp. Det hade sin grund i att Franklin Roosevelt var en än starkare motståndare till de gamla europeiska kolonialvälde-

EMBERS OF WAR
THE FALL OF AN EMPIRE AND
THE MAKING OF AMERICA'S
VIETNAM
FREDRIK LOGEVALL
Random House 2012

Amerikanska fallskärmstrupper i Vietnam 1966.

FOTO: AKG-IMAGES/SCANPIX

na än vad Woodrow Wilson varit. Han försummade inte något tillfälle att tala om för såväl Churchill som de Gaulle att de efter kriget kunde glömma sina gamla imperier. Dessa skulle avvecklas snabbt och resolut. I synnerhet var relationen mellan Roosevelt och de Gaulle ansträngd. Roosevelt avskydde den högdragne generalen. Ho Chi Minh hade alltså goda skäl att hoppas på amerikanskt stöd.

Men i den franska nödens stund inträffade en komplikation som förändrade den världspolitiska scenen. Kalla kriget hade

sedan slutet av 1940-talet eskalerat, och kraftmätningen mellan öst och väst antog med kärnvapenhoten alltmer skrämmande proportioner.

Efter Roosevelts död genomgick den amerikanska synen på världen och de krafter som definierade rådande maktförhållanden en helomvändning. Det tidigare allierade Sovjetunionen framstod nu genom sin kommunistiska samhällsordning som den farligaste fienden. I krigets slutskede hade Sovjet gjort betydande fram-

ryckningar i Öst- och Centraleuropa, och plötsligt upplevde USA att man hade fått en motståndare som satsade på att erövra världen och utplåna västvärldens marknadssystem och den amerikanska livsstilen. I den situationen övergav president Harry Truman sin företrädares syn på den franska kolonialismen i Indokina. Den var i detta nya perspektiv inte längre en föråldrad form för monopolistisk plundring, utan en kamp för den fria världen mot kommunismens tvångsekonomi.

Så kom amerikansk hjälp att flöda till

>>

de franska styrkorna, och med denna hjälp lyckades de någorlunda hålla sina sargade ställningar. En sak stod emellertid klar. Något franskt Indokina, liknade det som hade funnits före kriget, skulle aldrig kunna återupprättas. Den franska politiken och krigföringen siktade in sig på att hålla Viet Minh stängden tills gerillan kunde förmas att förhandla fram en kompromiss. I Frankrikes ögon var den önskvärda kompromissen ett autonomt Indokina under fransk överhöghet. Det var inte vad Ho Chi Minh med anhängare drömde om.

Förhandlingar blev det. Sådana ville både Kina och Sovjetunionen ha. Där fruktade man för att den amerikanska insatsen skulle utvidgas till ett storkrig. Förhandlingen kom också till stånd och inleddes i Genève i maj 1954. Parterna som möttes vid förhandlingsbordet var Frankrike, Storbritannien, USA, Kina, Sovjetunionen, Laos, Kambodja, Viet Minh och Sydvietnam. På förhandlingens första dag kunde Viet Minh detonera en bomb. Gerillan hade efter hårda strider lyckats inta

trupper kunde överhuvudtaget inte strida i sådan terräng.

Men inte ens denna seger övertygade den nu djupt insytlade amerikanska administrationen om att kriget var omöjligt att vinna. Med högmodig förtröstan på sin tekniska överlägsenhet tog man upp stafettpippen efter fransmännen, men nu med ambitionen att stoppa den kommunistiska framryckningen. Den amerikanska politiken kom att domineras av den så kallade dominoteorin, som hävdade att om ett av den fria världens länder föll för kommunismen, skulle de flesta eller kanske till och med alla falla som dominobrickor för samma aggression. Det gällde därför att sätta ned foten och dra en demarkationslinje som aldrig fick överskridas. Den linjen drogs nu i Vietnam.

Den amerikanska politiken blev emellertid lika misslyckad som den franska. Viet Minh-gerillan fortsatte kriget, och inte heller amerikanernas resurser visade sig tillräckliga. Logevall uppehåller sig in-

"Roosevelt försummade inte något tillfälle att tala om för såväl Churchill som de Gaulle att de efter kriget kunde glömma sina gamla imperier."

den "ointagliga" fästningen Dien Bien Phu och förintat de franska styrkorna där. Det var varken mer eller mindre än ett mirakel och en glänsande seger för den geniale och självlärd vietnamesiske skolläraren och generalen Nguyen Giap.

Dien Bien Phu låg i en gryta, omgiven av höjder. Av den anledningen ansågs det inte kunna angripas av artilleri. Artilleriet måste placeras så att det sköt i en parabel bana över bergen och skulle därmed inte kunna åstadkomma stor skada. Fransmännen hade emellertid inte räknat med Viet Minhs enastående offervilja. Under outhärliga påfrestningar lyckades man släpa sitt tunga artilleri upp på höjderna. Det gjordes med block och talja och med hjälp av cykel, detta i en djungelterräng där man tvingades hugga sig fram med machetes. Under fruktansvärd ansträngning och plåga gjorde likväl Viet Minh det omöjliga, och när anfallet började hade man placerat kanoner, granatkastare och kulsprutor på höjderna och kunde skjuta rakt ned i fästningen.

Man hade också under fasansfullt hårda marscher lyckats flytta fram ett numerärt överlägset infanteri som marscherade tre mil om natten och två mil om dagen, och som tvingades hugga sig fram i en regnskog som kokade av hetta, av aggressiva insekter och av livsfarliga tigrar. Franska

te särskilt ingående vid denna andra fas av Vietnamkriget. Han nöjer sig med att klargöra att Amerikas krig kom att bli en repetition av det franska fiaskot. I 20 år och till oerhörda kostnader i pengar och människoliv lyckades de amerikanska styrkorna hålla Viet Minh stängden. Men man misslyckades till sist av samma skäl och på samma sätt som fransmännen. Trots stora ansträngningar lyckades man aldrig skapa en lojal, inhemsk armé som kunde föra det antikommunistiska kriget på egen hand och av egen kraft. De urbana skikt man satsade på var alltför korrupta, giriga och makthungriga för att kunna mobilisera den kampvilja som krävdes för att besegra Viet Minh.

20 år och fyra presidenter senare tvingades Amerika att böja sig, liksom fransmännen hade fått göra under 1950-talet. Kriget var förlorat och endast återtaget återstod. Det genomfördes under desorganiseraformer och till priset av ett svek mot den del av Vietnams folk som hade satt sin lit till USA. Ho Chi Minhs och Viet Minh-gerillans triumf lät alltså vänta på sig i närmare 35 år. Vietnam blev förvisso ett kommunistiskt samhälle, men inte ett som gick i vare sig Kinas eller Sovjetunionens ledband. Man blev i bokstavig bemärkelse den nationellt självständiga stat som USA aldrig förstätt att kriget handlade om.

Håkan Arvidsson

När bubblan har spruckit.
FOTO: ANDREA RENAULT/ALL OVER PRESS

Komplotten

EKONOMI

David A Stockman var budgetchef i Vita huset under Ronald Reagan. Dessförinnan hade han studerat vid Harvard Divinity School. Båda rollerna kommer tydligt till uttryck i hans nya bok *The Great Deformation*, som är en mer än sju hundra sidor lång ekonomisk straffpredikan där han fördömer sin samtid och de flesta av dess aktörer. Boken är fylld av hundratals ondskefulla syndare, medan de godas antal är så litet att det nästan kan räknas på ena handens fingrar.

The Great Deformation utger sig inte för att vara en akademisk avhandling; det är en ursinnig stridsskrift som inte drar sig för hätska personangrepp. Här vimlar det av namngivna skurkar, dårar, storhetsvansinniga, bedragare, skojare och charlataner. Detta är menat som beröm, eftersom det gör boken ovanligt underhållande för att vara en nationalekonomisk traktat.

Stockmans tes är ganska enkel – det håller på att gå alldeles åt skogen med den amerikanska ekonomin, och med tanke på dess betydelse är det sannolikt att den i sitt fall drar med sig stora delar av den övriga världen. Apokalypsen är nära. Skurkarna finns både till höger och till vänster. De må sedan tillhöra J M Keynes

mot vanligt folk

kyrka eller Milton Friedmans, de må heta Karl Rove eller Lawrence Summers – alla har de begått synder som har lett fram till dagens snart ohållbara situation.

Det är väl omöjligt att peka på en tid och en plats och sedan säga att där och då började de problem som vi försöker lösa idag. Stockman går fram och tillbaka i historien och hittar misstag överallt. Han är ingen vän av Franklin Roosevelts *nya given*; han hör till de ekonomihistoriker som snarast menar att de massiva statliga insatserna inte löste några problem utan kanske tvärtom förvärrade och förlängde depressionen. Detta är en oortodox men idag inte helt ovanlig historieskrivning.

Men den verkliga katastrofen, misstagens ground zero, ägde rum i augusti 1971 då president Nixon klippte av banden mellan guldets värde och dollarrens. Nixon avskaffade guldmyntfoten och sedan dess har det bara gått utför.

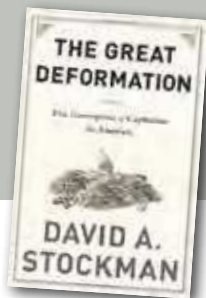
Få vill idag återinföra guldmyntfoten och ingen tror väl heller att det skulle vara möjligt, kanske med undantag för Ron Paul, den före detta kongressledamoten från Texas som i flera kampanjer försökte bli republikanernas presidentkandidat och som åtnjuter Stockmans gillande.

Stockman argumenterar övertygande, om än mångordigt, för sin sak. Med guld

som garant var staten tvungen att iakttå en viss budgetdisciplin, det gick inte att år ut och år in köra med hur stora budgetunderskott som helst. Men utan guld som garant blev det plötsligt möjligt för politikerna att föra en ansvarslös penningpolitik. De kunde trycka i princip hur mycket pengar som helst. Och det är precis vad man just nu gör i USA under den eufemistiska förkortningen QE, *quantitative easing*. Utan guld finns det inget som tvingar de ansvariga till fiskal disciplin.

Somliga kanske tycker att penningpolitik endast är ett problem för national-ekonomer, men dessa får sig en rejäl tankeställare av Stockmans bok. Författaren visar hur Nixons ödesdigra beslut allvarligt har skadat den fria marknaden och lett

**THE GREAT DEFORMATION
THE CORRUPTION
OF CAPITALISM IN AMERICA**
DAVID A STOCKMAN
Public Affairs 2013

till en *crony capitalism* (en kapitalism som gynnar särintressen), som i sin tur hotar demokratin *tout court*.

Nu är det inte längre den fria marknaden som bestämmer vad en valuta är värd eller hur mycket ett lån ska kosta, utan centralbankschefer som Alan Greenspan och Ben Bernanke – båda intar framträdande platser i Stockmans förbrytarregister. Genom att hålla räntan artificiellt låg och dessutom lova att hålla den låg under en överskådlig framtid gör de livet lätt för investerare på Wall Street. Main Street, det vill säga vanligt folk, får betala kassan när de ser sina sparmedel vittra bort. Penningpolitiken används som ett ekonomiskt och politiskt styrmedel som i regel endast gagnar de allra rikaste. Låna och låna ännu mer, låt budgetunderskotten skjuta i höjden: detta har blivit det politiska evangeliet. Alla problem får lösas någon gång i framtiden.

Stockman menar att när kriser inträffar, så är det bäst att låta dem "brinna ut" på egen hand och avstå från brandkårsutryckningar. Det enorma räddningspaketet som USA:s dåvarande finansminister Hank Paulson med Ben Bernankes goda minne sjösatte 2008 gjorde mera skada än nytta. Att med skattemedel rädda storbanker och försäkringsbolag är, hävdar Stockman, en kortsiktig lösning som sätter den fria marknadens mekanismer ur spel.

Om räntan, han återkommer ofta till just den, sattes på samma sätt idag som under guldmyntfotens dagar, skulle den vara två eller tre procentenheter högre än vad den är när Greenspan och Bernanke får bestämma. När pengar är så billiga är det stora investerare som är vinnare medan vanliga sparare är förlorare.

Stockman menar att det nu har gått så långt att centralbanken, The Fed, inte vågar trotsa Wall Street, som förfogar över hela arméer av överbetalda lobbyister. Just den alltför intima förbindelsen mellan stormans, lobbyister och politiker har inneburit att den fria marknaden inte längre fungerar som det en gång var tänkt, utan att den hela tiden riggas av särintressen. Det är idag försäljare av för de flesta obegripliga finansiella instrument som tjänar mest, inte praktiska innovatörer som skapar nya produkter som de flesta av oss vill ha.

Det är knappast någon överdrift att säga att Stockman ser det nuvarande politiska och ekonomiska systemet i USA som en komplott mot vanligt folk. Han visar med konkreta exempel hur miljarder och åter miljarder dollar har slösats bort på från början dödfödda satsningar på solpaneler som inte fungerar och elbilar som ingen vill ha. Och inte minst på en överdimensionerad försvarsmakt. Han påpekar att man fortfarande bygger ett försvar

>>

som kanske var relevant när man planerade för stora pansarslag mitt i Europa; idag har USA inga sådana fiender. Fienden är inte längre en till tänderna beväpnad stormakt, utan på sin höjd några tusen fanatiker i Afghanistan, Jemen och Mali. Här finns, skriver han, enorma besparingar att göra, men han vet också att sådana aldrig kommer att kunna ske inom ramen för rådande system. En av Stockmans få hjältar, president Eisenhower, varnade i början av 1950-talet för just denna utveckling, men uppenbarligen till ingen nytta.

USA har fått en *warfare and welfare state* som inte längre kan finansieras med riktiga pengar utan endast med lånan och nytryckta. Stockman vill inte avskaffa välfärden, men han vill göra den behovsprövad. Som det nu är går mycket av bidragen till välbeställda människor som inte behöver hjälp.

Stockman utmanar folk till både höger och vänster. Art Laffer, han med den berömda kurva som sades visa att lägre skattesatser kunde leda till ökade skatteintäkter för staten, är lika främmande för dagens problem som Paul Krugman, som ständigt vill se allt större statliga räddningspaket. Överhuvudtaget har Stockman ytterst låg uppfattning om professionella ekonomer och få vill väl klandra honom för det.

Mot slutet av sin alltför långa bok – den hade mer fördel kunnat kortas med ett par hundra sidor – kommer han med konkreta förslag på hur man ska kunna vända dagens utveckling. Det första är att ”återinföra den fria marknadens räntenivåer på de finansiella marknaderna”. Om så inte sker kommer ”det monetära systemet att implodera i en orgie av nytryckta pengar”. Han vill att nya jobb skapas av den fria marknaden, inte av Washington och dess gäng av korrumpierade kapitalister. Han önskar kortare och begränsade mandatperioder för politiker, och han vill dessutom förbjuda dem att gå från maktens korridorer till närmaste lobbyorganisation. En hel mängd departement, till exempel energi, utbildning, handels och flera andra, kan man skrota. I den mån de alls behövs kan deras uppgifter skötas på lokal nivå. Till detta kommer en hel del andra, tyvärr väl lika verklighetsfrämmande förslag.

Att Stockman har satt fingret på flera ömma punkter är ställt bortom varje tvivel. Vad som hade hänt om man följt hans råd att låta bank- och bostadskriser löpa linan ut utan statligt ingripande är mera oklart. Kontrafaktisk historieskrivning kan aldrig bli annat än spekulation.

The Great Deformation är en djupt pessimistisk bok. Det är också en skrämmande bok eftersom den är grundad på gedigna teoretiska kunskaper och solida praktiska erfarenheter.

Carl Rudbeck

En familj som andra

HISTORIA

Hertigen av Wellington begrep redan i början av 1800-talet vilket öde som väntade den jordägande klassen: ”Vi kommer inte att se tumult, vi kommer inte att se blodsutgjutelse, men vi kommer att plundras med hjälp av lagen.” Knappt 100 år senare var plundringen i full gång. Främst i änningsstyrkan fanns David Lloyd George, en walesisk liberal, som vid sidan av en okuvlig lust till reformer och en lika okuvlig lust att visa varje dam vad hans byxor innehöll gärna öppnade slussportarna för brandskattningen av lantadeln.

När Roy Hattersley för ett par år sedan lät publicera sin biografi över David Lloyd George, *The Great Outsider*, var intrycket att han hade börjat arbetet fylld av förståelse för sitt föremål. Det fanns uppenbara beröringspunkter: Roy Hattersley satt nästan 35 år i underhuset och var andre ordförande i Labourpartiet under Neil Kinnock. Likheter och de ursprungliga intentionerna till trots, kunde läsaren ana att Hattersley fick allt mindre till övers för den hänsynslöse opportunisten Lloyd George. Just därför är Hattersleys senaste bok, *The Devonshires. The Story of a Family and a Nation*, särskilt intressant. Ska någon familj lyftas fram som främst bland den brittiska godsägande adeln, är familjen Cavendish, sedan 1694 hertigar av Devonshire, ägare till det storslagna Chatsworth i Derbyshire och många andra gods, en självklar kandidat. De är med nödvändighet en direkt motpol till radikaler med revanschlusta.

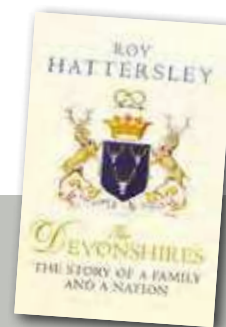
Allt börjar i historiens dimbankar, som delvis består av medvetet utlagd rök för att dölja släktens ursprung som obetydliga köpmän i textilier. Men i mitten av 1500-talet blev familjen något att räkna med, då en William Cavendish assisterade vid plundringen av kloster och berikade sig själv på kuppen. Det verkliga kapet, sett med släktens ögon, gjorde han dock 1547, då han gifte sig med bonddottern Elizabeth Hardwick.

Den unga Bess av Hardwick hade redan ärvt en tonårig man. Hon förde med sig en enastående förmåga att främja sina ekonomiska intressen och en betydande

de talang att ärva avlidna makar. William Cavendish dog efter tio års äktenskap och Bess ärvde. Sju år senare dog hennes tredje make och lämnade hela sin betydande förmögenhet till henne. Tillsammans med den fjärde maken, earlen av Shrewsbury, ägde Bess 37 större gods. Äktenskapet blev våldsamt, och det rörde sig inte om några ordinära lägenhetsbråk. Vid ett tillfälle anföll earlen av Shrewsbury och fyrtio beväpnade män Chatsworth och plundrade det på allt de fann av värde. Bess näst äldste son – en Cavendish – ledde en motattack mot Sheffield Castle, där hans styvfar hade förskansat sig med bytet.

Trots sådan oförsonlighet ärvde Bess en tredjedel av sin fjärde makes egendom när denne äntligen dog 1590, efter 22 års äktenskap. Hon var då närmare 70 år och näst efter drottning Elisabet I den mest förmögna kvinnan i landet. Vid Bess död 1608 hade hennes son och arvinge, liksom sin far en William Cavendish, redan blivit baron. Tio år efter hennes död blev samme William den förste earlen av Devonshire, ett grevskap där familjen inte hade några ägor, men som var ledigt att använda till titeln.

En och annan i de kommande generationerna Devonshire förmådde ärva, vinna eller rent av tjäna några pund, men på det stora hela finansierade Bess av Hardwick drygt 300 år av hejdlösa utlägg. Det spelades och spekulerades, sprättes och gödslades, men framför allt byggdes det. Bess hade själv lagt tio år och en förmögenhet på att bygga Chatsworth House. Därefter firade hon sin siste makes död med att uppföra det elegant elisabetanska Hardwick Hall. Generation efter generation fort-

THE DEVONSHIRES
THE STORY OF A FAMILY
AND A NATION
ROY HATTERSLEY
Chatto & Windus 2013

satte. Parker och fontäner anlades, byar flyttades och fönsterbågar belades med bladguld, för att glimma i solen.

Derbyshire förblev familjens bas, men Devonshires lät sig inte förpassas till periferin. Det fanns alltid minst ett residens i London. Europeiska bildningsresor gjordes och en artonårig Thomas Hobbes kom till familjen som informator samma år som Bess dog. Krig och politik krävde engagemang. Under inbördeskriget slogs familjen på kavaljerernas sida, och den fjärde earlen, om än erkänt liderlig, tillhörde den lilla skara som låg bakom den ärorika revolutionen 1688. Som tack blev han den förste hertigen av Devonshire.

Denne William, den förste hertigen, kan också beskrivas som upphovsman till familjen Devonshires centrala roll inom whigpartiet. I drygt 200 år stod en hertig av Devonshire alltid för parlamentarism och begränsad kungamakt, oftast i kombination med antikatholicism och mildhet gentemot protestantiska avvikare. Särskilt hög profil hade familjen under de sista decennierna av 1700-talet, men då främst tack vare Georgiana, hertiginna av Devonshire och, lik som prinsessan Diana, född Spencer.

Georgiana, god vän med Marie Antoinette, hade en förkärlek för att dekorera sina hattar med uppstoppade fåglar, modeller av galeaser för fulla segel, eller annat som passade tillfället. Hon var inte be-

svärande skarp, men hennes roll som värdinna hade betydelse. Devonshire House i London blev centrum för politiska kabaler. Georgiana själv deltog i valkampanjer med en entusiasm som gick över gränsen till det opassande. Hon hade ett förhållande med den unge karriärpolitikern Charles Grey – earlen och senare premiärministern som har givit det med bergamott smaksatta teet dess namn – och födde hans dotter. En orsak var att hennes man, den femte hertigen, var omvittnat tråkig. Hertigen var dock inte tråkigare än att Georgiana antagligen delade älskarinna, lady Elizabeth Foster, med honom. De tre levde under långa perioder tillsammans i ett *ménage à trois*.

Det främsta arvet efter Georgiana, vid sidan av näste hertig, var spelskulder på ungefär 75 miljoner kronor i dagens penningvärde. Det gjorde inte hennes son sparsam. Ett av de kostsamma projekt som den sjätte hertigen lade pengar på var bygget av fantastiska växthus på Chatsworths ägor. De blev inte mindre fantastiska av att ha ritats av Joseph Paxton, ett av dessa mer eller mindre självlärdas universalgenier som den brittiska industrialismen födde i sådan mängd. Paxton var egentligen trädgårdsmästare, men blev vida berömd när han räddade den stora världsutställningen i London 1851 genom att på tio månader uppföra det enorma Kristallpalatset i Hyde Park, en byggnad av ett slag som aldrig setts tidigare.

"I drygt 200 år stod en hertig av Devonshire alltid för parlamentarism och begränsad kungamakt, oftast i kombination med antikatholicism och mildhet gentemot protestantiska avvikare."

Georgiana Cavendish driver in röster åt Charles James Fox.

FOTO: BRIDGEMAN ART LIBRARY/IBL

Den sjunde hertigen oroade sig mer för ekonomin och hade god anledning att göra det. I ett försök att bryta med familjetraditionen att skuldsätta sig försökte han sig på stora affärsprojekt. Resultatet blev förluster i än mer magnifik skala. Kvar till eftervärlden blev den nybyggda semesterorten Eastbourne och den nordengelska industristaden Barrow-in-Furness.

Den åttonde hertigen avböjde tre gånger drottning Victorias erbjudande att bli premiärminister, men det var också med honom som Devonshires politiska inflytande falnade, efter en lång och olöslig konflikt med William Gladstone i Irlandsfrågan.

Det som intresserar den gamle parlamentarikern Roy Hattersley mest är familjen Devonshires politiska engagemang. I redogörelserna för debatter och konflikter i under- och överhus finns en detaljerad inlevelse som inte riktigt går att spåra i andra delar av boken. Whigpartiets hela historia klaras av. Världen före parlamentarismen har, å andra sidan, en tendens att verka en aning löjlig i Hattersleys ögon.

Något som saknas, kanske på grund av överdriven finkänslighet, är en utförligare berättelse om familjens senare historia. Det är synd. En yngre, alkoholiserad son gifter sig med Fred Astaires syster och danspartner, Adele. En dotter gifter sig med Harold Macmillan. En blivande hertig gifter sig med John F Kennedys syster Kathleen, men dör i strid under andra världskriget. Kathleen själv, drabbad av Kennedysklanens förbannelse, dör i en flygolycka några år senare. Den yngre son som ofrivilligt får ta över är gift med den yngsta av Mitfordsystrarna, Deborah. Hon är nu 93 år gammal, lever som änkehertiginna och lät publicera sina memoarer 2010.

Det finns inga tecken på att Hattersley har större fördragsamhet med familjen Devonshire än med David Lloyd George, men hans syrligheter är sällan tråkigt moraliserande, utan snarare uppriskande. Hattersleys giftiga sätt att beskriva släktens nervösa aktivitet mellan ruin och respektabilitet, för snarast tankarna till en vanlig, hispig medelklassfamilj. Det är bara insatserna som skiljer dem åt.

Historikern Noel Malcolm har berättat om hur han vid ett besök i de omfattande arkiven i Chatsworth följde arkivarien in i ett kassavalv, på jakt efter ett eller annat dokument. På en hylla låg något, stort som en cricketboll i mörkgrönt glas, delvis inslaget i bomull. "Det där", förklarade arkivarien, "är Devonshiresmaragden, en present från Brasiliens kejsare."

Många gods och konstskatter har familjen Devonshire fått sälja för att bära egen slösaktighet och statlig plundring, men de är inte alldeles vanlig medelklass än.

Johan Hakelius

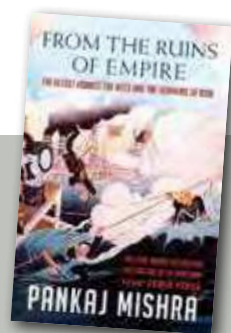
Väst är den ursprungliga synden

IDÉHISTORIA

När det brittiska sändebudet lord Macartney, med brev från kung Georg III, besökte kejsaren Qianlong i Kina 1793 möttes han med hån och förakt trots att syftet med besöket var att upprätta en fredlig handelsrelation mellan länderna. Det bästa vore, sade kejsaren, om den engelska kungen "kunde handla i enlighet med våra önsknings genom att svära evig lydnad". Bemötandet speglade det kinesiska hovets känsla av överlägsenhet och självtillräcklighet. Opiumkrigen i mitten av 1800-talet skulle ändra på detta. Pankaj Mishra använder dem som utgångspunkt i den informativa och mästerligt skrivna boken *From the Ruins of Empire*. Den förkrossande militära kraften hos de engelska kanonbåtarna och soldaternas moderna gevär satte igång en tektonisk skiftning i Asien. Inget skulle bli sig likt. De ofta isolerade och stagnerade asiatiska tankevärldarna skulle gå under i krut-rök och blod, nationalism och kommunism.

Inte bara det kejserliga Kina såg ned på Europa. Under det tidiga 1800-talet ansåg osmanerna fortfarande att européer var underlägsna, otrogna kristna värda förakt. Och varför inte? Från erövrandet av Konstantinopel 1453 fram till 1700-talet hade Osmanska riket dominerat stora delar av Europa. Det dröjde dock inte länge innan rollerna var ombytta. Europas arrogans växte i takt med att den teknologiska överlägsenheten framträdde allt tydligare. Napoleon intog Egypten och britterna fick genom Ostindiska kompaniet alltmer inflytande i Indien. Läsaren leds att ställa frågorna ur de ockuperades perspektiv. Den Andre är västerlänningen, som med sina vapen tvingar fram frågor hos de koloniserade. Mishra har valt att fördju-

**FROM THE RUINS OF EMPIRE
THE REVOLT AGAINST THE
WEST AND THE REMAKING
OF ASIA**
PANKAJ MISHRA
Allen Lane 2012

pa sig i tre asiatiska tänkare: Rabindranath Tagore, Liang Qichao och Jamal al-Din al-Afghani. Från olika utgångspunkter brottas de med frågan om det bara finns en modernitet – den västerländska – eller om andra vägar är möjliga.

De vita djävlarerna, som européerna inte sällan kallas, revolutionerade inte bara den fysiska världen utan även tankevärlden hos de ockuperade. Västerländska idéer anammades på bred front. Behovet av att komma ikapp upplevdes som skriande. Modernisering sågs som synonymt med att tänka och agera västerländskt. Vilket krävde en motfråga: Kan ett land moderniseras utan att förlora sin själ? Tagore, Liang och al-Afghani försökte besvara denna, och gav missnöjet med och motståndet mot väst en vokabulär som har återanvänts under de hundra år som gått sedan de verkade.

Jamal al-Din al-Afghani föddes som shiamuslim i Iran, men sade att han var sunnit för att få ett bredare genomslag. För honom var islam främst ett politiskt verktyg, snarare än något som uppfyllde ett andligt behov. I början av sin gärning såg han det som nödvändigt att ta till sig västerländska idéer. Han riktade sig till ockuperade muslimer, men han förkastade traditionerna. Något hade gått förlorat och därför krävdes en återgång till rötterna via förnyelse. al-Afghani var en av de första som politiserade islam, före Hassan al-Banna och Sayyid Qutb, och han inspirerade under 1960-talet ett antal iranska intel-

lektuella, som i honom såg ett islamistiskt alternativ till Che Guevara, Mao och Marx. al-Afghani förebådade dagens islamistiska ideologier med sin målsättning att återupprätta islams ära.

Tankarna om att det var den egna dekadensen som låg till grund för västs dominans väcktes även hos den kinesiske tänkaren Liang Qichao i samband med att väst började dominera Kina fullständigt runt år 1900. Liang överdrev uråldrigheten i den kinesiska kulturen, men han uttryckte en känsla som var spridd i många länder dit västerlänningarna kom. Liang och många med honom upplevde en tidigare harmoni som oåterkalleligt förstörd.

Moderniteten kom alltså som en ockupationsmakt till Asien, till skillnad från i väst. Under boxarupproret i Kina 1898–1901, en folklig resning mot utländsk exploatering, rev de protesterande upp tågräls som de såg som en symbol för europeisk dominans. Och en av den indiska självständighetens arkitekter, Jawaharlal Nehru, menade att teknologi i form av radio och telegraf främst användes för att stärka briternas makt. Boxarupproret slogs för övrigt ned av världens första, stora allierade intervention, där samtliga västerländska stormakter och Ryssland deltog. Efteråt tvingades Kina betala sin "skuld", en summa så hög att landet gick på knäna, en påtvingad uppgörelse som förebådade Tysklands behandling i det fredsfördrag som ingicks i Versailles efter första världskriget.

Rabindranath Tagore, som fick Nobel-

Japan försvarar sig.

FOTO: WWW.DOKDO-TAKESHIMA.COM

priset i litteratur 1913, är den av dem som behandlas av Mishra som hade flest vänner och mest inflytande i väst. Han var också en av dem som introducerade Indien för en bredare publik i väst. Rent fysiskt var han sinnebild av en vis österlänning,

teorier som förutsåg vad som i dag är ett faktum: Europa är en pytteliten landtunga, dömd att bli omsprunget förr eller senare. Det var en insikt som bland annat fick geografen Friedrich Ratzel att 1900 mynta den ökända teorin om "Lebensraum".

"Modernisering sågs som synonymt med att tänka och agera västerländskt. Vilket krävde en motfråga: Kan ett land moderniseras utan att förlora sin själ?"

med traditionella indiska kläder och långt vitt skägg. När han reste till Kina mottogs han med hån. Indien sågs av många asiater som ett förlorat land, intellektuellt uppgivet inför ockupationsmakten. Även al-Afghani såg Indien som ett skräckexempel på vad Asien skulle undvika. Under opiumkrigen och interventionen mot boxarupproret använde det brittiska imperiet indiska soldater, vilket många såg som ett svek. Tagore försökte hitta en medelväg mellan öst och väst, övertygad om att det fanns en österländsk själ som inte fick gå förlorad.

Den franske författaren Pascal Bruckner har uppmärksammat att ingenting är mer typiskt för väst än hatet mot väst. Och redan när Europa var som allra starkast i slutet av 1800-talet gnagde tvivlen. Geopolitiker av olika slag kom fram till

Men självttvivet var också kulturellt. Västs dominans över andra folk och områden följer delvis samma mönster som osmanernas, arabernas och hankinesernas. Men med en skillnad: i den tankeströmning som kallas orientalism blev de koloniserades idéer och tankar ofta höjda över de koloniserandes. I *Oriental Enlightenment* från 1997 skriver J J Clarke om hur den västerländska civilisationen av många orientalister uppfattades som sjuklig. De åkte österut för att de ansåg att botededlet fanns i Österlandets tankar, religion och kultur. Ett exempel var orientalisterna Martin Buber, vän med Tagore, som från öst ville importera en lösning för att råda bot på vad han ansåg vara en andlig kris på hemmaplan. Det gällde även Pierre Teilhard de Chardin och C G Jung, Arthur Schopenhauer och Lev Tolstoj. Listan kan

göras mycket längre, och ignoreras helt av Mishra. I *From the Ruins of Empire* framstår det som att det bara är den österländska blicken som kan avslöja Västerlandets själlöshet. Men kritiken och självreflektionen hade sedan länge funnits i västs eget hjärta.

När avkoloniseringen kom igång efter andra världskriget påtalades den paradox som fanns inneboende i Västerlandets globala dominans av Hannah Arendt, som framhöll att det Europa som åtog sig att civilisera världen saknade en fast tro på sina egna värden. Freud menade att vi vantrivs i kulturen, Durkheim talade om anomi, en uppluckring av organiska relationer som resulterar i den moderna människans rotlöshet, vilket påminner om vad Marx skrev om alienationen i kapitalismens samhälle. Allt detta ignorerar Mishra, vilket är synd.

Även Tagore, Liang och al-Afghani började tvivla på det västerländska. Ett ljus av hopp tändes när Japan, som under Meiji-perioden 1868–1912 hade moderniserat sig enligt västerländsk modell, besegrade Ryssland 1905. Det fick asiatiska intellektuella att vallfärda till Japan, och landet blev ett centrum för både motstånd mot och inspiration hämtad från väst. Japans seger fick osmaner, egyptier och indier att börja reflektera kring en annan väg till moderniteten, en alternativ process som inte krävde så många offer. Väst framstod inte längre som så övervinne- »

ligt. Här samlades muslimer, kineser och indier för att diskutera modernitet, tradition, kultur och pan-asianism. Detta var en vändpunkt inte bara militärt utan också intellektuellt.

När första världskriget tog slut hade strålgansen som väst tidigare erbjöd avmattats markant. De som pratat så mycket om framsteg och rationalitet, hade nu förgjort varandra. USA:s president Woodrow Wilson hade tidigare förespråkade nationell självständighet, men under fredsmötet i Paris gav han efter för Storbritanniens krav och erkände Egypten som ett permanent protektorat. De förhoppningar som Japan hade om att erkännas som en jämbördig makt grusades under samma möte. Bland andra Liang kände sig sviken och menade att svaga stater som tar de starkas fina ord om rättvisa och humanism på allvar kommer att bli desillusionerade. Redan här finns frön till den postmoderna och postkoloniala kritiken av mänskliga rättigheter och liberalism. Efter första världskriget vände sig tänkare runtom i världen bort från västerländska tankar för att söka svaren i modifierade varianter av islam, konfucianism och liknande. I väst självt var den liberala demokratin på reträtt under attack från fascism, nazism och kommunism.

Pankaj Mishras bok är gedigen och ger ledtrådar till en förståelse av dagens islamistiska pånyttfödelse, Kinas uppgång och ursprunget till många av samtidens antivästliga attityder. I Mishras beskrivning är européerna ockupanter, imperialister och hycklare. Ofta blir de inte heller för honom mer än vita djävlar. Barbariet är en import från väst, och dess *mission civilisatrice* är bara en diabolisk täckmantel för att få exploatera. Japansk imperialism är bara en reaktion. Islamism likaså. Väst är den ursprungliga synden och kan hållas ansvarigt för allt barbari som finns i världen. På så sätt kan Mishra avfärda det armeniska folkmordet, alldeles i förbifarten, som en legitim försvarshandling mot västerlänningars attacker. Frihandel är förödande, modern medicin likaså. Inte heller ryms den rikare interaktionen mellan väst och öst som fanns under 1700-talet och framåt. Pankaj Mishra hemfaller åt den destruktiva orientalismens motsvarighet: occidentalism: konstruktionen av väst som Den Andre. Mishra vill hålla väst ansvarigt som modernitetens demiurg och barbariets hemland, men gör sig på kuppen skyldig till en eurocentrism där asiater återigen blir hjälplösa offer.

Med detta sagt ger *From the Ruins of Empire* ändå en fördjupning i och en gripande skildring av tänkare och idéer som har mer än hundra år på nacken men förblir kusligt relevanta än idag.

Ivar Arpi

Myter om tillväxt

EKONOMI

Ekonomisk vetenskap har på senare tid utsatts för anmärkningsvärt kraftfull kritik. Det är inte längre enbart fråga om enstaka iakttagelser, utan snarare om ett grundskott mot hela den traditionella lärobyggnaden. Upprepade och varje gång lika överraskande kriser och en växande insikt om att vi inte kan fortsätta med att tömma jordens resurser är några av orsakerna.

En av dem som ifrågasätter traditionell ekonomisk vetenskap är David Orrell i boken *Economyths*. Orrell är matematiker med bakgrund i komplexa system, väderförutsägelser, ekonomi och cancerbiologi. Den ekonomiska vetenskapen har försökt ta efter naturvetenskapens framgångar med matematiska modeller, och det är därför ofta just matematiker och naturvetare som bäst kan avslöja bräckligheten i ekonomiska konstruktioner. Boken är välskriven och ger en populär framställning, utan tyngande matematik. Genom många drastiska exempel på ekonomiska tokigheter är den också delvis underhållande.

Matematiska modeller måste baseras på vissa förutsättningar. Orrell argumenterar för att dessa inom ekonomin är så verklighetsfrämmande att resultatet är en vilseledande karikatyr. Teorin är därför inte en vetenskap, utan en ideologi som vilar på bland annat följande förutsättningar: ekonomin kan beskrivas av ekonomiska lagar, den skapas av oberoende

de individer och är stabil. Ekonomisk risk kan hanteras med statistik, ekonomin är rationell och effektiv, den är könsneutral och rättvis och ekonomisk tillväxt kan fortsätta för alltid.

Orrell medger att de flesta ekonomer skulle protestera mot en sådan lista, kalla den överförenklad och mena att ekonomisk teori är mer sofistikerad än så. Men, säger han, ingen tror att marknader är perfekt stabila, att investerare alltid är rationella, eller att marknader är rättvisa och att alla har tillgång till samma information. Det viktiga är de beräkningar som verkligen utförs. Fundamentala komponenter i teorin, som hypotesen om den perfekta marknaden, är explicit baserad på just dessa antaganden. Kika under motorhuven, uppmanas vi, på bankers riskmodeller, eller på de modeller som styr placeringen av pensionsfonder, så hittar du samma antaganden där, i bästa fall med små modifierationer.

Hur kan en vetenskap fortsätta att baseras på otillräckliga antaganden? Vi tänker ju på vetenskapen som självkorrigering. En modell som motsägs av observationer måste repareras eller förkastas. Orrell bemöter frågan med det sorgliga konstaterandet att i frånvaro av alternativ som har bevisats ge bättre förutsägelser, får den gamla teorin ändå duga.

Den möjliga invändningen att somliga läsare ändå skulle föredra att få sin ekonomiska analys från ekonomer besvarar Orrell på följande sätt: En skolning i ekonomi är snarast en belastning, (som ett fåtal särskilt begåvade personer har varit

Bin – bidrar kraftfullt till världsekonomin.

FOTO: AARON/CC BY/WIKIMEDIA COMMONS

i stånd att bemästra). Om man anser att den ekonomiska vetenskapen är en ideologi, är ekonomisk utbildning ett effektivt sätt att stänga av hjärnan från alternativ. Att komma utifrån är då en fördel, eftersom du kan analysera problem utan att behöva rättfärdiga äldre teorier som du exponerades för tidigt i karriären och därför kan känna dig tvingad att försvara.

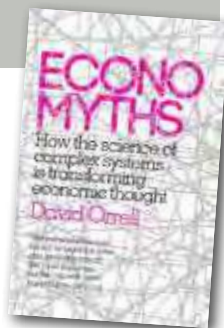
Risikanalys är ett exempel på monetärt fiasko. I modellerna har man fastnat i antagandet att riskerna är fördelade enligt vad som kallas en normalfördelning. Det innebär att sannolikheten för avvikelser från förväntat värde minskar snabbt (exponentiellt) med avvikelsernas storlek. Avvikelser mäts i så kallade standardavvikelser. Risken för en avvikelse som är större än en standardavvikelse är ungefär 32 procent, för mer än två standardavvikelser cirka 5 procent, och för mer än tre är den 0,4 procent. En kurva genom flera sådana punkter liknar en kyrkklocka. Denna fördelning är den berömda Gauss-kurvan. Den har en kraftfull och vidsträckt användning inom olika områden som variationer i människors längd, eller hastigheterna hos molekylerna i en gas, eller läget hos en partikel som förflyttar sig med diffusion, eller i analys av fel i mätdata. Den fungerar dessvärre inte när människors agerande ingår.

Orrell nämner att det enda exemplet på mänskligt riskbeteende där sannolikheter kan räknas ut är kasinon. Hur oanvändbar denna modell är illustreras av Lehman Brothers-kraschen. Ett år innan den inträffade såg man tecken på oväntad turbulens på fastighetsmarknaden. En högt uppsatt finansdirektör på Goldman Sachs beskrev det såhär: "Vi såg saker som innebar förändringar med 25 standardavvikelser under flera dagar i följd." Sannolikheten för en enda händelse med 25 standardavvikelser är nära noll. Den är så liten att den i genomsnitt inte inträffar ens under en tid som motsvarar universums ålder. Här inträffade den flera dagar i följd!

Mest förskräckande med detta exempel är inte kraschen i sig utan att riskmodellen inte förkastas och att händelsen inte leder till ödmjuk självkritik hos ekonomer. Istället kan man få höra dem säga att denna krasch berodde på finansmarknadens hänsynslösa spekulationer. Men det var ju bland annat detta som riskmodellen skulle bedöma. Att förespegla kunder att man har gjort en riskanalys, innebär att falskligen inge dem förtroende. Det förstärker ett destruktivt ekonomiskt flockbeteende, motverkar föregivet syfte av trygghet, och förvärrar krisen.

Ekonomers omhuldade tilltro till ekonomisk tillväxt är på kollisionkurs med vårt ekosystem. År 2006 inträffade i USA

ECONOMYTHS HOW THE SCIENCE OF COMPLEX SYSTEMS IS TRANSFORMING ECONOMIC THOUGHT DAVID ORRELL Icon Books 2012

en massdöd bland bin, något som sedan har spritts över världen. Vetenskapen står ännu ganska handfallen vad gäller orsaken. En möjlig förklaring är ökad användning av växtgifter i jordbruket. De flesta ekonomiska modeller har gått ett steg vidare, säger Orrell, genom att helt och hållet bortse från denna kollaps. Men bin spe-

"Man undrar, frågar Orrell, vilken viktig men ekonomiskt illitterat art som kastar in handduken nästa gång. Kan det bli vi?"

lar en fundamental roll i världsekonomin genom pollineringen av jordbruksskördar. I USA uppskattas värdet av bins årliga arbete till 15 miljarder dollar.

Ett annat exempel är fiskdöden. Torsk från vattnen utanför Newfoundland var en basvara under hundratals år. Produktionen nådde en topp vid slutet av 1960-talet. Sedan började fiskpopulationen minska. Stora fiskerier gick i konkurs med åtföljande arbetslöshet. Återhämtning har ännu inte skett. Det verkar som om den återstående fisken inte kan reproducera sig i samma takt som förut. Lagen om tillgång och efterfrågan blev åter satt ur spel. Efterfrågan på fisk ökade, men tillgången kunde inte anpassa sig på ett jämnt sätt. Den bara försvann plötsligt. Man undrar, frågar Orrell, vilken viktig men ekonomiskt illitterat art som kastar in handduken nästa gång. Kan det bli vi?

I ett kapitel behandlas "Den orättvisa ekonomin", som avspeglas i en växande skevhet i förmögenhetsfördelningen. Enligt en omfattande analys från 2008 disponeras mer än 80 procent av världens tillgångar av 10 procent av människorna, medan 50 procent av jordens befolkning tillsammans har omkring 1 procent av världens sammanlagda förmögenhet. Något liknande gäller för de enorma löneklyftor som har utvecklats under de senaste de-

cennierna. I USA var år 2001 kvoten mellan lön och ersättning för en verkställande direktör och en arbetares lön 350:1. Den växte till 500:1 år 2008. Traditionella ekonomer kan säga att detta speglar marknadskrafterna och att priset på en vd är rimligt eftersom marknaden har rätt. Men i själva verket visar bara att något väsentligt saknas i deras modeller. Inte kan man bygga en harmonisk värld med en sådan utveckling.

I en simulering visar Orrell hur förmögenhet kan utvecklas i en tänkt spelekonomi. I en stad håller var och en 10 000 kr investerade på en börs med medelavkastning 0 procent. Ingen har någon speciell marknadskunskap. Efter ett år är förmögenheten normalfördelad och symmetrisk kring 10 000 kr. De som vann 1 000 kr år 1 har samma chans att år 2 vinna 10 procent till, 1 100 kr. De som förlorade 1 000 kr kan med samma chans nu bara vinna 900 kr. Skillnaden växer exponentiellt med tiden och symmetrin bryts. Efter en lång tid spelar ett fåtal personer med hela stadens förmögenhet. Orrell varnar för att detta inte

ger en realistisk bild av hur förmögenhet ändras med tiden. Men poängen är tydlig; under enkla förutsättningar tenderar investeringar att koncentreras på allt färre händer av slumpen.

För framtiden ser Orrell nya möjligheter i framväxande beteendevetenskaplig och feministisk ekonomi, och även i nya teorier som baseras på komplexa system, nätverksteori eller systembiologi. Ett exempel på ett feministiskt perspektiv; kvinnor har visat sig mindre benägna än män att ta risker. Därför behövs en storskalig ökning av antalet kvinnor på ledande befattningar i finansvärlden.

Ekonomiutbildningen är en avgörande orsak till att problem består och cementeras. Den sår frön till framtida finansiella katastrofer. Våra idéer och myter har skapat ekonomi på sitt särskilda sätt, och instabiliteter har byggts in i den teoretiska konstruktionen. Oraklen har misslyckats.

Orrell sätter delvis sitt hopp till nya studenter, som antingen kan välja den konventionella vägen och riskera att erhålla en examen lika imponerande och användbar som en i marxistisk ideologi efter murens fall, eller också kräva de verktyg som behövs för att förstå och hantera en ekonomi som är ett komplext och dynamiskt nätverk.

Dessa studenter står, liksom vi alla, vid en korsväg.

Östen Rapp

De är inte som vi

INVANDRING

Jag är en av dem som David Goodhart pratar om i sin i Storbritannien mycket omdebatterade bok *The British Dream*. Jag tillhör bägge de kategorier som han ägnar boken åt. Jag är för det första invandrare – en av alla dem som har utnyttjat den fria rörligheten inom EU och slagit mig ner i London. Och jag är för det andra en medlem av vad David Goodhart skulle kategorisera som den ”liberala eliten”: en samsamsvärjning av journalister, BBC-anställda och politiker som de brittiska högertabloiderna nästan dagligen rasar mot.

Denna liberala elit påstås vanligen styra riket från Guardians redaktion. Vi talar då om en ekonomiskt krisande tidning med ungefär en tiondel så många läsare som högertabloiden Daily Mails har. Men ändå: Centrum för konspirationen.

”Man får inte prata om invandring i det här landet”, har den brittiska kvällspressen med sina miljonupplagor ropat snart sagt varje dag de senaste åren. David Goodharts bok utgör den mer nyanserade och mer faktaspäckade varianten av samma argumentation. Goodhart är chef för tankesmedjan Demos och gör ett försök att flytta den intellektuella debatten till den plats från vilken tabloiderna har skrikit de senaste åren.

”På många sätt är Storbritannien en framgångshistoria. I alla fall om man ser landet utifrån. Det gör inte David Goodhart.”

Här vill han föra diskussionen. Frågan är varför.

Kritik mot invandring brukar handla antingen om antalet (de är för många), resurserna (de tar vad som är vårt) eller kulturen (de är inte som vi). Goodhart är, som flera kommentatorer i brittisk press redan har påpekat, inne i samtliga av dessa argumentationslinjer i *The British Dream*.

Även om samma resonemang inte sällan kan höras i Sverige, är kontexten annorlunda. Storbritannien har på ett helt annat sätt omstöpts av invandring de senaste decennierna. Det engelska språket lockar till sig människor från hela världen. London är kanske världens mest globaliserade stad. 300 språk talas här. Ingen höjer på ögonbrynen över poliser i slöjor på Trafalgar Square, inte heller debatterar man böneutrop eller

moskéer på samma sätt som i Skandinavien eller på kontinenten. Att nyhetsuppläsaren annonserar bönetider under ramadan är inget konstigt. Ingen som följde sommar-OS förra året kunde undgå att se hur stoltheten över det myller av kulturer och etniciteter som är det moderna Storbritannien löpte som en röd tråd genom evenemanget, från Danny Boyles magnifika öppningsceremoni till guldvinnaren Mo Farah, en troende muslim, som öppet ber till sin Gud nere på banan och blir nationalhjärte.

Invandringsdebatten är livlig och ofta onyanserad, men den är inte som i stora delar av Europa en synonym för en debatt om muslimer. Den skillnaden är viktig att förstå.

”Under mindre än 60 år”, skriver Goodhart, ”har ett ganska homogent land i hjärtat av ett multikulturellt imperium blivit ett multikulturellt land utan ett imperium.” Hans bok vill beskriva hur det kom sig. Det är en bok som ställer sig mitt uppe i den brittiska identitetskris som nu pågår. Vad beror den på? David Goodharts svar är invandringen.

Goodhart vänder sig egentligen inte i särskilt hög grad emot den konsensus som råder bland ekonomer om invandringens ekonomiska effekter. Antalet jobb i en ekonomi är inte statistiskt: fler

jobb för invandrare betyder inte färre jobb för infödda. Så fungerar helt enkelt inte en marknad. Att invandringen pressar ner lönerna för vanliga arbetare stämmer inte heller. Invandringen verkar bara ha en mycket liten effekt i denna bemärkelse. Att lönerna har gått ner i Storbritannien beror på en mängd andra faktorer.

David Goodharts huvudargument är alltså inte att invandring är dåligt för ekonomin. Istället säger han att invandringen har varit dålig för människors känsla av sammanhållning och identitet. De politiska eliterna, som har sitt fokus på ekonomin, har missat detta, vilket säkert kan vara sant.

Boken innehåller dock slängigheter som att den brittiska politiken har styrts av en idé om att ”solidaritet med människor från Burundi är lika viktigt som solidaritet med

britter” och att detta är fel. Det kräveringen närmare granskning av brittiska regeringars agerande i praktiken för att se det absurda i detta påstående. David Goodharts historieskrivning och hans sätt att släta över den roll som diskriminering och rasism spelar ger ofta ett oärligt intryck.

Bilden av ett Storbritannien som i naiv tolerans öppnar alla sina gränser är också svår att köpa. Under James Callaghans labourregering på 1970-talet ”oskuldtestades” indiska kvinnor, och brittisk asylpolitik kritiserades under Tony Blair för sin hårdhet både vad gäller retorik och praktik. Allt detta tonas ner eller utesluts i Goodharts berättelse.

Invandringen kan långt ifrån förklara alla de problem som Goodhart gör den ansvarig för. Andelen infödda britter på bidrag är lika hög i de delar av landet som har ett mindre inslag av invandring. Skolorna i den mest multikulturella delen av landet, Londons innerstad, har förbättrats radikalt de senare åren tack vare samlade politiska insatser. Detta har skett under samma period som invandringen har varit som störst. På många sätt är Storbritannien en framgångshistoria. I alla fall om man ser landet utifrån. Det gör inte David Goodhart.

Bokens politiska filosofi tar upp behovet av fysisk hemort och nationella gränser i en globaliserad värld. Han kritiserar abstrakta rättigheter och abstrakt kosmopolitism. Han skriver om hur ”eliter” och ”vanligt folk” har helt olika bilder av invandringen och de demokratiska problem som följer av den.

Goodharts konkreta förslag är inte särskilt radikala. Han verkar stödja den konservativa regeringens begränsning av nettinvandringen. Den har kritiserats för att vara symbolpolitik och potentiellt farlig för ekonomin: flyttar färre britter utomlands ett år kommer landet inte att kunna ta emot japanska forskare. Det är ju nettinvandringen som ska ner.

Goodhart föreslår gratis undervisning i engelska, vilket låter utmärkt. Han gör också det intressanta påpekandet att trots att alla pratar om integration så investerar staten väldigt lite i det. Å ena sidan vill han ha mer integration, å andra sidan talar han sig varm för att invandrare ska stanna en begränsad period och sedan uppmuntras att åka hem. Som flera kommentatorer har påpekat: Är inte detta motsägelsefullt? Om vi ändå ska åka hem, varför ska vi då integrere-

Mo Farah, dubbel guldmedaljör i OS, tar emot det brittiska folkets jubel.

FOTO: ANDREW MILLS/CORBIS/SCANPIX

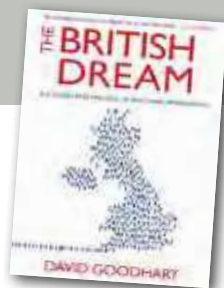
ras? Och om den brittiska staten satsar på att integrera oss, kan det inte göra att vi känner oss så hemmastadda att vi stannar?

Ett av de viktigare skälen till att Storbritannien historiskt sett har varit bättre på integration än stora kontinentaleuropeiska länder som Tyskland är att man här inte har förlitat sig på just gästarbetarmodeller.

Goodhart kritiserar en politik som resonerar generaliserande om grupper och särbehandlar dessa efter etnicitet; samtidigt föreslår han någon form av kvotering i skolan. Barn från olika kulturer, religioner och etniciteter ska tvingas att gå tillsammans. Det är visserligen ett intressant förslag, men det är svårt att se hur det skulle kunna genomföras utan att bära drag av den generaliserande "multikulturalism" som Goodhart vänder sig mot.

Boken är ovanlig för brittisk debatt på så sätt att den kan beskriva moskén i en av Londons förorter som "för dominerande". Den typen av tongångar brukar inte höras på Brittiska öarna. Toleransen vad gäller religionsfrihet är större än på kontinenten. Den kanske märkligaste passagen i boken är också den där Goodhart resonerar kring att rasistiska stereotyper i media kan vara positiva då de ger folk en möjlighet att få "utlopp för sina känslor". Gäller denna hemsnickrade

**THE BRITISH DREAM
SUCCESSSES AND FAILURES
OF POST-WAR
IMMIGRATION**
DAVID GOODHART
Atlantic Books 2013

teori även anti-semitiska bilder i 1930-talets Tyskland?

Det är detta som är det stora

problemet med *The British Dream*: bristen på större sammanhang. Ja, Storbritannien ser inte sig självt som en del av Europa. Invandringsdebatten här utmynnar nästan alltid i krav på att landet ska lämna EU. Det elaka Bryssel som dumpar miljoner östeuropéer i London är höger-tabloidernas skurk nummer ett. Det populistiska partiet UKIP:s senaste framgångar i lokalvalen bygger på samma recept: de väver samman krav på EU-utträde med högljudd kritik av invandringen. För varje röst de stjäl från de konservativa ökar pressen på David Came-

ron att gå dem till mötes politiskt.

David Goodhart vill inte lämna EU, men föreslår någon form av omförhandling och utträde ur vissa delar av unionen. Tanken är typisk för brittisk debatt i de här frågorna på så sätt att den är realistisk och verkar bygga på en missuppfattning av hur EU fungerar. Men detta är, som sagt, ingenting som David Goodhart specifikt ska lastas för.

Goodhart har uttryckt frustration över hur hans bok har tagits emot: han är kritisk till att många har velat diskutera huruvida hans argumentation är på rätt eller fel sida om en upplevd gräns för hur man får prata om dessa frågor. Borde vi inte prata om vad han konkret säger, istället? Men hur man pratar om invandring är en konkret fråga.

David Goodharts bok missar den rådande kontexten av ett allt hårdare klimat – fascistiska partier som växer över hela Europa, främlingsfientliga tongångar som kryper in i och kidnappar de politiska systemen i allt fler länder, högerextremt våld och ökande rädsla. Hotet mot det öppna samhället är inte ett resultat av att vi är olika utan av att vissa tycker att vi ska sluta vara olika. När man skriver en bok om invandringen idag måste man ta hänsyn till detta. Annars förlorar man i trovärdighet.

Katrine Kielos

Margaret Thatcher blir
ny partiledare för de
konservativa i april 1975.
FOTO: GETTY IMAGES/ALL OVER PRESS

Framgångens barnmorska

POLITIK

Vad hade hänt med de brittiska fackens maktmissbruk, de förkalkade statsföretagen och Falklandsöarnas frihet om det inte varit för Bertie Blatch? Det är, något oväntat, en av många frågor att filosofera över efter läsningen av Charles Moores monumentala biografi *Margaret Thatcher*.

Blatch var ordförande för de konservativa i Londonförorten Finchley när partiet på sommaren 1958 samlades för att utse sin kandidat till nästa parlamentsval. Den avgörande omröstningen stod mellan en person, som av en på mötet närvarande partivän beskrevs som "en enbent brigadgeneral", och den 32-åriga juristen tillika kemisten Margaret Hilda Thatcher. Det blev jämnt, men Mrs Thatcher vann med 46 röster mot 43. Ett par veckor senare fastställdes valet formellt och i oktober

året därpå vann hon en storseger och kom in i parlamentet, där hon skulle bli kvar i mer än 32 år.

Vad hon då inte visste och aldrig fick veta var att hon hade Bertie Blatch att tacka för sin kandidatur. På kvällen efter nomineringsmötet sade ordföranden till sin son att det egentligen var brigadgeneralen som hade vunnit, men att denne var en sådan där som var född med silversked i mun och snart skulle hitta en egen valkrets i alla fall: "Så jag 'tappade bort' två av hans röster och gav dem till henne." Det berättade i alla fall Haden Blatch för Charles Moore när han tog kontakt med författaren direkt efter Mrs Thatchers död. Biografen låg färdig och skulle just börja tryckas, men Moore lyckas få in 150 ord om historien genom att skära bort precis lika mycket.

Om Blatch d y minns rätt och Blatch d ä talade sanning, skulle det inte ha blivit någon parlamentsplats för Margaret Thatcher om reglerna hade följts. I alla fall inte i

Finchley 1959. Med tanke på hennes ambitionsnivå och viljestyrka – och det faktum att hon ställde upp i sitt första parlamentsval redan som 24-åring – verkar det troligt att hon ändå skulle ha tagit sig till underhuset förr eller senare. Fast ingen kan veta hur den politiska karriären då hade utvecklats. Hennes liv kunde ha tagit en helt annan vändning och britterna blivit utan sin järnlady. Vad hade det fått för följder för synen på företagsamhet och korporatism? Vad hade det betytt för Storbritanniens renässans och självförtroendet i väst? Och vad hade det inneburit för det öppna samhällets fiender i allt från den argentinska militären till det kommunistiska gruvarbetarfacket? General Galtieri är död, men Arthur Scargill lever. Jag misstänker att han inte ägnar sina ljusaste tankar, i den mån han har några, åt Bertie Blatch.

Det har skrivits enormt mycket om Mrs Thatcher både före och efter hennes död och på www.margaretthatcher.org håller

The Margaret Thatcher Foundation på att samla allt som hon någonsin yttrat. (Man kan till och med få reda på vad hon sa om Tetra Paks mjölkförpackningar efter sitt Sverigebesök 1968.) Men Charles Moores arbete är mycket mer än ännu ett gediget verk i raden. Det tornar upp sig över alla de andra. Vad som återstår innan omdömet kan bli definitivt är band nummer två, för denna första volym sätter punkt efter segern i Falklandskriget 1982. Resten av hennes regeringstid behandlas i nästa bok, där även särskilda teman som privatiseringarna och Thatchermyten – högerns Jeanne d'Arc, vänsterns Lucifer – ska tas upp. Men om andra delen är hälften så rik, klok och välskriven som den första blir helheten lysande. Det är fantastiskt att det här är Moores första bok.

Han har för all del haft goda förutsättningar. Han var chefredaktör för *The Daily Telegraph* när han kontaktades av Margaret Thatcher 1997 och tackade ja till att skriva hennes "auktoriserade" biografi, men 2003 – för tio år sedan – lämnade han tidningen och har sedan dess kunnat ägna en stor del av sin tid åt projektet. Uppgårelsen har inneburit att Mrs Thatcher inte fått läsa och än mindre ha synpunkter på texten – men också att den inte skulle publiceras förrän efter hennes död. Förlaget, inte Thatcher, har stått för Moores ekonomiska ersättning.

Att boken är "auktoriserad" innebär att Moore har haft tillgång till Margaret Thatcher personligen, men även till hennes papper, liksom att hon aktivt har hjälpt till att få samtal med andra, ofta svåråtkomliga, personer till stånd. Han har inte behövt vänta på att offentligt material ska släppas fritt enligt den brittiska 30-årsregeln, och tystnadsplikten för statstjänstemän har hävts. Rikets säkerhet har varit hans enda begränsning.

Moore har fått tillgång även till familjen, och uppe på vinden hos Margarets äldre syster Muriel gjorde han ett av sina främsta fynd: några koffertar med ett stort antal brev från Margarets ungdomsår. Moore upptäcker pojkvänner från tiden före Denis och kan teckna en levande bild av en ung, målmedveten kvinna som kämpade hårt med sina studier men samtidigt gärna ville ha roligt och njuta av livet. Man levde ett kärvt och pliktmedvet-

tet liv i familjen Roberts metodistiska specerihandlarhem, och denna tillvaro har ofta lyfts fram som förklaring till Margaret Thatchers värderingar. Men breven visar att detta liv var mer attraktivt som ideal för den medelålders politikern än som realitet för den unga kvinnan. Inget tyder på att premiärminister Thatchers respekt för sin far skulle ha varit fejkad, men breven påminner om att hon inte bara hade känsla för pliktens andliga utan också dess materiella belöning. Hon uppskattade inte bara dygden utan också framgången och frukterna den kunde föra med sig.

Vad gäller den politiska ledaren Margaret Thatcher har de offentliga papperen varit en guldgruva. Mrs Thatcher skrev sällan egna promemorior, men hon läste allt som passerade skrivbordet med penna i hand, och hennes arga utropstecken i dokumenten säger ofta mer än tusen ord. Moore använder sig förstås flitigt av publicerat material som artiklar, tal och broschyrer, men Gud allenast vet hur många timmar han dessutom tillbringat med att studera gamla regeringshandlingar och följa skiftningarna mellan premiärministerns understrykningar i texten (gillande)

"Hon läste allt som passerade skrivbordet med penna i hand, och hennes arga utropstecken i dokumenten säger ofta mer än tusen ord."

och vågiga linjer bredvid (irritation). Det förbättrar avsevärt hans förutsättningar att beskriva den komplicerade dynamiken inför viktiga beslut. Margaret Thatcher är känd för att ha stark vilja och inre övertygelse, som ibland kunde slå över i halsstarrighet och självrättfärdighet (och till sist blev hennes fall). Men hon var också en verklighetsförankrad realpolitiker som undvek att agera förrän tiden var mogen. Gång efter annan, inte minst i pris- och lönepolitiken och i konflikterna med facket, pekar marginalkommentarer och faktiska beslut i olika riktning. Hon visste för det mesta vad hon ville, men hon visste långt ifrån alltid hur det skulle ske och insåg att hon inte alltid kunde få sin vilja fram. "Den enda poängen med att utkämpa slag är att vinna dem", som *The Spectator* (13/4 2013)

beskriver hennes hållning. Hon skulle besegra gruvarbetarfacket i den stora kraftmätningen 1984/85, men 1981 vek hon ned sig inför dess strejkhöt. Det gjorde hon på goda grunder: hennes regering var ännu inte redo. Och inte sällan fanns motståndet just där. Den strama ekonomiska politiken under de första regeringsåren hade, till exempel, mycket glesst med sympatisörer i ministerkretsen.

Boken är läsvärd inte bara därför att den tillför nya fakta, biografiska insikter och fascinerande historier som den om Bertie Blatch, den är också insiktsfull. Moore förstår sig på både den tid och den individ som skildras. Han är en generation yngre än Margaret Thatcher, men han var vuxen under 1970-talets krisår och känner igen den hopplöshet och frustration som hon utmanade. Han konstaterar att hennes idéer om mer marknadsekonomi och mindre styrning uppifrån inte precis var tidens melodi, men att det ändå var något annat som gjorde henne unik: viljan att vända utvecklingen och övertygelsen om att det var möjligt. Hon var inte nöjd med att som andra konservativa acceptera tillbakagången som något oundvikligt och hantera den så kompetent som möjligt.

Det behövde inte vara som det var. Fackförbunden behövde inte vara en stat i staten. Inflationen behövde inte vara tvåsiffrig. Det var ingen nödvändighet att Sovjetunionen skulle flytta fram sina positioner.

Hon kom att älska idéer och högerns intellektuella och kryddade gärna sina tal med sådana hänvisningar, men hon vägledades i högre grad och från tidiga år av en stark känslomässig övertygelse om att England kunde bättre, att Englands historia visade vad som var möjligt och att framgången låg kuad och latent hos det engelska folket. (Hon visade inte samma lyhördhet för Skottland, Wales och Nordirland.) Sympatierna för dem som kämpade och ville framåt gick före doktrinerna. Hon försvarade skattelättnader för lån till egen bostad vad än ekonomerna sade. Hon respekterade såväl de klassiska institutionerna som entreprenörer och *self-made men*. Hon ifrågasatte inte välfärdsstatens skyddsnät för de skötsamma. Hon ville ha stora förändringar för att upphäva stora förändringar, som hade satt käppar i hjulet för frihetliga framsteget. Hon var konservativ av självklarhet. Revolutionär blev hon av nödvändighet. **P J Anders Linder**

MARGARET THATCHER
THE AUTHORIZED BIOGRAPHY
VOLUME ONE: NOT FOR
TURNING
CHARLES MOORE
Allen Lane 2013

Rapporter når oss om att talibanliknande grupper i muslimska länder tagit den "arabiska våren" till intäkt för att i uppfostringsyfte ge sig ut på gator och torg med påkar i händerna. Främst bland föremålen för deras handfasta omsorg är kvinnor som försummar att skyla sig i tillräcklig mån, det vill säga helt och hållet.

Föremancerade västerlänningar ligger det nära till hands att döma ut det hela som hysteriskt, för att inte säga ochevalereskt. Å andra sidan bör man alltid vara beredd att pröva sina fördomar.

Det finns tvivelsutan många sympatiska sidor av att vi nästan fullständigt har övergivit fysisk bestraffning och fostran, men även den äldste rörelseriktning kan leda för långt. Frihet utan gränser ger degeneration. Sommarens värmeböljor gav tydliga indikationer på att många fria, svenska män redan har korsat gränsen till det depraverade. Sällan har kortbyxor och bara överkroppar skådats i sådan mängd på annan plats än stranden.

Fram till slutet av juli försökte jag hålla fast vid förhoppningen att problemet kunde åtgärdas utan kroppsstraff med hjälp av muntliga varningar, dagsböter och inkapacitering på anstalt. Men så lät förre kommunistledaren Lars Ohly allmänheten ta del av en bild på sin nya vadtatuering.

Ohly påstod att det var ett misstag att bilden även dokumenterade hans genitalier. Kanske ska vi tro honom, men hans eventuella uppsåt gör varken till eller från. Den som fotograferar sig själv iklädd plagg där könsdelar bitvis eller till fullo kan slinka ut, gör sig allra minst skyldig till grov vårdslöshet.

Att föreslå att svenska kvinnor bör disciplineras med påkar vore politiskt oförsiktigt. Vad gäller svenska män är dock situationen en annan och akut. Till en början kommer vi kanske att känna viss empati med de manliga blottare som får smaka på påken, men om någon blir pjoskig och ifrågasätter deras skuld måste vi stälsätta oss, tänka på Lars Ohly och minnas att fullfölja rörelsen, så att vi inte sträcker oss.

TILL EN BÖRJAN VAR JAG välvilligt intresserad av de senaste avslöjandena om övervakning och avlyssning. Lord Snowdon må ha en relativt enkel bakgrund och var onekligen en grav besvikelse för stackars prinsessan Margaret, så underbart lätt-sam i jämförelse med sin stränga syster Elizabeth, men Snowdon är trots allt earl och vid det här laget kring de 80. Det vore ohysat att vifta bort honom.

Sedan förstod jag att jag hade missförstått det hela. Uppgiftslämnaren var inte alls lord Snowdon, utan Andrew Snowden. De flesta av oss minns så-

kert cricketspelaren från Cornwall, som nu måste vara i 50-årsåldern. Det hör till god ton att uppmuntra pensionerade idrottsmän i deras postkarriära intressen, så jag fortsatte läsa.

Döm om min förvåning när jag insåg att uppgiftslämnaren i själva verket heter Edward Snowden och är en fullständigt okänd, 30 år gammal amerikan från North Carolina, med en ofullbordad examen från högskolan i Liverpool, av alla osannolika akademiska orter. Antagligen har han studerat vid universitetet i Oxford, Alabama, också.

Huruvida denne Snowden fortfarande vistas på flygplatsen i Moskva när ni läser detta, eller om han fått asyl i någon av de auktoritära stater han väddat till, är mig likgiltigt. Bara amerikaner och anti-amerikaner kan ta en sådan figur på allvar. Vad gäller hans avslöjanden kommer vi naturligtvis alltid att vara avlyssnade och övervakade, men så länge väktarna är 30-åringar med datamaskiner och utbildning från perifera högskolor kommer de ändå inte att begripa vad de tar del av.

ETT VÄRRE PROBLEM är det omvända: att vi i allt större utsträckning tvingas lyssna på och iakttä personer av just det slaget.

Jag har ännu inte hämtat mig från säsongens sommarprogram, där den typiske värden och typiska värdinnan var mellan 16 och 32 år, "programledare", "bloggare", "journalist" eller initiativtagare till en "Facebookgrupp" mot våld, naturförstöring, diskriminering, eller ojämlikhet.

De besparade oss inga detaljer ur sina fascinerande liv.

Inom politiken påpekas ofta att barnen är vår framtid, men det gynnar varken oss eller framtiden att rusa den till mötes fullt så snabbt. Samtidigt vore det orätt att uppmuntra den fyrtyalistgeneration, som nu uppnått pensionsåldern, men fortfarande breder ut sig med sina skrattretande juvenila idéer.

Lösningen gick upp för mig när jag lyssnade på Ingvar Kjellson, nyss fyllda 90: fram till och med 2029 bör ingen som inte fyllt 90 få göra ett sommarprogram. Därefter bör alla sommarvärdar vara mellan 60 och 80.

Det kan verka orättvist att utelåta alla fyrtyalister, men de har haft sin chans att växa upp, utan att ta den. För dagens unga finns åtminstone ett avlägset hopp.

SVERIG EPREMIÄR!
ONSDAG 4/9
KL 20.00

SHAKESPEARE: THE KING'S MAN

I tre kunskapsrika avsnitt undersöker den världsberömda amerikanske forskaren professor James Shapiro på nytt de verk som skrevs av tidernas främsta dramatiker i den spännande men oroliga tiden under kung Jakobs styre i England.

Klassisk bildning på **AXESS TV**

PosttidningB

Axess magasin
PressData AB
Box 610
832 23 Frösön

OYSTER PERPETUAL DATEJUST LADY 31

— 1851 —
NYMANS UR

WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM

ROLEX